

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Δημόσια Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

**Ενοποιητική μνήμη και αποσπασματική ενθύμηση στα μνημεία
της δεκαετίας του 1940 στην Κεφαλονιά**

Διονύσιος Γ. Γαρμπής

Επιβλέπων καθηγητής: Ραϋμόνδος Αλβανός



Πάτρα, Ιούλιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.



**Ενοποιητική μνήμη και αποσπασματική ενθύμηση στα μνημεία
της δεκαετίας του 1940 στην Κεφαλονιά**

Διονύσιος Γ. Γαρμπής

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής

Ραϋμόνδος Αλβανός
Σ.Ε.Π. ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Αλέξανδρος Τενεκετζής
Επικ. Καθηγητής Πανεπ/μίου Πάτρας

Ευστράτιος Δορδανάς
Επικ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Πάτρα, Ιούλιος 2024

« Στην πλατεία του Ληξουριού οι πλάτανοι,
που κόπηκαν, άφησαν ρίζες βαθειά μέσα στο
χώμα, που βλασταίνουν... »

Γιώργος Ν. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς
(1940-1949), τόμος τρίτος. Πόλεμος, κατοχή, εμφύλιος,*
Αθήνα 2020, 152, υποσημείωση, (απόσπασμα από ένα
πρωτόλειο διήγημα του συγγραφέα)

Εικόνα εξωφύλλου: Αλληγορική γυναικεία μορφή, έργο του Μεμά Καλογηράτου στο μνημείο της
Εθνικής Αντίστασης στα Χιονάτα της Κεφαλονιάς

Οφείλω ευχαριστίες σε όσους ποικιλοτρόπως συνέδραμαν στην εκπόνηση αυτής της εργασίας:

Στην προϊσταμένη Θεοδώρα Ζαφειράτου, Δρα Ιστορίας, και την υπάλληλο Νίκη Κυριακάτου των ΓΑΚ-ΤΚ. Στη Θεοδώρα Ζαφειράτου, επίσης, για τις εποικοδομητικές συζητήσεις σε συγκεκριμένα τμήματα της εργασίας αυτής, που της διάβασα. Στην υπεύθυνη αναγνωστηρίου της Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης Αργοστολίου Κάτε Αντωνέλου. Στην έφορο Δώρα Μαρκάτου, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου, και την υπεύθυνη συλλογών Θεοτοκούλα Μουλίνου του Κοργιαλενείου Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου Αργοστολίου. Στον πρόεδρο του Εφορευτικού Συμβουλίου Πέτρο Πετράτο, Δρα Ιστορίας, και την υπάλληλο Βάσω Μαθιουδάκη της Ιακωβατείου Βιβλιοθήκης Ληξουριού. Στον Βασίλη Μόσχο, Δρα Ιστορίας, και στην ιστορικό Σταματούλα Καλλιβωκά, στον υπεύθυνο αρχείου του Δήμου Αργοστολίου Στέλιο Παυλάτο, στον π. Λιμενάρχη Αργοστολίου Αθανάσιο Σιούτη, στην Αγγελική Τσώλου, στον Γεράσιμο Αλυσανδράτο, στον Σπύρο Καμπίτση, στον π. Κωνσταντίνο Φλαμιάτο, στον Βασίλη Ρουχωτά, στον Σωτήρη Μαράτο, στον Άγγελο Φλωράτο, στον Σπύρο Σταματελάτο, στην Αγγελική Μαρκέτου, στον Σωκράτη Καλλιακούδη. Στους πληροφορητές μου: Μεμά Καλογηράτο, Σπύρο Χουρμούζη, Αντώνη Καλλιβωκά, Γιώργο Σπυράτο, Νικόλα Δρακάτο, Σωτήρη Κουρή, και στους καθηγητές μου στο ΕΑΠ, που ασχολήθηκαν με αυτήν την εργασία, Ραϋμόνδο Αλβανό, Ευστράτιο Δορδανά και Αλέξανδρο Τενεκετζή. Στον Ραϋμόνδο Αλβανό, ειδικότερα, οφείλω πολλές ευχαριστίες για την επίβλεψη και την καθοριστικής σημασίας καθοδήγηση προς ένα αρτιότερο αποτέλεσμα, ικανό να υποβληθεί προς κρίση.

Στην οικογένειά μου συνολικά, που πάντα με στηρίζει.

Περίληψη

Ο κατάλογος των μνημείων που σχετίζονται με τη δεκαετία του 1940 στην Κεφαλονιά περιλαμβάνει 56 μνημεία, από τα οποία 52 βρίσκονται στο πεδίο και 4 έχουν αποσυρθεί. Υπάρχουν παλαιότερα μνημεία, που βεβηλώθηκαν από τις ιταλικές κατοχικές δυνάμεις κατά τα έτη 1941-1943, για να μην θυμίζουν την περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας στο νησί, μνημεία πεσόντων στους εθνικούς πολέμους, στα οποία συμπεριλήφθηκαν και οι πεσόντες του εθνικού στρατού της περιόδου 1940-1949, μνημεία αφιερωμένα στον δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, που αποσύρθηκαν την περίοδο της Μεταπολίτευσης, μνημεία αφιερωμένα στους πεσόντες Ιταλούς της Μεραρχίας «Άκουι», μνημεία της Εθνικής Αντίστασης και μνημεία του ΔΣΕ και του Εμφυλίου. Οι αποφάσεις και οι συζητήσεις, στα επίσημα θεσμικά όργανα και στο ευρύ κοινωνικό σύνολο, σχετικά με την ανέγερση ή την απόσυρση των μνημείων αυτών, εντοπίζονται στις πηγές και συσχετίζονται με τις πολιτικές ταυτότητες και τη διαδικασία συγκρότησης της συλλογικής μνήμης. Η επίσημη μνήμη, λειτουργώντας προς την κατεύθυνση της παγίωσης μιας εθνικής ταυτότητας, που στα μεταπολεμικά χρόνια ταυτίστηκε με την πολιτική ταυτότητα της Δεξιάς, προώθησε τη δημιουργία μνημείων που αναφέρονται στην Εθνική Αντίσταση ως συνολική εθνική εποποιία. Η Αριστερά, αντίθετα, και ιδιαίτερα το ΚΚΕ, επιδιώκοντας την ευκρίνεια μιας αριστερής ταυτότητας, προωθεί την διαιρετική μνήμη του Εμφυλίου. Απέχει από εκδηλώσεις μνήμης που τελούνται ως πολιτικά ουδέτερες, κατασκευάζει μνημεία που εμφιατικά αναφέρονται στην Εαμική Αντίσταση και στον ΔΣΕ, καλλιεργεί – με τα μνημεία και τις τελετές σε αυτά – την αγωνιστικότητα για κοινωνικά αιτήματα που θεωρεί ότι δεν έχουν ικανοποιηθεί.

Τα μνημεία της Κεφαλονιάς αποτελούν ένα τοπικό παράδειγμα που σχετίζεται με την γενικότερη μνημειακή παραγωγή στο ευρύτερο πλαίσιο της Ελλάδας και της Ευρώπης. Τα περισσότερα από αυτά είναι απλές αναμνηστικές πλάκες, που αναφέρουν ονόματα και γεγονότα, υπάρχουν όμως και πολυάριθμα μνημεία, που αποτελούν σύνθετες δημιουργίες επώνυμων καλλιτεχνών. Στην παρούσα εργασία, μελετώνται, με βασικές πηγές τα αρχεία των συνεδριάσεων των Δημοτικών Συμβουλίων, τα δημοσιεύματα του έντυπου και του

ηλεκτρονικού τύπου, τις προφορικές συνεντεύξεις επιλεγμένων πληροφορητών και τα κείμενα που αναγράφονται πάνω σε αυτά.

Λέξεις – Κλειδιά:

Εθνική Αντίσταση, Εμφύλιος, πολιτική ταυτότητα, μεραρχία «Άκου», Γερμανική Κατοχή, Κεφαλονιά.

«Collective memory and fragmentary remembrance in the monuments of the 1940s in Kefalonia-Greece»

Dionysios G. Garmpis

Abstract

The list of monuments related to the 1940s in Kefalonia includes 56 monuments, of which 52 are in the field and 4 have destroyed or moved out of the city. There are older monuments, between them, which were desecrated by the Italian occupying forces in the years 1941-1943, so as to not remind the period of British rule on the island, monuments to those who died in the national wars, which included the fallen soldiers of the national army of the period 1940-1949, monuments dedicated to the dictator Ioannis Metaxas, which destroyed during the Postcolonial period, monuments dedicated to the fallen Italians of the Aкви Division, monuments to the National Resistance and monuments to the Democratic Army of Greece and the Civil War. The decisions and discussions in the official institutions and in the general society, regarding the construction or withdrawal of these monuments, are related to the political identities and the process of forming the collective memory. The official memory, working towards the consolidation of a national identity, which in the post-war years was identified with the political identity of the Right, promoted the creation of monuments, with general references to the National Resistance as a part of the overall national epos. The Left, on the contrary, and especially the Communist Party of Greece, seeking the clarity of a leftist identity, promotes the divisive memory of the Civil War. It abstains from commemorations held as politically neutral, it builds monuments that emphatically refer to the EAM-ELAS Greek Resistance and the Democratic Army of Greece, it cultivates – with the monuments and the ceremonies around them – the militancy in social demands which have not been met.

The monuments of Kefalonia are a local example related to the more general monument production in the wider context of Greece and Europe. Most of them are simple commemorative plaques, which mention names and events, but there are also numerous monuments, which are complex creations of famous artists. In this work, the files of the meetings of the Municipal Councils, the printed and electronic press reports, the oral interviews of selected informants and the texts written on the monuments are studied as basic sources.

Keywords: National Resistance, Greek Civil War, political identity, “Aqui” Division, German Occupation, Kefalonia.

Περιεχόμενα

Περίληψη	v
Abstract	vii
Περιεχόμενα	ix
Κατάλογος εικόνων	x
Ακρωνύμια	xii
Εισαγωγή	
I. Γενικά: Σκοποί της εργασίας, περιοδολόγηση γεγονότων, διάρθρωση	1
II. Μεθοδολογία και μεθοδολογικά προβλήματα	5
1. Κατάλογος μνημείων της δεκαετίας του 1940 στην Κεφαλονιά	8
2. Μνημεία της «Βρετανικής Προστασίας» που βεβηλώθηκαν το '40	11
3. Τα μνημεία πεσόντων «υπέρ Πατρίδος»	16
4. Ο ανδριάντας του Ιωάννη Μεταξά στο Αργοστόλι και η προτομή του στο Ληξούρι	22
5. Τα μνημεία για τη Μεραρχία «Άκου» στην Κεφαλονιά	32
6. Από τη σιωπή στα μνημεία της αριστερής ταυτότητας	42
7. Ένα μνημείο που δεν έγινε	54
8. Μνημεία της Εθνικής Αντίστασης που δεν αναφέρονται στις ΕΑΜικές οργανώσεις	57
9. Από τα μνημεία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ στα μνημεία του ΔΣΕ	66
10. Τα μνημεία που είναι στα κοιμητήρια	77
11. Συμπεράσματα-Επίλογος	83
Πηγές-Βιβλιογραφία	86
Παράρτημα Α: Αποσπάσματα από τις προφορικές συνεντεύξεις	102
Παράρτημα Β: Οι επιγραφές στα μνημεία της Κεφαλονιάς	119

Κατάλογος Εικόνων

1.	Ο ανδριάντας του αρμοστή Μαίτλαντ στο Αργοστόλι	Σελ. 11
2.	Η προτομή του τοποτηρητή Νάπιερ στον ομώνυμο κήπο στο Αργοστόλι	11
3.	Μνημείο πεσόντων Αργοστολίου	17
4.	Μνημείο πεσόντων Ληξουρίου	17
5.	Μνημείο πεσόντων Φαρακλάτων	17
6.	Μνημείο πεσόντων Διλινάτων	17
7.	Μνημείο πεσόντων Φραγκάτων	19
8.	Ορειχάλκινο βασιλικό έμβλημα στο μνημείο Πεσόντων Φραγκάτων.....	19
9.	Μνημείο πεσόντων Βαλσαμάτων	19
10.	Προτομή πλοιάρχου Γεωργίου Μπλέσσα, Αργοστόλι	20
11.	Μνημείο των ναυτικών που χάθηκαν στη θάλασσα στον Β΄Π.Π.	21
12.	Κινητοποίηση για την απομάκρυνση του ανδριάντα του Ι. Μεταξά	22
13.	Σελίδα της εφημερίδας <i>Η Φωνή της Κεφαλονιάς</i> , 13/2/1982	28
14.	Μνημείο για τους πεσόντες της Μεραρχίας «Άκουι» στο Αργοστόλι	32
15.	Αναθηματική πλάκα για τους εκτελεσθέντες της Μεραρχίας «Άκουι» στον τόπο εκτέλεσής τους στο Αργοστόλι	32
16.	Σελίδα της εφημερίδας <i>Τα Φραγκάτα</i> , Ιούλιος 2000.....	37
17.	Σελίδα της εφημερίδας <i>Τα Φραγκάτα</i> , Ιανουάριος 2002	38
18.	Αναθηματική πλάκα των Σλοβένιων παρτιζάνων	41
19.	Τελετή μνήμης στο Εργατικό Κέντρο Κεφαλληνίας Ιθάκης, 1/5/2024	49
20.	Αναθηματικές πλάκες για τον Ευθύμιο Κουρούκλη και τους πεσόντες μαθητές του Γυμνασίου Αρρένων Αργοστολίου	49
21.	Μνημείο Εθνικής Αντίστασης Αργοστολίου	57
22.	Το ίδιο (λεπτομέρεια)	57
23.	Στήλη των Πέντε Ηρώων, Ληξούρι	58
24.	Τάφος των Πέντε Ηρώων, Αμμούσα, Ληξούρι	58
25.	Μνημείο Εθνικής Αντίστασης, Φαβατάτα Παλικής	60
26.	Αναθηματική πλάκα Ελένης Βαλλιάνου, Κεραμειές	61
27.	Αναθηματική πλάκα πεσόντων εθνικής Αντίστασης, Σαρλάτα	61

28.	Μνημείο Πεσόκτων Τρωιανάτων	61
29.	Μνημείο Πεσόκτων στα Μουσάτα	62
30.	Μνημείο Εθνικής Αντίστασης «Αετός» στην Πάστρα	63
31.	Μνημείο πεσόκτων Εθνικής Αντίστασης στα Αργίνια	65
32.	Μνημείο Σπύρου και Φώτη Γρηγοράτου, Ζερβάτα	67
33.	Μνημείο Γεράσιμου Γρηγοράτου ή Αστραπόγιαννου, Ζερβάτα	67
34.	Ιδιωτικό μνημείο Ανδρογιάννη Ζαφειράτου, Ζερβάτα	68
35.	Μνημείο Εθνικής Αντίστασης στα Μουζακάτα	68
36.	Στήλη Εθνικής Αντίστασης και ΔΣΕ στα Βαλσαμάτα	68
37.	Στήλη εκτελεσθέντων πατριωτών στις Βινάριες, Αργοστόλι	70
38.	Αναθηματική Πλάκα εκτελεσθέντων στο Αργοστόλι, Περιβολάκι	70
39.	Μνημείο εκτελεσθέντων στις Φυλακές Κεφαλονιάς	71
40.	Μνημείο θυμάτων Ελληνοϊταλικού Πολέμου, Εθνικής Αντίστασης και Εμφυλίου στα Δαμουλιανάτα	72
41.	Μνημείο πεσόκτων Ελληνοϊταλικού Πολέμου, Εθνικής Αντίστασης και Εμφυλίου στην Αγία Θέκλη	72
42.	Μνημείο ΔΣΕ στον Άγιο Ελευθέριο στον Αίνο	73
43.	Μνημείο πεσόκτων Εθνικής Αντίστασης και ΔΣΕ στα Δαυγάτα	73
44.	Μνημείο Θυμάτων πολέμου 1940-1949 Φαρακλάτων	74
45.	Μνημείο Άγγελου Κωνσταντάκη στα Φαρακλάτα	74
46.	Μνημείο πεσόκτων Εθνικής Αντίστασης στα Χιονάτα	74
47.	Ανδριάντας ταγματάρχη Νικηφόρου Κωνσταντάκη στη Σάμη	77
48.	Λεπτομέρεια του τάφου οικογένειας Γεωργίου Μιχαλάτου, Ζερβάτα	79
49.	Λεπτομέρεια του τάφου Βαρβάρας Μερκούρη Νικολοβιέννη, Ζερβάτα	79
50.	Μνημείο των 6 δολοφονηθέντων, Διγαλέτο	81

Ακρωνύμια

ΓΑΚ-ΤΚ: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Τμήμα Κεφαλληνίας

ΔΣΕ: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος

ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΛΑΝ: Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό

ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΛΜΕ-ΚΙ: Ένωση Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Κεφαλονιάς-Ιθάκης

ΕΠΟΝ: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

ΠΑΣΟΚ: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ: Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης και Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας.

ΠΟΚ: Πατριωτική Οργάνωση Κεφαλονιάς

Εισαγωγή

I. Γενικά: Σκοποί της εργασίας, περιοδολόγηση γεγονότων, διάρθρωση.

Η περίοδος 1940-49 υπήρξε και για το νησί της Κεφαλονιάς μια «πονεμένη περίοδος», λόγω «του πολέμου, των δύο φρικτών για τον λαό μας Κατοχών (Ιταλικής και Γερμανικής) και του απάνθρωπου σε ήθος και πρακτικές Εμφυλίου».¹ Το νησί διαθέτει σήμερα ένα σημαντικό αριθμό μνημείων, αφιερωμένων στα γεγονότα της δεκαετίας αυτής. Είναι τα μνημεία, που πάνω τους έχουν γραφτεί τα ονόματα των πεσόντων στο Αλβανικό Μέτωπο, καθώς και αυτά, που είναι αφιερωμένα στην Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Υπήρξαν, επίσης, μνημεία, που αναγέρθηκαν κάποτε και γρήγορα αποσύρθηκαν, αλλά και μνημεία, που καταστράφηκαν από τους ιταλούς κατακτητές, γιατί θύμιζαν την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας στο νησί και δεν τους βοηθούσαν στις επιδιώξεις τους. Συνολικά ο αριθμός των μνημείων, που έχουν κάποια σχέση με τη δεκαετία του '40, ανέρχεται στα 57, αντιπροσωπεύοντας περίπου το μισό του συνολικού αριθμού των μνημείων του νησιού.² Τώρα, που γράφω αυτήν την εργασία, μου είναι γνωστά 103 συνολικά μνημεία, αλλά είναι δυνατόν να διαφεύγει της προσοχής μου απροσδιόριστος αριθμός μνημείων πεσόντων υπέρ Πατρίδος, που βρίσκονται διάσπαρτα στα χωριά. Στα μνημεία της δεκαετίας του '40 έχω συμπεριλάβει και μνημεία που είναι εγκατεστημένα σε μη δημόσιους χώρους, γιατί αυτό βοηθά την αναλυτική μου προσέγγιση, όπως εξηγώ στα οικεία κεφάλαια. Πρόκειται για 3 αναθηματικές πλάκες σε σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, 1 αναθηματική πλάκα στο Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Κεφαλονιάς και Ιθάκης, 4 επιτάφια μνημεία σε κοιμητήρια – το ένα από αυτά σε ομαδικό τάφο – και 2 μνημεία σε αυλές σπιτιών. Αναλυτικός κατάλογος των μνημείων της δεκαετίας του '40 ακολουθεί αμέσως

¹ Γιώργος Ν. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949), τόμος τρίτος, Πόλεμος-Κατοχή-Εμφύλιος*, Αργοστόλι: χ.ε., 2020, 15.

² Στο συνολικό αριθμό των 103 μνημείων της Κεφαλονιάς, δεν συμπεριλαμβάνονται οι αναρτημένες στις εκκλησίες επιγραφές, που σχετίζονται με τη θρησκευτική λατρεία (ονόματα κτητόρων, δωρητών, ανακαινιστών των ναών κ.λπ.).

μετά από αυτήν την εισαγωγή. Η ύπαρξη αυτού του μεγάλου αριθμού μνημείων σχετίζεται με τα ίδια τα δραματικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940 στο νησί, τον εκδημοκρατισμό του ελληνικού κράτους, από τη Μεταπολίτευση και μετά, την αναγνώριση της εαμικής Αντίστασης ως Εθνικής, και την απόφαση αντιστασιακών οργανώσεων και πολιτικών κομμάτων, τιμώντας τους νεκρούς τους, να διασώσουν την ιστορική μνήμη και να επενδύσουν σ' αυτήν. Επιπλέον, η επιλογή απλού τύπου μνημείων, με τη μορφή εντοιχισμένων αναθηματικών πλακών, που είναι οικονομικά προσιτά, έδωσε την ευκαιρία τα τελευταία χρόνια να εγκατασταθεί σημαντικός αριθμός αυτών σε τοπικές κοινότητες και σε τόπους θυσίας.

Τα μνημεία είναι σημαντικά εργαλεία για τη συγκράτηση και τη συγκρότηση της μνήμης.³ Ένα μνημείο ανεγείρεται στο δημόσιο χώρο «για να συγκρατεί εσαεί στη μνήμη των ανθρώπων πρόσωπα και γεγονότα, με σκοπό να διδάξει ή να εκπέμψει μήνυμα στην κοινωνία ιστορικά δικαιολογημένο».⁴ Η συγκρότηση της συλλογικής μνήμης αποτελεί «απαραίτητη προϋπόθεση» για την ανέγερση ενός μνημείου σε δημόσιο χώρο.⁵ Ωστόσο, η εργασία αυτή εξετάζει τις περιπτώσεις των μνημείων της Κεφαλονιάς, υπό το πρίσμα των απόψεων των Jay Winter και Emmanuel Sivan, που προτείνουν τη χρήση της έννοιας «συλλογική ενθύμηση» (collective remembrance), αντί αυτής της «συλλογικής μνήμης» (collective memory), καθώς θεωρούν ότι η μνήμη των γεγονότων μπορεί να μην είναι ενιαία, αλλά, για τα ίδια γεγονότα, να υφίστανται διαφορετικές μνήμες από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων στο εσωτερικό του συλλογικού,⁶ ή τη θέση του Πολυμέρη Βόγλη, που υποστηρίζει ότι η συλλογική μνήμη για τη δεκαετία του 1940 είναι διαιρεμένη, ως παρεπόμενο του Εμφυλίου,⁷ ή, ακόμη, τη διατύπωση του Alessandro Portelli για «ένα κατακερματισμένο πλήθος από διαφορετικές μνήμες».⁸

³ Δώρα Φ. Μαρκάτου, «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα», στο Δώρα Φ. Μαρκάτου (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*, Αργοστόλι: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ιονίων Νήσων 2015, 20.

⁴ Στο ίδιο, 20, με αναφορά στο Mittag Hans-Ernst, «Das Denkmal», *Funkkolleg kunst. Studienbegleitbrief* 8, Weinheim Basel, 1985, 54.

⁵ Στο ίδιο, 20.

⁶ Γιάννης Γιαννιτσιώτης, «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία: Χωρικές διαμάχες γύρω από έναν μνημονικό τόπο», στο Κώστας Γιαννακόπουλος και Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, 267-314, 273· Jay Winter and Emmanuel Sivan, "Setting the framework", in Jay Winter and Emmanuel Sivan (edit.), *War and remembrance in the twentieth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 6-39, 9, Διαθέσιμο στο: <https://assets.cambridge.org/97805216/40350/sample/9780521640350web.pdf>, τελευταία πρόσβαση 15/6/2024.

⁷ Πολυμέρης Βόγλης, «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά* 25/47 (Δεκέμβριος 2007), 437-456, 439.

⁸ Στο ίδιο, 445· Alessandro Portelli, *The battle of Valle Giulia. Oral history and the art of dialogue*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1977, 157-158.

Τα μνημεία είναι παρεμβάσεις στη δημόσια σφαίρα, μέσω των οποίων ομάδες πολιτών ή έθνη επιθυμούν να στοιχειοθετήσουν τις δικές τους εκδοχές για το παρελθόν, με στόχο να αποκτήσουν μεγαλύτερο μερίδιο ελέγχου στο παρόν και το μέλλον.⁹ Είναι εκ των προτέρων γνωστό ότι πολλά από τα μνημεία, στα οποία αναφερόμαστε, δεν έχουν ανεγερθεί από την πολιτεία και τους θεσμούς της, αλλά από «δρώσες» ομάδες πολιτών, που εκφράζουν την δική τους ευαισθησία και οπτική στα γεγονότα του παρελθόντος. Το πολιτικό πλαίσιο, που κατά τις τελευταίες δεκαετίες εξελίχθηκε στην κατεύθυνση δικτατορία - μεταπολίτευση - σοσιαλιστική διακυβέρνηση, παρέχει σταδιακά τη δυνατότητα αυτής της έκφρασης, καθώς αποβάλλει, ολοένα και περισσότερο, ιδεολογικές προκαταλήψεις και αυταρχικές κυβερνητικές πρακτικές του παρελθόντος.

Η εργασία αυτή, λοιπόν, στοχεύει:

A) Να δημιουργήσει έναν κατά το δυνατόν πλήρη κατάλογο των μνημείων, που έχουν (ή είχαν) τοποθετηθεί στην Κεφαλονιά, και που ανακαλούν μνήμες γεγονότων της δεκαετίας 1940-1950. Πολύτιμη υπήρξε η παραχώρηση ενός καταλόγου 23 κατά τα τελευταία χρόνια εγκατεστημένων μνημείων, που είναι προσωπικό πόνημα της κυρίας Αγγελικής Τσώλου και που η ίδια μου παραχώρησε, προκειμένου να με βοηθήσει σε αυτήν την εργασία. Τα μνημεία αυτά, στο σύνολό τους, έχουν ανεγερθεί από φορείς στους οποίους πλειοψηφεί το ΚΚΕ.

B) Να αναζητήσει πληροφορίες στις επίσημες πηγές, στον τοπικό τύπο και στη μνήμη των ανθρώπων, σχετικές με την εγκατάστασή τους, και να διερευνήσει τις συζητήσεις που προκάλεσαν στα αρμόδια θεσμικά όργανα, αλλά και ευρύτερα στην τοπική κοινωνία.

Γ) Να εκτιμήσει τη συμβολή τους στην ανάκληση της ιστορικής μνήμης και τη σχέση τους με τις πολιτικές ταυτότητες (ενδυνάμωση, επιβεβαίωση, διαχωρισμός πολιτικών ταυτοτήτων), λαμβάνοντας υπόψη τις σημαντικές πολιτικές μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών, τον σταδιακό εκδημοκρατισμό της χώρας, την άμβλυνση των πολιτικών αντιπαραθέσεων και τη διαπίστωση της ύπαρξης μιας μεγάλης μερίδας πολιτών, που στέκονται αδιάφοροι μπροστά στα πολιτικά γεγονότα.¹⁰ Η αποχή από τις βουλευτικές εκλογές στις 25/6/2023 ήταν 47,32%, και στις ευρωεκλογές της 9ης/6/2024 άγγιξε το 59%.¹¹

⁹ Αλέξανδρος Τενεκετζής, *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εικονομαχίες στην Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου (1945-1975)*, πρόλογος Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Αθήνα: Ασίνη, 2020, 18.

¹⁰ Για μια αδρή αναφορά στις εκλογές της Μεταπολίτευσης και στη διακύμανση της αποχής, βλ. Πέτρος Ιωαννίδης και Ηλίας Τσαουσάκης, «Προλεγόμενα», στο Πέτρος Ιωαννίδης και Ηλίας Τσαουσάκης (επιμ.), *Μισός αιώνας εκλογές. Συζητώντας για τις εκλογικές αναμετρήσεις της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Πόλις, 2023, 13-29, 16.

¹¹ Χρήστος Λογαράς, «Εκλογές 2023: Η αυτοδυναμία της αποχής και το ιστορικό αρνητικό ρεκόρ, *Το Βήμα*, 25/6/2023, <https://www.tovima.gr/2023/06/25/politics/ekloges-2023-i-aytodynamia-tis-apoxis/>, τελευταία πρόσβαση 19/6/2024· Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος, «Γιατί απείχαν από τις κάλπες», *Η Καθημερινή*, 16/6/2024,

Θα μας απασχολήσουν, στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, μνημεία παλαιά και νέα, μνημεία απλά και σύνθετα, μνημεία που κατασκευάστηκαν και άλλα που έμειναν στα χαρτιά, μνημεία δεξιόστροφης οπτικής και άλλα αριστερόστροφης, μνημεία που επιζούν και μνημεία που αποσύρθηκαν, μνημεία σιωπηλά και μνημεία στα οποία επικεντρώνονται τελετές και εκδηλώσεις μνήμης, μνημεία εθνικού αφηγήματος και άλλα, αφιερωμένα σε δράση που κάποτε διωκόταν ως αντεθνική, μνημεία συλλογικής μνήμης και μνημεία αποσπασματικής ενθύμησης. Τα αναλυτικά ερωτήματα, που προκύπτουν από αυτήν την περιπτώσιολογία, μπορούν να αναφέρονται σε οποιοδήποτε από τα μνημεία αυτά, είναι όμως χρήσιμη και βοηθητική μεθοδολογικά η χρονολογική τους ταξινόμηση, ανάλογα με το χρόνο κατασκευής του καθενός και την χρονική σειρά των γεγονότων, στα οποία παραπέμπει. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε:

α) Μνημεία της εποχής των «Ενωμένων Κρατών των Ιόνιων Νησιών», που ήταν κρατική οντότητα «κάτω από την άμεση και αποκλειστική προστασία της Μεγάλης Βρετανίας» (1815-1864).¹² Πρόκειται για μνημεία που αφαιρέθηκαν ή βεβηλώθηκαν από τους ιταλούς κατακτητές, και, με αυτήν την έννοια, εντάσσονται στα ενδιαφέροντα αυτής της μελέτης.

β) Ηρώα Πεσόντων υπέρ Πατρίδας, κατασκευασμένα στην περίοδο του Μεσοπολέμου ή μεταπολεμικά, που αποτέλεσαν τα μνημεία του εθνικού αφηγήματος, όπως αυτό προσδιορίστηκε από τους νικητές του Εμφυλίου.

γ) Μνημεία αφιερωμένα στον δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, του οποίου η Κεφαλονιά ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα,¹³ και τα οποία αποσύρθηκαν στα χρόνια της Μεταπολίτευσης και της πρώτης κυβερνητικής θητείας του ΠΑΣΟΚ.

δ) Μνημεία για τους πεσόντες της μεραρχίας «Άκου», αφιερωμένα σε ένα από τα τραγικότερα συμβάντα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, που διαδραματίστηκε στην Κεφαλονιά.

ε) Μνημεία της Εθνικής Αντίστασης, που τοποθετήθηκαν μετά το 1982. Τα μνημεία αυτά μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο βασικές επιμέρους κατηγορίες: Μνημεία που δεν αναφέρονται ρητά στις αντιστασιακές οργανώσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ, και μνημεία αριστερής πολιτικής ταυτότητας, που αναφέρονται με έμφαση στις οργανώσεις αυτές, καθώς και στον ΔΣΕ και στον Εμφύλιο.

https://www.kathimerini.gr/opinion/563080927/giati-apeichan-apo-tis-kalpes/?_ptid=%7Bkpdx%7DAAAAvciiqTXYcgoKRlllQ0JEZEJwZRIQbHhtNnZxMHP4b2o2MXppNRoMRVhJOTQyUkdCRIRLliUxODIydDBvMGUwLTAwMDAznDFocXIycDNuZWgyb2dubG5wN2RvKhhzaG93T2ZmZXI1WThHUTNEUFNXRVdIQ1QwAToMT1Q3S1dJRVNYQzdZUhJ2LXMA8CcxajVtdzF1eXFoWgwxODguNC4yMi4yMzliA2R3Y2il9NGzBnABeAyCAQxPRjdPWFgxUFQ2R0o, τελευταία πρόσβαση 19/6/2024.

¹² Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς, (1797-1940), Πολιτική ιστορία - πολιτισμός παιδεία - γράμματα - τέχνες, (Περιέχεται και η ύλη του εξαντλημένου Β΄ τόμου)*, Αργοστόλι: χ.ε., 2010, 78.

¹³ Μοσχόπουλος, Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, 21.

Αυτή είναι και η βασική διάρθρωση αυτής της εργασίας, με την παρεμβολή ενός κεφαλαίου με πιο θεωρητική ανάλυση της μετάβασης από μια εποχή απουσίας μνημείων αφιερωμένων στην Εθνική Αντίσταση, σε μια εποχή μεγάλης παραγωγής μνημείων αριστερής οπτικής, και ενός κεφαλαίου για την ιδιαίτερη περίπτωση των μνημείων που βρίσκονται στα κοιμητήρια, τις αναλογίες τους με όσα γνωρίζουμε από τη βιβλιογραφία και την πιθανότητα συμβολής τους στην απάντηση ερωτημάτων που έχουν τεθεί.

II. Μεθοδολογία και μεθοδολογικά προβλήματα

Αρχικοί οδηγοί, για την περιπλάνησή μου στο χώρο των μνημείων της Κεφαλονιάς υπήρξαν το βιβλίο με κείμενα και εικόνες των Δώρας Φ. Μαρκάτου και Σταλίνας Βουτσινά, με τίτλο *Δημόσια γλυπτική στα Επτάνησα, Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*,¹⁴ καθώς και ένας κατάλογος μνημείων που έθεσε υπόψη μου η κυρία Αγγελική Τσώλου, όπως ήδη ανέφερα παραπάνω. Άλλες πληροφορίες από τη βιβλιογραφία αξιοποιήθηκαν στη συνέχεια. Η έρευνά μου εξελίχθηκε με παράλληλη χρήση δευτερογενών και πρωτογενών πηγών: Βιβλιογραφία, τοπικός τύπος, πρωτογενές αρχειακό υλικό, προφορικές συνεντεύξεις, επίσκεψη στα μνημεία. Ο τυπικά περιορισμένος χρόνος που διατίθεται για την εκπόνηση μιας διπλωματικής εργασίας, αλλά – ακόμη περισσότερο – η αταξία ορισμένων επίσημων αρχείων, επέβαλαν αυτήν την παράλληλη αναζήτηση, ταυτόχρονα σε όλα τα ήδη των πηγών που χρησιμοποίησα.

Έντυπες εφημερίδες εποχής και διαδικτυακές νεότερες εκδόσεις χρησιμοποιήθηκαν για τυχαία, ή αδρά στοχευμένη, αναζήτηση πληροφοριών για μνημεία της Κεφαλονιάς. Στη σχετική αρθρογραφία, αναζήτησα ημερομηνίες ανέγερσης, συζητήσεις και αντιπαραθέσεις για τα μνημεία, ξεφυλλίζοντας βιβλιοδετημένους τόμους εφημερίδων από τις συλλογές των τοπικών βιβλιοθηκών, της Ιακωβατείου και της Κοργιαλενείου. Με την πρόθεση να αλιεύσω όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες σε επίσημα αρχεία, ξεφύλλισα αρκετά «Βιβλία Αποφάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου Αργοστολίου», καθώς και του Ληξουρίου, στα ΓΑΚ/ΤΚ, αλλά και στο αταξινόμητο αρχείο του Δήμου Αργοστολίου, που βρίσκεται προσωρινά, χύδην αποθηκευμένο, σε μια υπόγεια αποθήκη, που δε έχει παράθυρα. Ο αρμόδιος επιτελικός υπάλληλος του Δήμου με εξυπηρέτησε με μεγάλη προθυμία· την πρώτη φορά ήλθε

¹⁴ Δώρα Φ. Μαρκάτου (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*, Αργοστόλι: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ιονίων Νήσων, 2015.

και ο ίδιος μαζί μου, βοηθώντας με στην αναζήτηση, και τις επόμενες διέθεσε κλητήρα για να μου ανοίξει και να με περιμένει να ολοκληρώσω το ψάξιμο, αφού η συγκεκριμένη αποθήκη βρίσκεται εκτός των εγκαταστάσεων των ενεργών υπηρεσιών του Δήμου. Από τους 160 περίπου φακέλους, που υπολόγισα ότι περιείχαν συνολικά οι στοίβες του αταξινόμητου υλικού, μπόρεσα να ξεφυλλίσω περίπου τους 50,¹⁵ ενώ όταν ξαναπήγα, με καλοκαιρινό καιρό πια, η ατμόσφαιρα μέσα σε αυτήν την αποθήκη ήταν τόσο αποπνικτική, που δεν μπόρεσα να μείνω για πολλή ώρα.¹⁶ Η επίσκεψη στα μνημεία, που, όπως είναι γνωστό, αποτελούν παραστατικές απτικές ιστορικές πηγές,¹⁷ επιβεβαίωνε πληροφορίες, που είχα ήδη υπόψη μου, προσέθετε στοιχεία (κυρίως ονόματα), ή έδινε πιο συγκεκριμένες κατευθύνσεις στη συνολική έρευνα.

Για τις προφορικές συνεντεύξεις επέλεξα πληροφορητές, που ήταν γνωστοί μου και που κάλυπταν ευρέα γεωγραφικά πεδία της Κεφαλονιάς και ευρύ φάσμα πολιτικών ταυτοτήτων:

Ο Μεμάς Καλογηράτος, είναι γλύπτης, δημιουργός πολλών μνημείων που βρίσκονται στο δημόσιο χώρο του νησιού. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του στα Μαζαρακάτα της Κεφαλονιάς, στις 24/2/2024 και είχε διάρκεια 00:38:51. Ο Σπύρος Χουρμούζης είναι αυτοδίδακτος γλύπτης. Έχει δημιουργήσει γλυπτά που βρίσκονται στο δημόσιο χώρο της Κεφαλονιάς. Η συνέντευξη δόθηκε στο εργαστήριό του στο Αργοστόλι στις 30/5/2024, και είχε διάρκεια 00:25:28.

Ο Αντώνης Καλλιβωκάς είναι Αντιδήμαρχος Πολιτισμού Αθλητισμού και Παιδείας του Δήμου Σάμης. Ασχολείται από φοιτητής με την πολιτική και με την τοπική Αυτοδιοίκηση από το 2003. Η συζήτησή μας αφορούσε τα μνημεία της ευρύτερης περιοχής Σάμης και Γριζάτων, πραγματοποιήθηκε μια βροχερή μέρα σε μια καφετέρια στη Σάμη, και είχε διάρκεια 00:23:44. Μετά το τέλος της συνέντευξης επισκεφθήκαμε μαζί τα μνημεία στα Ζερβάτα.

Ο Γιώργος Σπυράτος, αντιπρόεδρος της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ της Κεφαλονιάς, μου μίλησε για μνημεία της περιοχής του Αργοστολίου και γενικότερα της Κεφαλονιάς, για την σημασία των μνημείων στην διατήρηση της μνήμης και του αγωνιστικού φρονήματος, αλλά και για την

¹⁵ Στο εσωτερικό τους, οι φάκελοι αυτοί ήταν τακτοποιημένοι: Κάθε φάκελος περιείχε το υλικό μιας συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου, με συγκεντρωμένο και καταχωρισμένο σε υποφακέλους το υλικό για το καθένα από τα προς συζήτηση θέματα της ημερήσιας διάταξης.

¹⁶ Η περιήγηση «στο πεδίο», για την αναζήτηση πρωτογενούς υλικού, αναφέρεται και από άλλους ερευνητές της Δημόσιας Ιστορίας. Βλ. Eleni Kallimopoulou, Panagiotis C. Poulos, Konstantinos Kornetis and Spyros Tsipidis, *Learning Culture Through City Soundscapes. A Teacher Handbook*, Αθήνα: Sonor Cities, 2013, 45-48, <http://sound-cities.turkmas.uoa.gr/wp-content/uploads/2016/10/Learning-Culture-Through-City-Soundscapes-Teacher-Handbook.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13/6/2024. [Αναφέρεται στην ανάγκη για εναλλακτικές διαδρομές και δεξιότητες πλοήγησης στο Αρχείο].

¹⁷ Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Αθήνα: Αδελφοί Κυριακίδη, 2012, 30.

αδυναμία συνύπαρξης, στα ίδια μνημεία, πατριωτών αγωνιστών με συνεργάτες του κατακτητή και, άρα, προδότες. Η συνέντευξη δόθηκε στις 9/5/2024 σε παραλιακό εστιατόριο στο Φανάρι των Αγίων Θεοδώρων στο Αργοστόλι. Διάρκεια 00:59:43.

Ο Νικόλας Δρακάτος είναι άνθρωπος που έχει ασχοληθεί πολύ με τα ιστορικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940, κυρίως επειδή είχε δημιουργήσει μια σειρά εκπομπών για τοπικό τηλεοπτικό κανάλι, λαμβάνοντας συνεντεύξεις από πρωταγωνιστές των γεγονότων αυτών ή άμεσους συγγενείς τους. Ο ίδιος δηλώνει ότι πολιτικά ανήκε στο ΠΑΚ και δεν κρύβει τον θαυμασμό του προς τον Ανδρέα Παπανδρέου, τον οποίο θεωρεί εθνάρχη.¹⁸ Η συνέντευξη δόθηκε στις 16/5/2024 στο γραφείο μου στο Αργοστόλι, είχε διάρκεια 00:42:41, και επικεντρώθηκε στα μνημεία, ιδιαίτερα στα μνημεία των εκτελεσθέντων κρατουμένων στις φυλακές Κεφαλονιάς, τόσο κατά την περίοδο της Κατοχής, όσο και κατά τα έτη 1948 και '49.

Ο Σωτήριος-Ευστάθιος Κουρής, στέλεχος της ΟΝΝΕΔ στα χρόνια της μεταπολίτευσης και της επικράτησης του ΠΑΣΟΚ, που έχει διατελέσει Δημοτικός Σύμβουλος Αργοστολίου, υποψήφιος βουλευτής και Αντιπεριφερειάρχης της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων, πολιτευόμενος με το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας (πρόσφατα εκλέχτηκε Αντιπεριφερειάρχης με ανεξάρτητο συνδυασμό). Η συνέντευξη δόθηκε στο γραφείο του στο Διοικητήριο, στις 24/6/24, και είχε διάρκεια 00:58:46.

Οι πληροφορητές μου δεν ήταν ενημερωμένοι από πριν για τις ερωτήσεις που θα τους έκανα. Είχα ετοιμάσει «οδηγούς συνέντευξης», όμως οι συζητήσεις πάντα εξελίσσονταν πιο ελεύθερα και σε κλίμα οικειότητας. Απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα δημοσιεύονται στο παράρτημα, στο τέλος αυτής της εργασίας. Για όλες τις συνεντεύξεις υπάρχουν στο αρχείο μου δελτία πληροφορητών, παραχωρητήρια και μεταδεδομένα.

Διονύσης Γαρμπής, 10/7/2024

¹⁸ Μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία (1981), το θέμα της Κατοχής και της Αντίστασης τέθηκε πολύ ψηλά στην πολιτική ατζέντα. Η Αριστερά αναγνωρίζεται ως η δύναμη που σήκωσε το βάρος της Εθνικής Αντίστασης, η συμμετοχή του Κέντρου υποβαθμίζεται, ενώ η Δεξιά ταυτίζεται, σε μεγάλο βαθμό με το δωσιλογισμό. Βλ. Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης, «Το επίμονο παρελθόν», στο Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία, 2008, 11-45, 36-37.

1. Κατάλογος μνημείων της δεκαετίας του 1940 στην Κεφαλονιά

1.1. Μνημεία του Αργοστολιού

Μνημεία παλαιότερα, που καταστράφηκαν ή αποσύρθηκαν στη δεκαετία του 1940:

Ο ανδριάντας του αρμοστή Θωμά Μαίτλαντ.

Η προτομή του τοποτηρητή Κάρολου Νάπιερ.

Η επιγραφή στην Κολόνα στη Γέφυρα Δεβοσέτου.

Το «Φάσσιο Λιττόριο» των Ιταλών.

Μνημεία που δημιουργήθηκαν ή τροποποιήθηκαν για να τιμήσουν πρόσωπα και γεγονότα της δεκαετίας του '40 :

Στήλη Πεσόντων Δημοτών Αργοστολίου στον Κήπο του Νάπιερ.

Ανδριάντας Ιωάννη Μεταξά στην κεντρική πλατεία.

Προτομή Αντιπλοιάρχου Γεωργίου Π. Μπλέσσα.

Μνημείο Ιταλών πεσόντων της Μεραρχίας «Άκουι».

Αναθηματική πλάκα στον τόπο εκτέλεσης των αξιωματικών της Μεραρχίας «Άκουι».

Αναθηματική πλάκα του πολιτιστικού συλλόγου "Calabria in armi".

Αναθηματική πλάκα εκτελεσθέντων στις Βινάριες.

Αναθηματική πλάκα στην περιοχή Περιβολάκι.

Αναθηματική πλάκα για τον Ε. Κουρούκλη στο Α΄ Γυμνάσιο Αργοστολίου (2005).

Αναθηματική πλάκα για τους νεκρούς του Γυμνασίου Αρρένων (2015).

Αναθηματική πλάκα των δύο εκτελεσμένων προέδρων του Εργατικού Κέντρου.

Μνημείο εκτελεσθέντων στις Φυλακές Κεφαλονιάς 1948-1949, στο Δράπανο.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης στο Αργοστόλι.

Μνημείο Ναυτικών, θυμάτων Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

1.2. Μνημεία του Ληξουριού και Παλικής

Στήλη πεσόντων Επαρχίας Πάλης.

Προτομή Ιωάννη Μεταξά.

Μνημείο πεσόντων Αγίας Θέκλης.

Στήλη Πέντε Πατριωτών στην πλατεία Ληξουρίου.

Τάφος των «5 ηρώων» στη θέση Αμμούσα στο Ληξούρι.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης στα Φαβατάτα Παλικής.

Μαρμάρινη πλάκα της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ στο Μετόχι Δήμου Ληξουρίου.

Μνημείο πεσόντων Δαμουλιανάτων Παλικής.

Μνημείο πεσόντων Μαντζαβινάτων Παλικής.

1.3. Μνημεία περιοχής Σάμης – Γριζάτων – Πυργιού

Ανδριάντας του ταγματάρχη του εθνικού στρατού Νικηφόρου Κωνσταντάτου.

Μνημείο Δημητρίου και Σπύρου Γρηγοράτου.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης στα Ζερβάτα.

Αναθηματική πλάκα Ανδρογιάννη Ζαφειράτου (Κρούσου).

Προτομή του Γεράσιμου Γρηγοράτου ή Αστραπόγιαννου.

Προτομή Αστραπόγιαννου, στο Νεκροταφείο των Ζερβάτων.

Μνημείο στο παλιό χωριό των Μουζακάτων.

Αναθηματική πλάκα προς τιμήν του Πέτρου Μιχαλάτου στο Γυμνάσιο Σάμης.

Αναθηματική στήλη, προς τιμή των 6 εκτελεσθέντων, Διγαλέτο.

Ταφικό μνημείο Βαρβάρας Μερκούρη στο Κοιμητήριο Ζερβάτων,

Οικογενειακός τάφος Γεωργίου Μιχαλάτου στο Κοιμητήριο Ζερβάτων.

Στήλη πεσόντων, Μακρυώτικα.¹⁹

Αναθηματική πλάκα στο σημείο όπου σκοτώθηκαν 2 μαχητές του ΔΣΕ στα Μακρυώτικα.

Επιγραφή στον τόπο που έπεσαν τρεις μαχητές του ΔΣΕ στα Βλαχάτα Σάμης.

1.4. Μνημεία Λειβαθούς και περιοχής Ελειού-Πρόννων

¹⁹ Στο μαρμάρινο αυτό ηρώο, υπάρχει επιφάνεια που έχει επιγραφή εν είδει τίτλου «1940-1949», χωρίς να ακολουθεί κάποιο άλλο κείμενο. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφία Γεράσιμου Δ. Αλυσανδράτου.

Μνημείο πεσόντων στα Αργίγια.

Μνημείο Πεσόντων Εθνικής Αντίστασης ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στα Χιονάτα.

Μνημείο Εθνικής Αντίστασης «Αετός» στην Πάστρα.

Αναθηματική πλάκα πεσόντων Σλοβένων Παρτιζάνων στο Κάστρο.

Αναθηματική πλάκα με τα ονόματα 5 εκτελεσμένων, Σαρλάτα.

Αναθηματική πλάκα προς τιμήν της Ελένης Βαλλιάνου στις Κεραμειές.

Προτομή της Ελένης Βαλλιάνου στις Κεραμειές, υπό κατασκευή.

Μνημείο Πεσόντων υπέρ Πατρίδας και Εθνικής Αντίστασης στα Μουστάτα.

1.4.Μνημεία Φαρακλάτων-Διλινάτων-Δαυγάτων

Μνημείο πεσόντων, Φαρακλάτα.

Μνημείο θυμάτων πολέμου 1940-1949, Φαρακλάτα.

Μνημείο Άγγελου Κωνσταντάκη, Φαρακλάτα.

Μνημείο πεσόντων, Διλινάτα.

Αναθηματική πλάκα στα Δαυγάτα.

1.5.Μνημεία στην περιοχή Ομαλών και Τρωιανάτων.

Στήλη Πεσόντων, Βαλσαμάτα.

Στήλη Εθνικής Αντίστασης, Βαλσαμάτα.

Αναθηματική πλάκα στον Άγιο Ελευθέριο στον Αίνο.

Στήλη πεσόντων, Τρωιανάτα.

2. Μνημεία της «Βρετανικής Προστασίας» που βεβηλώθηκαν το '40

Στην ιστορία της Κεφαλονιάς υπήρξαν μνημεία συγκεκριμένης πολιτικής οπτικής, που εγκατεστημένα σε προνομιακά πεδία του δημόσιου χώρου, όπως είναι οι κεντρικές πλατείες των πόλεων, ανακαλούσαν καθεστωτικές μνήμες σε χρόνους που αυτές δεν ήταν αρεστές πιά. Τα μνημεία συνδηλώνουν την εξουσία ή την αντίληψη, που τα εγκατέστησε, και την επιτελούν με την παρουσία τους και μόνο, γιατί «έχει καλουπωθεί στην προδιαγεγραμμένη τους υλικότητα».²⁰ Πιο χαρακτηριστική περίπτωση στην κατηγορία αυτή είναι ο ανδριάντας του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, αλλά δεν είναι το μόνο. Αξίζει, πριν πάμε σε αυτό, μια αναφορά σε τρία μνημεία, παλαιότερα της περιόδου που εξετάζουμε, που αποσύρθηκαν ή καταστράφηκαν από τους Ιταλούς στην περίοδο της Κατοχής, επειδή πρόβαλλαν την βρετανική κυριαρχία της περιόδου 1815-1864, γνωστή ως «Βρετανική Προστασία», και αποτελούσαν εμπόδιο στα σχέδιά τους να προσαρτήσουν στο ιταλικό κράτος τα Επτάνησα.²¹ Πρόκειται για τον ανδριάντα του αρμοστή Μαίτλαντ (εικ.1), την επιγραφή προς τιμήν των Βρετανών στην Κολόνα της Γέφυρας Δεβοσέτου και την προτομή του τοποτηρητή Νάπιερ (εικ.2).



1



2

²⁰ Γιαννιτσιώτης Γ., «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία», *ό.π.*, 285.

²¹ Μοσχόπουλος, Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940)*, *ό.π.*, 65-255.

Το άγαλμα του αρμοστή Θωμά Μαίτλαντ ήταν έργο του γλύπτη Παύλου Προσαλέντη (1784-1837). Παραγγέλθηκε το 1817 από τους ευγενείς της Κεφαλονιάς, τοποθετήθηκε το 1822,²² αφαιρέθηκε δε στα χρόνια της ιταλικής κατοχής και καταποντίστηκε, ενώ μεταφερόταν στην Ιταλία.²³ Για το άγαλμα αυτό, η Δώρα Μαρκάτου εκτιμά ότι «δεν εξέφραζε τη συλλογική μνήμη του λαού, αλλά την ταξική συνείδηση μιας ισχυρής ομάδας», της ομάδας των Κεφαλονιτών ευγενών, που το παράγγειλε και που είχε σκοπό να κολακέψει τους Άγγλους, για να επιτύχει ίδια οφέλη.²⁴ Η κατοχική διοίκηση τοποθέτησε το «Φάσσιο Λιττόριο» (Fascio littorio), στη θέση του ανδριάντα, ένα ρωμαϊκό αυτοκρατορικό σύμβολο, που υιοθετούσαν οι Ιταλοί φασίστες.²⁵ Στο φύλο 7 της εφημερίδας *Νέα Κεφαλληνία*, που ήταν όργανο της ιταλικής Διοίκησης και προπαγάνδας, περιγράφονται τα αποκαλυπτήρια αυτού του γλυπτού, στις αρχές Ιουνίου του 1941.²⁶ Στα ίδια πλαίσια, οι Ιταλοί είχαν αλλάξει ονόματα στους κυριότερους δρόμους και πλατείες του Αργοστολίου· την πλατεία Ελευθερίας, όπου βρισκόταν η προτομή Μαίτλαντ (σήμερα ονομάζεται «περιοχή Μέτελα» και στο χώρο της έχει οικοδομηθεί η Ακαδημία Εμπορικού Ναυτικού), την μετονόμασαν σε πλατεία Vittorio Veneto,²⁷ ενώ προωθούσαν το φασιστικό εορτολόγιο, καταργώντας το ελληνικό. Η διατύπωση στο ίδιο άρθρο της εφημερίδας *Νέα Κεφαλληνία*, που προαναφέραμε, είναι ενδεικτική της προπαγάνδας των ιταλικών αρχών:

Το Αργοστόλιον ηθέλησεν αυθορμήτως να εορτάση επαξίως την εορτήν του Συντάγματος....²⁸

Τα άλλα δύο μνημεία, που αναφέρονται στην βρετανική κυριαρχία φαίνεται ότι έπεσαν θύματα βανδαλισμού από Ιταλούς στρατιώτες, στο πλαίσιο της μεθοδικής προσπάθειας των Ιταλών να προσαρτήσουν τα Επτάνησα.²⁹ Η Κολόνα στη Γέφυρα Δεβοσέτου στο Αργοστόλι, έφερε επιγραφή αφιερωματική στη δόξα των Βρετανών: «Τη δόξη των Βρεττανών. Οι

²² Μαρκάτου Δ., «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα», *ό.π.*, 28-29.

²³ Στο ίδιο, 28-29.

²⁴ Στο ίδιο, 28-29.

²⁵ Μοσχόπουλος, Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940)*. *ό.π.*, 69· «Ο εορτασμός της εορτής του Συντάγματος», *Νέα Κεφαλληνία*, 7/6/1941.

²⁶ «Ο εορτασμός της εορτής του Συντάγματος», *Νέα Κεφαλληνία*, 7/6/1941.

²⁷ Μοσχόπουλος, Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940)*. *ό.π.*, 69. Στην εφημερίδα *Νέα Κεφαλληνία*, 7/6/1941, στο άρθρο που προαναφέραμε, η πλατεία ονομάζεται «Πλατεία Ιταλίας».

²⁸ «Ο εορτασμός της εορτής του Συντάγματος», *Νέα Κεφαλληνία*, *ό.π.*

²⁹ Αγγελο-Διονύσης Δεμπόνος, *Το κουτούπι του Νάπιερ*, Αργοστόλι: Δήμος Αργοστολίου, 2004, σσ. 13, 22, 69 και 81· Βουτσινά, «Κατάλογος», *ό.π.*, 85· Μοσχόπουλος, Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940)*, *ό.π.*, 45-76.

Κεφαλλήνες, ΑΩΠΓ'», καθώς αναφέρει ο Ηλίας Τσιτσέλης.³⁰ Καταστράφηκε από βανδαλισμό κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής.³¹ Η προτομή του τοποτηρητή Κάρολου Νάπιερ, έργο σε μάρμαρο του κεφαλονίτη γλύπτη Μιλτιάδη Κόκκινου (1906), με κατεστραμμένο το πρόσωπο, βρίσκεται τοποθετημένη στον Κήπο του Νάπιερ στο Αργοστόλι.³²

Η απομάκρυνση των τριών μνημείων αναφέρεται σε χειρόγραφο του Γεράσιμου Χαρ. Μοσχόπουλου, που υπήρξε διευθυντής της Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης Αργοστολίου κατά το χρονικό διάστημα 1/1/1925-15/9/1967. Ειδικότερα για την προτομή του Νάπιερ, αναφέρεται ότι αφαιρέθηκε από τον κήπο του Νάπιερ και «μετεκομίσθη εις το Τελωνείον», για δε την επιγραφή στην Κολώνα της Γέφυρας De Bosset, ότι αποξύστηκε «υπό των μένεα κατά των Αγγλων πνεόντων κατακτητών».³³ Για το ακρωτηριασμένο μνημείο του Νάπιερ, που του έχει αφαιρεθεί το πρόσωπο, αναφέρεται ακόμη ότι, ενώ είχε αποκατασταθεί από τον ζωγράφο Γιάννη Πεταλούδη,³⁴ υπήρξε θύμα βανδαλισμού για δεύτερη φορά στα 1957, στο πλαίσιο του αντιβρετανικού κλίματος που δημιουργήθηκε τότε σε όλη την Ελλάδα, λόγω των επεισοδίων στην αγγλοκρατούμενη Κύπρο.³⁵ Την άποψη αυτή διατυπώνει στην προφορική του συνέντευξη και ο Νικόλαος Δρακάτος, που αναφέρει ότι είχε ακούσει ότι «τα παιδιά της Ογδός Γυμνασίου, εν έτει 1956, την ημέρα που έγινε η εκτέλεση του Καραολή και του Δημητρίου» επήγαν με βαριοπούλες και σκεπάρνια και κατέστρεψαν το μνημείο. Δεν τους έχει δει ο ίδιος να το κάνουν αυτό, ούτε άκουσε ποτέ κάποιον να παραδέχεται ότι συμμετείχε σε αυτή την καταστροφή. Καθώς ο ίδιος λέει:

Τα παιδιά της ογδός Γυμνασίου, εν έτει 1956, την ημέρα που έγινε η εκτέλεση του Καραολή και του Δημητρίου, επήγαν τα παιδιά του Γυμνασίου Αρρένων, της ογδός της εποχής εκείνης. Δεν τους είδα. Είχα συμμετάσχει όμως, σαν μαθητής που ήμουνα, στις εκδηλώσεις που γινόντανε τότε. (...) Και αυτό, που λέγαμε

³⁰ Ηλίας Α. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά σύμμικτα. Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας, εις τόμους τρεις. Τόμος δεύτερος. Εκκλησιαστικά. Μονών ιστορία. Χρονογραφία, Πολιτικά και στατιστικά σημειώματα*, εν Αθήναις: Μηνάς Μυρτίδης, 1960, 564.

³¹ Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος, «Ένα χειρόγραφο του Γεράσιμου Χαρ. Μοσχόπουλου που αφορά την ιταλο-γερμανική κατοχή (1941-1944) στην Κεφαλονιά», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τόμ 10, Αφιέρωμα στους συνεργάτες του περιοδικού από το 1976 ως σήμερα, Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2005, 111-123, 114.

³² Μαρκάτου Δ., «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα», *ό.π.*, 35-36.

³³ Μοσχόπουλος, Γ., «Ένα χειρόγραφο του Γεράσιμου Χαρ. Μοσχόπουλου», *ό.π.*, 111-123, 114.

³⁴ Στο ίδιο. Την αναφορά για αποκατάσταση της ζημιάς «πριν από τους σεισμούς του 1953», τη θεωρώ εσφαλμένη, καθώς δεν συνάδει με τις υπόλοιπες πληροφορίες που προέκυψαν κατά την έρευνα. Πιθανότερο είναι η επισκευή να έγινε κατά τον χρόνο που το γλυπτό φυλασσόταν στο Κοργιαλένιο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο, μεταξύ των ετών 1971-2004. Για τον ζωγράφο Γιάννη Πεταλούδη, βλ. Στέλιος Λυδάκης, *Οι έλληνες ζωγράφοι. Τόμος τέταρτος, Λεξικό των ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών (16ος-20ος αιώνας)*, Αθήνα: Μέλισσα, 1976, 348.

³⁵ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

προηγούμενα, για τα παιδιά του Γυμνασίου, αυτά, από την Παράδοση, Διονύση μου. Εγώ δεν το έχω δει, ούτε γραμμένο, πουθενά, ούτε είδα τα παιδιά εγώ, να (το) κάνουν (...). Ακούγεται από εκείνη την εποχή, από ανθρώπους σοβαρούς. Αλλά για να είμαι φιλαλήθης, δεν έχω ακούσει από άνθρωπο να λέει: «Εγώ ήμουνα! Ήμουνα κι εγώ!».³⁶

Ο Αγγελο-Διονύσης Δεμπόνος έχει δημοσιεύσει φωτογραφία της προτομής, από την περίοδο της φύλαξής της στο Λαογραφικό Μουσείο Αργοστολίου, όπου εικονίζεται με επισκευασμένο το πρόσωπο.³⁷ Στην καρτέλα εισαγωγής του αντικειμένου στο Κοργιαλένιο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Αργοστολίου, αναφέρεται ως έτος εισαγωγής το 1971 και σημειώνεται ότι «Πριν τους σεισμούς του 1953 στεκόταν σε μια αναβαθμίδα στην είσοδο του δημοτικού πάρκου ‘Νάπιερ’ στο Αργοστόλι. Ο ακρωτηριασμός έγινε από έναν φασίστα Ιταλό στρατιώτη στη διάρκεια της Ιταλικής κατοχής του νησιού 1941-1943. Όλες οι επιγραφές ή τα αγάλματα τα σχετικά με το Βρετανικό Προτεκτοράτο απαλείφθηκαν επιμελώς ή αφαιρέθηκαν τότε. Παραδόθηκε από το Δημοτικό Συμβούλιο Αργοστολίου». ³⁸ Η αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης Δώρα Μαρκάτου αναφέρει ότι η προτομή ήταν βαριά τραυματισμένη από τους σεισμούς του 1953.³⁹ Η προτομή παραδόθηκε στο Δήμο Αργοστολίου για να ξανατοποθετηθεί στον Κήπο του Νάπιερ, την περίοδο της ανάπλασης του χώρου πριν τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004.⁴⁰ Σε φωτογραφία του Σπύρου Αλεβιζόπουλου, του έτους 2004, η προτομή εικονίζεται τοποθετημένη και με επισκευασμένο το πρόσωπο.⁴¹ Σήμερα βρίσκεται στο χώρο της αρχικής της τοποθέτησης, με την επισκευή της όψης της απύσχα, πιθανότατα επειδή η επισκευή αυτή, εκτεθειμένη στον εξωτερικό χώρο, δεν άντεξε στις καιρικές συνθήκες.

³⁶ Αρχείο προφορικών συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Νικολάου Δρακάτου, 17/5/2024, στα σημεία 00: 22:56- 00:23:23, 00:25:50-00:26:10 και 00:27:07-00:27:44.

³⁷ Δεμπόνος Α., *Το κουτούπι του Νάπιερ*, ό.π., 81.

³⁸ Οι σημειώσεις είναι δακτυλογραφημένες στην αγγλική, με την ευθύνη προφανώς της ιδρύτριας και εφόρου, τότε, του Μουσείου, Ελένης Κοσμετάτου. Θα πρέπει να δεχτούμε τις σημειώσεις αυτές ως ακριβείς, γιατί η αγγλική παιδεία της συντάκτριάς τους, η αγάπη και η αφοσίωση στην τεκμηρίωση των αντικειμένων του Μουσείου, και η υποστηρικτική προς τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή δράση της στα χρόνια της Κατοχής αποκλείουν το ενδεχόμενο της προχειρότητας στην περιγραφή ενός μνημείου, αφιερωμένου στην αγγλική αίγλη και προσφορά, το οποίο η ίδια είχε περιθάψει στο Μουσείο. Βλ. Ζαφειράτου Θεοδώρα, «Ελένη Κοσμετάτου: Η ζωή και το έργο της», στο Θεοδώρα Ζαφειράτου και Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα (επιμ.), *Μνήμη Ελένης Κοσμετάτου. Εκδήλωση που οργανώθηκε στις 16 Μαΐου 2015 με αφορμή τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας των Μουσείων*, Αργοστόλι: Σύλλογος «Φίλοι του Κοργιαλενείου Ιστορικού & Λαογραφικού Μουσείου Αργοστολίου», 17-38, ιδιαίτερα οι σελ. 18, 19 και 24.

³⁹ Μαρκάτου Δ., «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα», ό.π., 36.

⁴⁰ Το πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής φέρει ημερομηνία 25/6/2004 και απόκειται στο Μητρώο αντικειμένων του Κοργιαλενείου Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου, καρφίτσωμένο στην καρτέλα του αντικειμένου, που φέρει αριθμό μητρώου 821/1971.

⁴¹ «Η απόλυτη ντροπή κρυμμένη στον κήπο του Νάπιερ», *Kefaloniapress*, 11/3/2024, <https://www.kefaloniapress.gr/topika/politismos/article/645964/i-apolyti-ntropi-krymmeni-ston-kipto-toy-napier/>, τελευταία επίσκεψη στις 20/4/2024.

Αν ακόμη μένει μια απορία, γιατί οι Κεφαλονίτες αποφάσισαν στα 1906 να τιμήσουν τον φιλέλληνα τοποτηρητή του «Βρετανικού Προτεκτοράτου», θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η τοποθέτηση της προτομής «εις ένδειξιν διηνεκούς ευγνωμοσύνης» ήταν ικανοποίηση όρου της σύμβασης για τη δωρεά του Κήπου από τους κληρονόμους του Νάπιερ προς το Δήμο Αργοστολίου, που κατά την προηγούμενη χρονιά, 1905, είχε ευοδωθεί.⁴²

⁴²Δεμπόνος Α, *Το κουτούπι του Νάπιερ*, ό.π., 65 και 69.

3. Τα μνημεία πεσόντων «υπέρ Πατρίδος»

Τα ηρώα των πεσόντων υπέρ πατρίδας αποτελούν μια κατηγορία μνημείων, που στήθηκαν από τους πολιτειακούς ή αυτοδιοικητικούς φορείς για να τιμήσουν τους πεσόντες στα μέτωπα των πολέμων στους οποίους συμμετείχε επίσημα το ελληνικό κράτος. Ανήκουν στον σφικτό πυρήνα των μνημείων, που συγκροτεί αυτό που ο Δημήτρης Πλάντζος αναφέρει ως «φανταστικό εθνικό αρχείο μνημείων», όπου είναι ενταγμένα όλα «τα αποδεκτά από την πολιτική και πνευματική άρχουσα τάξη, και αρεστά στο ακροατήριό της» μνημεία.⁴³ Σ' αυτήν την κατηγορία υπάγονται τα μνημεία για τον «Άγνωστο Στρατιώτη», αλλά και τα κατά τύπους μνημεία, ζωτικό μέρος των οποίων ήταν οι επιγραφές με τους καταλόγους των ονομάτων των πεσόντων της κάθε κοινότητας. Τα μνημεία αυτά «απευθύνονταν ατομικά σε όποιον θρηνούσε, αλλά παρείχαν ταυτόχρονα τις αποδείξεις σε τοπικό επίπεδο για το μέγεθος των απωλειών, την αξία της θυσίας και τον λόγο υπερηφάνειας όλης της κοινότητας».⁴⁴ Όπως και η ιστορικός τέχνης Σταλίνα Βουτσινά σημειώνει, η κατασκευή μνημείων, με την αναγραφή όλων των ονομάτων των πεσόντων στους πολέμους, εγκαινιάστηκε το 1793 στη Φρανκφούρτη, κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντιων Πολέμων, αισθητοποιεί τον εκδημοκρατισμό της συλλογικής μνήμης των εθνικών πολέμων και απηχεί τη διάχυση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης, γενικεύθηκε δε μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴⁵

Αντιπροσωπευτικό αυτής της κατηγορίας είναι το Μνημείο των Πεσόντων Δημοτών του Αργοστολίου, στον κήπο του Νάπιερ, έργο του γλύπτη Γεώργιου Μπονάνου, έτους 1926 (εικ.3).⁴⁶ Αποτελείται από υψηλή τριμερή αετωματική μαρμάρινη στήλη, που στο άνω τμήμα της απεικονίζει γυναικεία μορφή σε συμβολικό ρόλο δόξας, και διαθέτει πολλές επιφάνειες για επιγραφές, όπου αναγράφονται η αφιέρωση του Δήμου Αργοστολίου και τα ονόματα των πεσόντων.⁴⁷ Τοποθετήθηκε το 1927, με πρωτοβουλία του Δήμου Αργοστολίου και με αρχικό

⁴³ Δημήτρης Πλάντζος, «Εισαγωγή: Κληρονομίες της μνήμης και της λήθης», στο Δημήτρης Πλάντζος (επιμ.), *Τα μνημεία των άλλων. Ανεπιθύμητες κληρονομίες στις παρυφές της μνήμης και της λήθης*, Αθήνα: Ναφέλη, 2023, 14-15. Ο Δημήτρης Πλάντζος είναι διδάκτωρ Αρχαιολογίας, διδάσκων στο ΕΚΠΑ.

⁴⁴ Τενεκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ο.π., 29-30.

⁴⁵ Σταλίνα Βουτσινά, «Κατάλογος», στο Δώρα Φ. Μαρκάτου (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*, Αργοστόλι: ΤΕΙ Ιονίων Νήσων, 2015, 49-130, 94.

⁴⁶ Μαρκάτου, «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα», *ό.π.*, 41. Σταλίνα Βουτσινά, «Κατάλογος», στο Δώρα Φ. Μαρκάτου (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*, Αργοστόλι: ΤΕΙ Ιονίων Νήσων, 2015, 49-130, 94-95.

⁴⁷ Βουτσινά Σ., «Κατάλογος», *ό.π.*, 93-94.

σκοπό να τιμηθούν οι πεσόντες στους πολέμους των ετών 1912-22.⁴⁸ Είναι το κεντρικό μνημείο της πόλης που συνδέεται με την επίσημη μνήμη. Πάνω στο μνημείο, στην αριστερή πλευρά της στήλης, έχουν συμπληρωθεί τα ονόματα των πεσόντων στον πόλεμο του 1940.⁴⁹ Στο μνημείο τελείται μέρος των επίσημων εορτασμών για τις εθνικές επετείους της 28ης Οκτωβρίου και της 25ης Μαρτίου, που περιλαμβάνουν επιμνημόσυνη δέηση από το Μητροπολίτη Κεφαλληνίας και κατάθεση στεφάνων από τις τοπικές αρχές, τους διοικητικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς φορείς της πόλης, τήρηση ενός λεπτού σιγής και ανάκρουση του εθνικού ύμνου.⁵⁰

Το μνημείο των Πεσόντων του Ληξουριού, έργο επίσης του Γεώργιου Μπονάνου, είναι τοποθετημένο στην ομώνυμη πλατεία της πόλης.⁵¹ Η στήλη, «μαρμάρινη αετωματική με πυραμοειδή απόληξη»,⁵² στην κύρια επιφάνειά της φέρει ανάγλυφη παράσταση Νίκης, που τιμά με δάφνινο στεφάνι νεκρό στρατιώτη εύζωνα, ενώ στο αριστερό της χέρι κρατά φιάλη για σπονδές. Δίπλα στο στεφάνι σημειώνεται η αφιέρωσή του: «Τω αγνώστω στρατιώτη»⁵³.



Φέρει ακόμη αρχαιοπρεπές επίγραμμα 17 σειρών, όπου αναφέρεται η αφιέρωση του μνημείου στους πεσόντες των πολέμων 1912-1921 και το έτος ανέγερσης, 1921. Στο πάνω μέρος της

⁴⁸ Βουτσινά Σ, «Κατάλογος», ό.π., 94.

⁴⁹ Η σχετική επιγραφή στο «Παράρτημα Β'», παράγραφος 1· Βουτσινά Σ., «Κατάλογος», ό.π., 94.

⁵⁰ «Εις ολόκληρον τον Νομόν Κεφαλληνίας και Ιθάκης: Με πατριωτικήν έξαρσιν και εθνικήν υπερηφάνειαν εορτάσθη η ιστορική επέτειος της 28^{ης} Οκτωβρίου. Μεγαλειώδης υπήρξεν η παρέλασις εις Αργοστόλιον προ του ανδριάντος του δημιουργού του Αλβανικού Έπους αιμνήστου Εθνικού Κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά», *Το Μέλλον*, 7/11/1972· «Ο αυριανός εορτασμός της 28ης Οκτωβρίου», *Η Φωνή της Κεφαλονιάς*, 28/10/1966· Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 25ης/3/2024.

⁵¹ Μαρκάτου Δ., «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα», ό.π., 41· Βουτσινά, «Κατάλογος», ό.π., 92-93.

⁵² Βουτσινά, «Κατάλογος», ό.π., 93.

⁵³ Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 27ης/6/2024.

στήλης, σε επιφάνεια που έχει μορφή ζώνης, αναγράφονται οι τόποι των μαχών στους πολέμους 1912-1921. Ειδική αναφορά στους πολέμους του '40 δεν έχει γραφεί στο μνημείο, όμως αυτό συνδέεται με τη δεκαετία του '40, επειδή είναι ένα συμπεριληπτικό εθνικό μνημείο και επειδή εκεί τελείται μέρος των επετειακών εκδηλώσεων της 28ης Οκτωβρίου.⁵⁴ (Εικ.4).

Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και μια σειρά μνημείων πεσόντων, που έχουν ανεγερθεί στα χωριά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, για να τιμηθούν, στον τόπο καταγωγής τους, όλοι όσοι έπεσαν μαχόμενοι στους εθνικούς πολέμους, από το 1821 και μετά. Στα μνημεία αυτά, εγκατεστημένα κυρίως σε χωριά όπου έδρευαν Δημοτικά Σχολεία,⁵⁵ γινόντουσαν – ή γίνονται ακόμη – παρόμοιες με τις αναφερόμενες παραπάνω επιμνημόσυνες δεήσεις και καταθέσεις στεφάνων, ως μέρος των εορταστικών εκδηλώσεων των εθνικών επετείων της 28ης Οκτωβρίου και της 25ης Μαρτίου. Μερικά παραδείγματα από την περιηγήσεις μου σε αυτά είναι τα ηρώα στα χωριά Βαλσαμάτα, (εικ.9) όπου αναφέρονται ονόματα πεσόντων στον πόλεμο του 1940, αλλά και το 1949 (βλ. παρακάτω), και στα Φαρακλάτα (εικ.5), όπου στην μια πλευρά του παλιού ηρώου, που φέρει ανάγλυφα στο μάρμαρο βασιλικά σύμβολα (βασιλικό στέμμα και μετάλλιο με το κεφάλι του βασιλιά Κωνσταντίνου Α'), έχουν συμπληρωθεί δύο ονόματα πεσόντων κατά τα έτη 1940-1948.⁵⁶ Στα Διλινάτα, υπάρχει μνημείο πεσόντων που συγκροτείται από μαρμάρινη στήλη, στην πλευρά της οποίας έχουν προστεθεί 6 ονόματα πεσόντων στον πόλεμο 1940-41, ενώ σε μεταγενέστερο χρόνο, καθώς φαίνεται από τον τύπο της γραφής, προστέθηκε το όνομα του προέδρου της Κοινότητας Ανδρογιάννη Σπ. Σουπιωνά, που «απαγχονίσθη από / γερμανούς καταχτητές / 18.7. 1944 / ετών 56».⁵⁷ (Εικ.6).

Στις περιπτώσεις των μνημείων για τους Πεσόντες στους εθνικούς αγώνες, που έστησε η πολιτεία, στον Κήπο του Νάπιερ στο Αργοστόλι ή σε αντίστοιχες πλατείες στα χωριά, τα νοήματα των αναπαραστατικών πρακτικών του παρελθόντος, έχουν εμπεδωθεί από τις τοπικές κοινωνίες για πολλές δεκαετίες, και αποτελούν μέρος του εθνικού λόγου, συμβάλλοντας στη

⁵⁴ «Λαμπρός ο εορτασμός της 28ης Οκτωβρίου στο Ληξούρι», *Kefaloniapress*, 28/10/2023, <https://www.kefaloniapress.gr/topika/koinonika/article/610237/lampros-o-eortasmos-tis-28is-oktovrioy-sto-lixouri/>, τελευταία πρόσβαση 27/6/2024.

⁵⁵ Συνέντευξη Αντωνίου Καλλιβωκά, 21/4/2024, 00:03:20.

⁵⁶ «Ευαγγέλω Α. Αλεξανδράτω / Γεωργίω Κ. Παπαναστασάτω». Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γαρμπή, φωτογραφίες 29ης/5/2024.

⁵⁷ «Πεσόντες / 1940-41 / Κοσ. Δ. Καππάτος / Κοσ. Ζ. Μανωλάτος / Σπυρ. Α. Μεταξάτος / Ιωάν. Π. Μανωλάτος / Ιωάν. Μ. Πεφάνης / Βαπτ. Ν. Φωής / Ανδρ. Σπ. Σουπιωνάς / πρόεδρος Κοιν. / Διλινάτων / απαγχονίσθη (sic) από / γερμανούς καταχτητές / 18.7.1944 / ετών 56». Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 28ης/5/2024.

διαμόρφωση ταυτότητας εθνικής.⁵⁸ Οι επαναλαμβανόμενες αναπαραστάσεις διαμορφώνουν τον πυρήνα της ιστορικής μνήμης και της συλλογικής ταυτότητας, καθώς επισημαίνει ο Πολυμέρης Βόγλης.⁵⁹ Η στόχευση αυτών των μνημείων στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης διαφαίνεται, ίσως, περισσότερο ξεκάθαρα στο επίγραμμα του παλιού ηρώου των Φαρακλάτων, που αναφέρεται στην «αγήρατη μνήμη» των πεσόντων, στο «μεγαλείο της Ελλάδας», στον «κάλλιστο των θανάτων», στην «αθανασία», στον «αιθαλή της δόξης στέφανον», στο παράδειγμα «υπερόχου φιλοπατρίας και ηρωικής αυταπαρνήσεως», που άφησαν στους επιγόνους.⁶⁰ Σε μνημεία, ωστόσο, αυτής της κατηγορίας, που κατασκευάστηκαν κατά τα τελευταία χρόνια, οι κατασκευές είναι πιο απλές και δεν αναγράφονται σ' αυτά ονόματα πεσόντων.⁶¹

Οι δύο στήλες πεσόντων στα Φραγκάτα και τα Βαλσαμάτα, που παλαιότερα ήταν δύο διαφορετικές Κοινότητες στην περιοχή Ομαλών, παρέχουν μια πρόσθετη ένδειξη για την κεντρικά κατευθυνόμενη παραγωγή τέτοιων μνημείων, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Στην πέτρινη στήλη της Κοινότητας Φραγκάτων, (εικ.7), που είναι έργο του λιθοξόου Γιώργη Τζάκη ή Μπούζα του έτους 1961,⁶² έχουν συμπεριληφθεί τέσσερα ονόματα που ήταν γραμμένα



7



8



9

⁵⁸ Γιαννιτσιώτης Γ., «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία», ό.π., 278.

⁵⁹ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», ό.π., 451.

⁶⁰ «Αγήρατος μεν η μνήμη / ζηλευτή δε υπό πάντων των ανθρώπων / η τιμή των κατά τους ενδόξους πολέμους / 1912-1913 / υπέρ της ελευθερίας ομαιμόνων αδελφών / και του μεγαλείου της Ελλάδος / αγωνισαμένων και πεσόντων / ούτοι γαρ δια του καλλίστου των θανάτων / την αθανασίαν κτησάμενοι / τον αιθαλή της δόξης στέφανον περιεβάλοντο / και τοις επιγιγνώμενοις υπερόχου φιλοπατρίας / και ηρωικής αυταπαρνήσεως παράδειγμα κατέλιπον». Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 29ης/5/2024.

⁶¹ Ηρώα πεσόντων για την Πατρίδα στα Χαλιωτάτα, στα Χιονάτα, στο Μαρκόπουλο, στα Δαμουλιανάτα, στα Μαντουκάτα. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 13ης και 27ης /6/2024.

⁶² Διονύσιος Γ. Γαρμπής και Θεοδώρα Ζαφειράτου-Γαρμπή, «Η λιθογλυπτική στα Φραγκάτα Κεφαλληνίας. (Το έργο της οικογένειας Γεράσιμου Τζάκη ή Μπούζα)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 7 (1995-1998), αφιέρωμα στον Γεώργ. Γ. Αλισανδράτο, Αργιστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 1998, 255-298, 260 και 287.

σε παλαιότερη μαρμάρινη αναθηματική πλάκα, που σήμερα βρίσκεται ακουμπισμένη στην πίσω πλευρά αυτού του μνημείου, και που έφερε ορειχάλκινη διακόσμηση με το θυρέο του Ελληνικού Βασιλείου, (εικ.8). Πανομοιότυπος ορειχάλκινος θυρέος κοσμεί και τη μαρμάρινη στήλη πεσόντων των Βαλσαμάτων (εικ.9), πάνω στην οποία είναι γραμμένα και ονόματα πεσόντων στον πόλεμο του 1940 αλλά και κατά το έτος 1949. Η ύπαρξη των δύο αντιγράφων του βασιλικού θυρεού (και ενός ακόμη στον Καραβόμυλο και ενός στα Κομιτάτα), καθιστά πολύ πιθανή την κεντρική προτροπή και υποστήριξη για την κατασκευή αυτών των μνημείων. Η στήλη Πεσόντων των Βαλσαμάτων, κάτω από τον τίτλο «Απέθανον υπέρ Πατρίδος», αναφέρει ονόματα πεσόντων στους πολέμους 1912-13, 1918-22, 1940 και 1949.⁶³ Στην τελευταία περίπτωση, με το όνομα που αναγράφεται, τιμάται, προφανώς, κάποιος νεκρό από τις τάξεις των κυβερνητικών δυνάμεων στις τελευταίες μάχες του Εμφυλίου. Το έτος τοποθέτησης, 1970, αναφέρεται σε επιγραφή στην πίσω πλευρά του μνημείου.⁶⁴

Η προτομή του Αντιπλοίαρχου Γεωργίου Π. Μπλέσσα, (εικ.10), που, καθώς το ίδιο το μνημείο πληροφορεί, «έπεσεν υπέρ Πατρίδος / ως κυβερνήτης του αντιτορπιλικού / Βασίλισσα Όλγα / βυθισθέντος την 26-9-43 / εν Λέρω», έργο του γλύπτη Π. Μωραΐτη, του έτους 1970, είναι ένα μνημείο παρόμοιας λογικής, που δηλώνει την αξία της θυσίας για την πατρίδα, στο πλαίσιο του ενοποιητικού εθνικού αφηγήματος. Είναι κατασκευασμένο από ορείχαλκο, βρίσκεται μπροστά από το Λιμεναρχείο Αργοστολίου και στηρίζεται σε στήλη από γκρίζο μάρμαρο, στην πυραμοειδή αναβαθμίδα της οποίας ένα ανάγλυφο σε ορείχαλκο απεικονίζει εν πλω το αντιτορπιλικό «Βασίλισσα Όλγα».⁶⁵ Στο μνημείο



τελούνται κάθε χρόνο εκδηλώσεις μνήμης με θρησκευτικό μνημόσυνο, κατάθεση στεφάνων και ομιλίες από τον πολιτιστικό Σύλλογο Τετράπολις, καθώς με πληροφόρηση με την

⁶³ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγραφος 2. Το ανάγλυφο κόσμημα με το θυρέο του βασιλιά είναι πανομοιότυπο με ανάλογο που έχει ενσωματωθεί σε μαρμάρινη πλάκα με ονόματα πεσόντων από την κοινότητα Φραγκάτων, ακουμπισμένη σήμερα στην πίσω όψη της πέτρινης στήλης των πεσόντων, στον περίβολο της εκκλησίας της Παναγίας των Φραγκάτων. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 4ης/5/2024.

⁶⁴ Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 14ης/1/2024.

⁶⁵ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 17ης/2/2024. Η επιγραφή: «Γεώργιος Παν. Μπλέσσας / Αντιπλοίαρχος Β.Ν. / Έπεσεν υπέρ Πατρίδος / ως κυβερνήτης του αντιτορπιλικού / Βασίλισσα Όλγα / βυθισθέντος την 26-9-43 / εν Λέρω ...». Στο ανάγλυφο της βάσης: «Α/Τ Βασίλισσα Όλγα».

συνέντευξή του ο πρόεδρος του Συλλόγου και Αντιπεριφερειάρχης Κεφαλονιάς και Ιθάκης, Σωτήρης Κουρής.

Στον τοπικό τύπο βρήκα πληροφορίες για τελετές στο μνημείο, σε άλλες εποχές: Στις 27/10/1972, στο πλαίσιο των επετειακών εκδηλώσεων της 28ης Οκτωβρίου, έγινε κατάθεση στεφάνων σ' αυτό, καθώς και σε άλλα μνημεία (στον ανδριάντα του Ιωάννη Μεταξά και στη στήλη των Ριζοσπαστών), από ομάδες σχολείων, προσκόπων, οδηγών και από το Λύκειο των Ελληνίδων.⁶⁶ Ο διατελέσας λιμενάρχης Κεφαλληνίας, Αθανάσιος Σιούτης, θυμάται τελετή με κατάθεση στεφάνων στο μνημείο, λίγο πριν την πανδημία Covid-19, που πραγματοποίησε ο πολιτιστικός σύλλογος «Τετράπολις». Σε τηλεφωνική επικοινωνία, με πληροφόρησε ότι το μνημείο ανήκει στη αρμοδιότητα του Πολεμικού Ναυτικού.

Στην ίδια λογική, τιμή προς ανθρώπους που έχασαν τη ζωή τους κατά στην περίοδο του πολέμου, ανεξάρτητα από την πολιτική τους ταυτότητα, είναι και το μνημείο των ναυτικών, θυμάτων Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Πρόκειται για μνημείο που ανέγειρε ο Σύλλογος Ναυτικών Κεφαλονιάς «Νίκος Καββαδίας» κατά το έτος 2020, στον χώρο του λιμενοβραχίονα των κρουαζιερόπλοιων στο λιμάνι Αργοστολίου.⁶⁷ Τρεις συνεχόμενες μαρμάρινες πλάκες, τοποθετημένες σε μαρμάρινο βάθρο, πλαισιώνονται κατακόρυφα από τρίγλυφα πλαίσια, και από κοινού καταλήγουν σε ένα τριγωνικό αέτωμα, όπου υπάρχει επιγραφή στα ελληνικά και τα αγγλικά: «Εις μνήμην των / κεφαλονιτών ναυτικών που / χάθηκαν στην θάλασσα για την / οικογένεια την πατρίδα και τους / συμμάχους κατά την διάρκεια του / Β' Παγκοσμίου Πολέμου 1939-1945». Πάνω στις πλάκες είναι γραμμένα συνολικά 105 ονόματα ναυτικών, με τις επαγγελματικές τους ιδιότητες, και 56 ονόματα βυθισθέντων εμπορικών πλοίων.⁶⁸ (Εικ.11).



11

⁶⁶ «Εις ολόκληρον τον Νομόν Κεφαλληνίας και Ιθάκης: Με πατριωτικήν έξαρσιν και εθνικήν υπερηφάνειαν εορτάσθη η ιστορική επέτειος της 28^{ης} Οκτωβρίου. Μεγαλειώδης υπήρξεν η παρέλασις εις Αργοστόλιον προ του ανδριάντος του δημιουργού του Αλβανικού Έπους αιμνήστου Εθνικού Κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά», *Το μέλλον*, 7/11/1972.

⁶⁷ Σακαλής Σπύρος, «Αργοστόλι: Τίμησαν την μνήμη τους! Αποκαλυπτήρια του μνημείου και τρισάγιο στη μνήμη των 100 νεκρών Κεφαλλήνων ναυτικών θυμάτων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Εικόνες + Video)», *inkefalonias*, 19/8/2020, <https://www.inkefalonias.gr/koinonia/84356-argostoli-timisan-tin-mnimi-tous-apokalyptiria-tou-mnimeiou-kai-trisagio-sti-mnimi-ton-100-nekron-kefallinon-naftikon-thymaton-tou-v-pagkosmiou-polemou-eikones-video>, τελευταία πρόσβαση 29/5/2024.

⁶⁸ Το πλήρες κείμενο στο «Παράρτημα Β», Παράγρ. 3. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γαρμπή, φωτογραφίες 29ης/5/2024.

4. Ο ανδριάντας του Ιωάννη Μεταξά στο Αργοστόλι και η προτομή του στο Ληξούρι

12

Ο ανδριάντας του Ιωάννη Μεταξά, που τοποθετήθηκε στην κεντρική πλατεία στο Αργοστόλι, αποτελεί, κατά τον Δημήτρη Πλάντζο, ένα κορυφαίο παράδειγμα «ανεπιθύμητης κληρονομιάς»,⁶⁹ Το μεγάλο όγκου άγαλμα, έργο του γλύπτη Λάζαρου Λαμέρα, εγκαταστάθηκε από το καθεστώς της δικτατορίας των Συνταγματαρχών το έτος 1972,



για να απομακρυνθεί με μια ουσιαστικά επαναστατική παρέμβαση των πολιτών τον Φεβρουάριο του 1982. (Εικ.12). Το ΠΑΣΟΚ είχε κυριαρχήσει στις εθνικές εκλογές της 18ης/10/1981, και είχε εδραιωθεί ως κυρίαρχος παράγοντας του αντιδεξιού πόλου.⁷⁰ Στην Κεφαλονιά ήταν επίσης σημαντική πλειοψηφία του ΠΑΣΟΚ, καθώς το κόμμα του Ανδρέα Παπανδρέου κατέκτησε και τις δύο βουλευτικές έδρες (Αντώνης Τρίτσης και Τάσος Μαντέλης). Σε σύνολο 25.064 έγκυρων ψηφοδελτίων της Κεφαλονιάς και της Ιθάκης, το ΠΑΣΟΚ έλαβε 10.670 ψήφους.⁷¹ Η απαίτηση για την απομάκρυνση του αγάλματος εντασσόταν στη λογική και την ορμή της νέας κυβέρνησης, ένα από τα κύρια συνθήματα της οποίας, καθώς επισημαίνει στην προφορική του συνέντευξη ο Νίκος Δρακάτος, ήταν το «Εδώ και τώρα»:

Σημασία έχει πως ότι, Διονύση μου, ήτανε ένα σύμβολο του φασισμού, έτσι; Δικτάτορας δεν ήτανε; Από τη στιγμή που ήτανε δικτάτορας... Και η Χούντα το έβαλε, έτσι; Ούτε καν υπήρχε πριν... Λοιπόν, ήρθε η ώρα του.

⁶⁹ Πλάντζος Δ., «Εισαγωγή: Κληρονομίες της μνήμης και της λήθης», *ό.π.*, 26· Μικέλης Μαφρέδας, «34 χρόνια από το γκρέμισμα του αγάλματος του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά από την πλατεία Αργοστολίου». *In Kefalonia*, 18/11/2018, <https://www.inkefalonias.gr/apopsi/39014-mikelis-mafredas-34-xronia-apo-to-gremisma-tou-agalmatos-tou-diktatora-ioanni-metaksa-apo-tin-plateia-argostoliou>, τελευταία πρόσβαση 22/5/2024.

⁷⁰ Παναγιώτης Κουστένης, «1981: Οι εκλογές της Αλλαγής», στο Πέτρος Ιωαννίδης και Ηλίας Τσαουσάκης (επιμ.), *Μισός αιώνας εκλογές. Συζητώντας για τις αναμετρήσεις της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Πόλις, 2023, 65-87, 71.

⁷¹ «Τα αναλυτικά αποτελέσματα βουλευτικών εκλογών της 18 Οκτωβρίου 1981 στο νομό Κεφαλονιάς-Ιθάκης», *Τα νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 25/11/1981. Η Νέα Δημοκρατία έλαβε 8.263 ψήφους και το ΚΚΕ 4.344.

Ωριμάσαν οι συνθήκες. Και μην ξεχνάς ότι τότε το σύνθημα ήταν «Εδώ και τώρα!», την εποχή εκείνη. Δεν ξέρω αν την θυμάσαι. Το σύνθημα, που επικρατούσε, «Εδώ και τώρα!». Και γινόταν «εδώ και τώρα!». ⁷²

Για το άγαλμα του Μεταξά έχουν γραφεί πολλά στον έντυπο και στον ηλεκτρονικό τύπο της Κεφαλονιάς, με πιο κατατοπιστική την συνέντευξη, που έχει δώσει στον δημοσιογράφο Γιώργο Χαλαβαζή ο κεφαλονίτης γιατρός Γεράσιμος Μαρίνου Μεταξάς, ⁷³ μακρινός ανιψιός του δικτάτορα, όπου αναφέρεται λεπτομερώς στο ιστορικό κατασκευής του ανδριάντα. Αμέσως μετά τον Εμφύλιο οργανώθηκε με πρωτοβουλία του πατέρα του, Μαρίνου Μεταξά, μια επιτροπή που είχε σκοπό την δημιουργία και τοποθέτηση του ανδριάντα του Ιωάννη Μεταξά στο Αργοστόλι. Η επιτροπή τέθηκε υπό την προεδρία του τότε Μητροπολίτη Κεφαλληνίας Γερμανού Ρουμπάνη. Το 1950 από έρανο που έκανε στη Νέα Υόρκη ο σύλλογος των εκεί Κεφαλλήνων «Αίνος», συγκεντρώθηκε το ποσόν των 8.000 δολαρίων, για την κατασκευή του ανδριάντα, υπό την επίβλεψη του νέου Μητροπολίτη Ιερόθεου Βουή. Μεσολάβησαν όμως οι σεισμοί και το ποσόν αυτό διατέθηκε στην κατασκευή του νέου μητροπολιτικού μεγάρου. Ο Μητροπολίτης Κεφαλληνίας Προκόπιος Μενούτης επανέφερε το θέμα, το έτος 1970, οπότε και επιλέχθηκε ο γλύπτης Λάζαρος Λαμέρας για να το κατασκευάσει, η δε χύτευσή του έγινε σε ιταλικό χυτήριο. ⁷⁴

Ο Γεράσιμος Μ. Μεταξάς, στη συνέντευξή του δημοσιεύει φωτογραφίες από τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα, με τον ίδιο να είναι παρών στην πρώτη γραμμή των επισήμων, ως συγγενής του τιμώμενου προσώπου. ⁷⁵ Σημειώνει μάλιστα ότι ο ίδιος είχε διαβεβαιώσεις από την Κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ότι το άγαλμα δεν θα απομακρυνόταν χωρίς την παρουσία μηχανικού του Επιμελητηρίου, που δεν διέθετε η Κεφαλονιά, και ότι αργότερα κατέβαλε προσπάθειες για επανατοποθέτηση του αγάλματος σε άλλους χώρους, εκτός της πλατείας, οι οποίες όμως απέβησαν άκαρπες. ⁷⁶

Την τελετή των αποκαλυπτηρίων του μνημείου περιγράφει, επίσης, η εφημερίδα *Το μέλλον* στις 24/8/1972. Ο ορειχάλκινος ανδριάντας, ύψους 3,5 μέτρων, που συνολικά με το βάθρο του ανυψωνόταν στα 7 μέτρα, τοποθετήθηκε στην κεντρική πλατεία και η τελετή των

⁷² Δρακάτος Ν., Προφορική συνέντευξη 17/5/2024, ό.π.

⁷³ Γιώργος Χαλαβαζής, «Γεράσιμος Μ. Μεταξάς: “Αξιος ηγέτης ο Ιωάννη Μεταξάς – Δεν έχει καμία σχέση με τη Χρυσή Αυγή”», *inKefalonia.gr*, 13/1/1917, <https://www.inkefalonia.gr/koinonia/6949-gerasimos-m-metaksas-aksios-igetis-o-ioannis-metaksas-den-exei-kamia-sxesi-me-ti-xrysi-avgi>, τελευταία πρόσβαση στις 8/5/2024, με τη διευκρίνιση ότι η ημερομηνία αποκαθίλωσης του αγάλματος ήταν η 17η /2/1982 και όχι η 28η/10/1982.

⁷⁴ Στο ίδιο.

⁷⁵ Στο ίδιο.

⁷⁶ Στο ίδιο.

αποκαλυπτηρίων έγινε την Παρασκευή 18 Αυγούστου 1972. Η τελετή αυτή, που χαρακτηρίζεται «σεμνή και συγκινητική», περιλάμβανε εθνικά εμβλήματα, πατριωτικά συνθήματα, καταθέσεις στεφάνων, απόδοση τιμών από τιμητικό άγημα ναυτών του Π.Ν. και το απόγευμα της ίδιας μέρας ψυχαγωγικές εκδηλώσεις στην πλατεία από χορευτικά συγκροτήματα.⁷⁷ Παρούσες ήταν οι τοπικές αρχές με υψηλότερο κυβερνητικό παράγοντα τον Γενικό Επιθεωρητή Διοικήσεως Περιφέρειας Πελοποννήσου και Δυτικής Στερεάς. Επίσης οι κόρες και άλλοι συγγενείς του Ιωάννη Μεταξά. Τα εγκαίνια του μνημείου τα θυμάται και ο Σωτήρης Κουρής, που ήταν παρών ως πρόσκοπος. Στην προφορική συνέντευξη, που μου παραχώρησε, αναφέρει:

Εγώ ήμουνα σε όλες τις επαναστάσεις της εποχής. Και σαν πρόσκοπος ήμουνα στα εγκαίνια της τοποθέτησης του Μεταξά – ποτέ δεν πήγα άλκιμος – και μάλιστα υπήρχε αντιπαράθεση μεταξύ προσκόπων, τότε, και Αλκίμων – είχαμε παραταχθεί εμείς, σαν Πρόσκοποι, τότε, και οι Άλκιμοι απέναντί μας (...). Και ήμουνα και στην πτώση του αγάλματος. Πώς το ρίξανε, πώς το κάνανε... Εγώ πάντα διαφωνώ. Αυτά είναι ιστορικά στοιχεία. Και τα αγάλματα είναι ιστορικές περιόδοι, που δεν πρέπει να τα αμαυρώνουμε...⁷⁸

Η δαπάνη του έργου ανήλθε στο ποσόν των 1.500.000 δραχμών και για τη συγκέντρωσή του είχε συσταθεί ερανική επιτροπή με πρόεδρο τον Μητροπολίτη Κεφαλληνίας Προκόπιο Μενούτη.⁷⁹ Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, Ιερώνυμος, ενώ βρισκόταν στην Κεφαλονιά για τη γιορτή της κοίμησης του Αγίου Γερασίμου (16/8/1972) δεν παρέμεινε δύο επιπλέον μέρες, ώστε να παραβρεθεί στα αποκαλυπτήρια.⁸⁰ Στις 28 Οκτωβρίου του ίδιου έτους έγινε για πρώτη φορά μπροστά στον ανδριάντα η παρέλαση για την εθνική επέτειο.⁸¹

Η πρώτη δυσανεμία της εφημερίδας *Το μέλλον Κεφαλληνίας και Ιθάκης* για την «ουσιώδη παράλειψη» της μη απόδοσης τιμών τον ανδριάντα του Ιωάννη Μεταξά, κατά τον εορτασμό της εθνικής επετείου του «Όχι», σημειώνεται στο φύλλο της 7ης Νοεμβρίου 1974.

⁷⁷ «Η τελετή των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντος του αιμνήστου κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά. Θα παραστούν κυβερνητικοί εκπρόσωποι και άλλοι επίσημοι. Το εκδοθέν επίσημον πρόγραμμα», *Το μέλλον*, 10/8/1972.

⁷⁸ Αρχείο προφορικών συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Σωτηρίου-Ευσταθίου Κουρή, 24/6/2024, 00:23:23 - 00:24:25. (Άλκιμοι ονομάζονταν το μέλη της πολιτικής νεολαίας της χούντας).

⁷⁹ «Απεκαλύφθη επισήμως ο ανδριάντος του αιμνήστου Κεφαλλήνου Εθνικού Κυβερνήτου Ιω. Μεταξά. Μια σεμνή και συγκινητική τελετή εις Αργοστόλιον», *Το μέλλον*, 24/8/1972.

⁸⁰ «Αναμένεται εις την Κεφαλληνίαν ο μακαρ. Αρχιεπίσκοπος κ.κ. Ιερώνυμος, δια την πανήγυριν του πολιούχου μας και την τελετήν των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντος του αιμνήστου Ιωάν. Μεταξά», *Το μέλλον*, 8/6/1972.

⁸¹ «Εις ολόκληρον τον Νομόν Κεφαλληνίας και Ιθάκης: Με πατριωτικήν έξαρσιν και εθνικήν υπερηφάνειαν εορτάσθη η ιστορική επέτειος της 28ης Οκτωβρίου. Μεγαλειώδης υπήρξεν η παρέλασις εις Αργοστόλιον προ του ανδριάντος του δημιουργού του Αλβανικού Έπους αιμνήστου Εθνικού Κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά», *Το μέλλον*, 7/11/1972.

Το σχετικό άρθρο αναφέρει ότι εσχάτως είχαν παρατηρηθεί αλλαχού «ρυπάνσεις των ανδριάντων του υπό βεβήλων χειρών». ⁸² Ίσως υπονοεί την προτομή του Ιωάννη Μεταξά στο Ληξούρι, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω. Τη χρονιά εκείνη, η εθνική επέτειος συνέπιπτε με την ευφορία της πτώσης του δικτατορικού καθεστώτος των Συνταγματαρχών και την προεκλογική περίοδο των πρώτων ελεύθερων εκλογών της Μεταπολίτευσης (17 Νοεμβρίου 1974). ⁸³ Τα αιτήματα λοιπόν για την απομάκρυνση του ανδριάντα, φαίνεται ότι απασχολούσαν την τοπική κοινωνία ήδη από τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, και είναι ενδεικτική η συνέντευξη που έδωσε στο περιοδικό *Κεφαλονίτικες ώρες*, στα τέλη του 1979 ο δήμαρχος Αργοστολίου Μαρίνος Κοσμετάτος, που εκλεγόταν ως υποψήφιος της συντηρητικής παράταξης, όπου αναφέρθηκε στην προσωπική του επιθυμία, να φύγει το άγαλμα του Μεταξά από την πλατεία, «πρώτον διότι δεν έστεκε να υπάρχει ένας παλιός δικτάτορας στο κέντρο της Πλατείας και δεύτερον, διότι δεν επιτρέπεται να αδικείται η μνήμη του Βαλλιάνου». Ο ίδιος θεωρούσε ότι ο Ιωάννης Μεταξάς «ήτανε μια διάνοια» και ότι είπε το «ΟΧΙ» με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά Γεωργίου. Ήθελε, επιπλέον, να φύγει το άγαλμα, «για ν' αποφευχθεί οποιαδήποτε προσβολή της μνήμης του». ⁸⁴

Κατά τον εορτασμό της επετείου της 28ης Οκτωβρίου, το 1981, κάποιος τοποθέτησε λίγα λουλούδια στον ανδριάντα του Ιωάννη Μεταξά, τα οποία όμως σκορπίστηκαν αμέσως. Η εφημερίδα *Τα Νέα Κεφαλονιάς και Ιθάκης* έγραψε σχετικά ότι ο διασκορπισμός των λουλουδιών ήταν πράξη που «μας υποβιβάζει σαν ανθρώπους που πιστεύουμε στη δημοκρατία και στην ελευθερία του ατόμου», υποστήριζε όμως ότι ο ανδριάντας «θα πρέπει να φύγει από την Κεντρική Πλατεία του Αργοστολίου». Η αρθρογράφος τον χαρακτήριζε κακόγουστο και θεωρούσε ότι «η κακοτεχνία του προσβάλλει την καλλιτεχνική ευαισθησία του Κεφαλονίτη». ⁸⁵ Ως προς την αισθητική του αγάλματος, πολλοί συμφωνούσαν πως επρόκειτο για μια εντελώς ακαλαίσθητη κατασκευή: Η *φωνή της Κεφαλονιάς* συχνά σημειώνει αυτήν την εκτίμηση. Ο Γεράσιμος Μ. Μεταξάς αναφέρει ότι μερικές μητέρες το έδειχναν στα παιδιά τους ως μπαμπούλα, για να τρώνε το φαγητό τους και να μην κάνουν αταξίες, ενώ θεωρεί ότι η επιλογή του γλύπτη Λαμέρα δεν ήταν η πιο κατάλληλη για τη δημιουργία του ανδριάντα, δεδομένου

⁸² «Από την επέτειον. Παρηγκωνίσθη ο δημιουργός του 'ΟΧΙ' Ιωάννης Μεταξάς», *Το μέλλον*, 7/11/1974.

⁸³ «Περίλαμπρον νίκηνη εσημείωσεν ο συνδυασμός της Νέας Δημοκρατίας εις Κεφ/νίαν και Ιθάκην. Καταλαμβάνει και τας 2 βουλευτικές έδρας», *Το μέλλον*, 18/11/1974.

⁸⁴ «Να φύγει το άγαλμα του Μεταξά από την πλατεία, Λέει ο Δήμαρχος κ. Κοσμετάτος», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 19/1/1980.

⁸⁵ «Ο εορτασμός της επετείου της 28^{ης} Οκτωβρίου στην Κεφαλονιά», *Τα νέα Κεφαλλονιάς και Ιθάκης*, 25/11/1981.

ότι ο καλλιτέχνης αυτός είχε εξοριστεί από το δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά.⁸⁶ Ο Νικόλαος Δρακάτος, στη συνέντευξη που μου έδωσε, αναφέρει και την αμφιβολία, που «έχει ακουστεί», μήπως ο γλύπτης που το έφτιαξε «δεν είχε και τόσο πολύ ταλέντο» ή μήπως «έκανε επίτηδες» ακαλαίσθητο το άγαλμα.⁸⁷ Ανάλογου όγκου και αισθητικής είναι και ο γνωστός «Ηρωας στρατιώτης-φρουρός», του Λάζαρου Λαμέρα, που είναι τοποθετημένος στη βόρεια πλευρά του Καλπακίου.⁸⁸

Στις 7/11/1981, η εφημερίδα *Η Φωνή της Κεφαλονιάς* δημοσιεύει επιστολή του πρώην Νομάρχη Κεφαλονιάς και τότε Νομάρχη Χίου Κριτσίνη, με την οποία παρότρυνε το διάδοχό του στη θέση του Νομάρχη Κεφαλονιάς Κατακαλίδη, να ολοκληρώσει την προσπάθειά του ώστε να απομακρυνθεί το «κακόσχημο άγαλμα του Μεταξά» από την πλατεία, «όχι όμως μεταφερόμενο αλλού, αλλά ποντιζόμενο στον Κούταβο⁸⁹ ή ριπτόμενο "επί ασπαλάθων"». Εξηγεί ότι η δική του προσπάθεια δεν ευοδώθηκε «γιατί παρενέβησαν τότε ακροδεξιά και χουντικά στοιχεία, που κινούνταν άνετα υπό τις ευλογίες του γνωστού δεσπότη Δημητρίου Μενούτη» και που πέτυχαν να επικρατήσει η άποψη του τότε υπουργού Γκελεστάθη. Ο πρώην Νομάρχης αναφέρει ότι είχε λάβει μια πρώτη απόφαση, ώστε να μην γίνονται οι παρελάσεις μπροστά από αυτό το άγαλμα. Χαρακτηρίζει το άγαλμα κακόσχημο και εκφράζει την πεποίθηση ότι την απομάκρυνσή του «την περιμένει λυτρωτικά η Κεφαλονιά ολόκληρη».⁹⁰ Αναφορές στην παρέμβαση αυτή του πρώην Νομάρχη καταγράφονται και στη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου, της 1ης/12/1981, στην οποία αναφερόμαστε αμέσως παρακάτω. Η αλλαγή της χωροταξίας των επετειακών παρελάσεων και η πραγματοποίησή τους μπροστά από το Διοικητήριο, στην οδό Παναγή Βαλλιάνου, τουλάχιστον από το έτος 1979 και μετά, προκύπτει και από φωτογραφίες της εποχής.⁹¹

Η ίδια εφημερίδα, το φύλλο της 1ης/12/1981, αναφέρεται εκτενώς στη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου Αργοστολίου που συζήτησε αίτηση της τοπικής οργάνωσης του ΠΑΣΟΚ «για απομάκρυνση και καταστροφή του αγάλματος του Μεταξά». Στην ίδια συνεδρίαση συζητήθηκαν παράλληλα και δύο αιτήσεις πολιτών που ζητούσαν την παραμονή του αγάλματος. Ο Αλέκος Καλαφάτης, μετέπειτα Δήμαρχος Αργοστολίου και υφυπουργός,

⁸⁶ Χαλαβαζής, 1919, «Γεράσιμος Μ. Μεταξάς», ό.π.

⁸⁷ Προφορική συνέντευξη Νικολάου Δρακάτου, 17/5/2024, Αρχείο Προφορικών Συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, 00:21:21 - 00:22:19.

⁸⁸ Τενεκτζής Α., Τα μνημεία για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ό.π., 166.

⁸⁹ Πρόκειται για τη λιμνοθάλασσα μπροστά στην πόλη του Αργοστολίου, νότια της γέφυρας Δεβοσέτου.

⁹⁰ «Ο πρώην Νομάρχης κ. Κριτσίνης προς τον νυν κ. Κατακαλίδη. Πετάξτε το άγαλμα του Μεταξά στον Κούταβο», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 7/11/1981.

⁹¹ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γαρμπή: Παρελάσεις 28ης Οκτωβρίου των ετών 1975, 1979 και 1980.

υποστηρίζοντας την αίτηση της Τ.Ο. του ΠΑΣΟΚ, παρουσίασε την παραμονή του αγάλματος στην πλατεία ως πρόκληση στο λαϊκό αίσθημα και υποστήριξε ότι το αίτημα για την απομάκρυνση δεν ήταν κομματικό, αλλά κοινωνικό και παλλαϊκό.

Υπήρχε, όμως, και η άλλη άποψη. Τα επιχειρήματα των πολιτών, που ζητούσαν την παραμονή του αγάλματος, περιείχαν αναφορά στο γεγονός ότι η κατασκευή του έγινε από τη συνδρομή απανταχού Κεφαλλήνων και, επομένως, η καθιέρωσή του είχε παγκεφαλληνιακό χαρακτήρα, έτσι ώστε το θέμα να ξεφεύγει από την αρμοδιότητα του Δήμου. Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι διαφαίνονταν διαθέσεις εξευτελισμού του ΟΧΙ του Ι. Μεταξά, και ότι με την απομάκρυνση του αγάλματος θα διχαζόταν σε επικίνδυνο βαθμό ο λαός, προτάθηκε δε η διατήρησή του στην πλατεία, μέχρι να φτιαχτεί άλλο άγαλμα που να συνδυάζει τον Μεταξά και το ΟΧΙ. Η εφημερίδα αναφέρει κύρια σημεία από τις τοποθετήσεις των Δημοτικών Συμβούλων, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν υπέρ της απομάκρυνσης του αγάλματος. Ο πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου κατηγορήθηκε για μεροληπτική συμπεριφορά και κατατέθηκε πρόταση μομφής που απορρίφθηκε με ψήφους 9-5. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας επί 14 παρόντων Δημοτικών Συμβούλων ήταν «8 ψήφοι ν' απομακρυνθεί, εκ των οποίων 5 και να καταστραφεί, και 6 ψήφοι να παραμείνει στη θέση του». Ο πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου διάβασε την απόφαση αυτή ως απορριπτική για την αίτηση της Τ.Ο. του ΠΑΣΟΚ, γιατί – καθώς αναφέραμε παραπάνω – το ζητούμενο ήταν «η απομάκρυνση και καταστροφή» του αγάλματος (!).⁹²

Ο κύβος ρίχθηκε για το άγαλμα, την Κυριακή 7/2/1982, όταν, όπως αναφέρει η Φωνή της Κεφαλονιάς στις 13/2/1982, «ξενόφερτοι φασίστες δημιούργησαν επεισόδια, με την ευκαιρία του μνημόσυνου για τον Μεταξά». Πενήντα περίπου άτομα, τα περισσότερα από την Πάτρα, και ντόπιοι Μεταξικοί, ενώ τους είχε απαγορευτεί η πορεία, βάδισαν από την εκκλησία προς την πλατεία για να καταθέσουν στεφάνι στον ανδριάντα. Δημιουργήθηκαν επεισόδια, κατατέθηκαν μηνύσεις από μέλη του τοπικού ΠΑΣΟΚ, συνελήφθησαν 3 νεαρά άτομα από την Πάτρα και παραπέμφθηκαν σε τακτική δικάσιμο, μαζεύτηκε κόσμος στην πλατεία, έγιναν προσπάθειες ανεπιτυχείς για την κατεδάφιση του αγάλματος, συνεδρίασε εκτάκτως δύο φορές μέσα στο ίδιο βράδυ το Δημοτικό Συμβούλιο και «αποφάσισε ομόφωνα να απομακρυνθεί το

⁹² «Δημοψήφισμα για το άγαλμα. Να το πετάξουμε στη θάλασσα ή όχι; Αντιδρά μειοψηφία ακροδεξιών», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 1/12/1981.

άγαλμα και να τοποθετηθεί στην αποθήκη του Δήμου». Επερώτηση στη Βουλή κατατέθηκε από βουλευτές του ΚΚΕ, σχετικά με τη στάση της Χωροφυλακής Κεφαλληνίας και τις εντολές του Υπουργού Δημόσιας Τάξης προς αυτήν.⁹³ Η απόφαση για την απομάκρυνση του Αγάλματος εκτελέστηκε την Τετάρτη 17/2/1982, με τη βοήθεια γερανού και χωρίς να υπάρξουν άλλες φασαρίες.⁹⁴ Εσχάτως, είχε επιπλέον διαπιστωθεί ότι το άγαλμα ήταν παράνομο, γιατί δεν είχε εκδοθεί άδεια του Δημοτικού Συμβουλίου, για την τοποθέτησή του. Οι τυπικές αποφάσεις, που σχετίζονται με αυτό, μνημονεύονται στο φύλλο της 13ης/2/1982 της *Φωνής της Κεφαλονιάς*, κάτω



13

από τον τίτλο «Ο φάκελος της τοποθέτησης».⁹⁵ Παρά την αναφερόμενη από την εφημερίδα «ομοφωνία» στην απόφαση της έκτακτης συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου, για την κατεδάφιση του αγάλματος, δύο δεξιοί δημοτικοί σύμβουλοι παραιτήθηκαν διαμαρτυρόμενοι για την απόφαση αυτή.⁹⁶ Στα φύλλα της 13ης και 20ής Φεβρουαρίου και 3ης Μαρτίου 1982, η ίδια εφημερίδα δημοσίευε εκτενή ρεπορτάζ και φωτογραφίες από την αποκαθήλωση του ανδριάντα.⁹⁷ Αξίζει να σημειώσουμε ότι κυρίαρχα ζητήματα στην αρθρογραφία της *Φωνής της Κεφαλονιάς* εκείνη την εποχή, και μάλιστα αλληλοτροφοδοτούμενα, ήταν η καθαίρεση του αγάλματος του Μεταξά και η έκπτωση του μητροπολίτη Κεφαλληνίας, Προκόπιου Μενούτη, που είχε κατηγορηθεί για «τεμαχισμό» του σκηνώματος του προστάτη του νησιού Αγίου Γερασίμου. Τα δύο αυτά ζητήματα είχαν αναδειχθεί σε κορυφαία ζητήματα, στο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης, γιατί εξελίσσονταν παράλληλα, συγκέντρωναν το ενδιαφέρον του κόσμου, και συνδέονταν μεταξύ τους, καθώς ο Μητροπολίτης Προκόπιος υπήρξε κύριος

⁹³ «Στιγμή με στιγμή τα δραματικά επεισόδια», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 13/2/1982.

⁹⁴ «Πάει κι ο Μεταξάς», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 20/2/1982· «Στιγμή προς στιγμή η 'αποκαθήλωση' του Μεταξά», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 3/3/1982.

⁹⁵ «Ενώ αύριο... αποκαθλώνεται, αποκαλύπτουμε: Παράνομο ήταν το άγαλμα. Τοποθετήθηκε χωρίς άδεια του δήμου δικτατορικά από τον Προκόπη», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 13/2/1982.

⁹⁶ Στο ίδιο.

⁹⁷ «Ενώ αύριο αποκαθλώνεται, αποκαλύπτουμε: Παράνομο ήταν το άγαλμα», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 13/2/1982· «Πάει κι ο Μεταξάς», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 20/2/1982· «Στιγμή προς στιγμή η αποκαθήλωση του Μεταξά», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 3/3/1982.

παράγοντας στην ανέγερση του μνημείου (εικ.13).⁹⁸ Προσπάθειες της Χρυσής Αυγής, πολύ αργότερα, το έτος 2012, να επανατοποθετηθεί το άγαλμα, δεν βρήκαν ανταπόκριση στο κοινό και δεν ευοδώθηκαν.⁹⁹

Συχνά αποσύρονται μνημεία, που έχουν κατασκευαστεί για να προβάλλουν την ισχύ ή την ιδεολογία του καθεστώτος που τα επέβαλε. Οι αλλαγές των συσχετισμών και η ήττα των καθεστώτων αυτών, όταν επέρχεται, τα καθιστά στοιχεία σκοτεινής κληρονομιάς και προδιαγράφει την πτώση τους, λυτρωτική, τουλάχιστον σε συμβολικό και ψυχολογικό επίπεδο. Θυμόμαστε, ίσως, την αποκαθήλωση του ανδριάντα του Σαντάμ Χουσεΐν στις 9 Απριλίου 2003 από αμερικανούς στρατιώτες στη Βαγδάτη.¹⁰⁰ Επίσης, την καθαίρεση αγαλμάτων του Στάλιν σε χώρες του τ. Ανατολικού Μπλοκ,¹⁰¹ και την καταστροφή αγαλμάτων παλιών αποικιοκρατών και άλλων εκπροσώπων της Δυτικής λευκής πατριαρχικής κληρονομιάς, που ακολούθησε εξεγέρσεις μειονοτικών πληθυσμών στις ΗΠΑ και τη Βρετανία το καλοκαίρι του 2020.¹⁰² Το αίτημα για την απομάκρυνση από κεντρικό σημείο του Λονδίνου του ανδριάντα του Sir Arthur Harris, που το 1992 τιμήθηκε με αυτό ως ήρωας ενώ σήμερα θεωρείται από πολλούς ως εγκληματίας πολέμου, αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα της αλλαγής των αντιλήψεων με την πάροδο του χρόνου.¹⁰³ Μνήμες και οι χωρικές υλικότητές τους, που κάποτε επεδίωξαν να είναι εθνικές, εξοβελίζονται από την ορμή των κοινωνιών, και τους αποκλείεται κάθε απολογητική προσπάθεια ή αναγνώριση αξίας. Σε ένα αυτοβιογραφικό μυθιστόρημά της, η Λεα Ούπι αναγνωρίζει μια τέτοια αξία στον ανδριάντα του Στάλιν στα Τίρανα: Περιγράφει την προσπάθεια να πνίξει την κραυγή της, μόλις αντίκρισε τον Στάλιν, «τον μπρούντζινο γίγαντα

⁹⁸ «Δικαιώθηκε ο ηρωικός αγώνας του λαού μας. Ξηλώθηκε ο Προκόπης... Πάει κι ο Μεταξάς», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 20/2/1982.

⁹⁹ «1000 υπογραφές από τη Χρυσή Αυγή για το άγαλμα του Μεταξά!», *inkefalonias*, 8/9/2012, <https://www.inkefalonias.gr/koinonia/5637-1000-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AD%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE-%CE%B1%CF%85%CE%B3%CE%AE-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%AC%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AC>, τελευταία πρόσβαση 25/5/2024.

¹⁰⁰ Ματίας Φον Χάιν και Αλεξάνδρα Κοσμά, «15 χρόνια από την πτώση του Σαντάμ», *dw.com*, 9/4/2018, <https://www.dw.com/el/15-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CF%84%CF%8E%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BC/a-43285182>, τελευταία πρόσβαση 19/5/2024.

¹⁰¹ Λουκάς Τριάντης, «Χωρικές πολιτικές της μνήμης και της λήθης στη ‘μετασοσιαλιστική’ πόλη. Η περίπτωση των Τιράνων», στο Πέτρος Φωκαΐδης και Αλεξάνδρα Χρονάκη (επιμ.), *Θέσεις της μνήμης*, Αθήνα: Νήσος, 2016, 59-78, 63.

¹⁰² Πλάντζος Δ., «Εισαγωγή: Κληρονομίες της μνήμης και της λήθης», *ό.π.*, 25.

¹⁰³ «Sir Arthour Harris (1892-1984), statue by Faith Winter, 1992, The Strand, Westminster», <https://www.english-heritage.org.uk/visit/london-statues-and-monuments/arthur-harris/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

με το φιλικό μουστάκι, που στεκόταν στον κήπο του Παλατιού του Πολιτισμού», που «χαμογελούσε με τα μάτια», αποκεφαλισμένον, γιατί «οι χούλιγκαν είχαν κλέψει το κεφάλι του». ¹⁰⁴

Η κεντρική πλατεία του Αργοστολίου, στην οποία τοποθετήθηκε ο ανδριάντας, σήμερα Πλατεία Βαλλιάνου, ονομαζόταν τότε πλατεία Ιωάννη Μεταξά, πιθανόν από την εποχή της ακμής του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Οι αναφορές που έχω εντοπίσει σε πρωτογενείς πηγές δεν αναφέρουν αυτήν την ονομασία. Στην παλαιότερη σχετική αναφορά, πρώτος ο Δημοτικός Σύμβουλος Κωνσταντίνος Χαλιώτης, σε συζήτηση με θέμα την ονοματοθεσία οδών, ζήτησε την μετονομασία της σε Πλατεία Παναγή Βαλλιάνου, σε συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου με ημερομηνία 16/11/1960. ¹⁰⁵ Στις ονοματοθεσίες οδών, που αποφασίζονται στην ίδια συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου, περιλαμβάνεται και αυτή της παραλιακής οδού Ιωάννη Μεταξά, ¹⁰⁶ που σήμερα ονομάζεται οδός Αντώνη Τρίτση.

Ανάλογη τύχη με τον ανδριάντα του Αργοστολίου είχε και η ορειχάλκινη προτομή του, που ήταν τοποθετημένη στην πλατεία στο Ληξούρι. Για την προτομή αυτή, διαβάζουμε στη *Φωνή της Κεφαλονιάς*, στις 4/8/1979, ότι βρέθηκε από ερασιτέχνη δύτη στο λιμάνι του Ληξουριού το κεφάλι της προτομής του Μεταξά, που είχε «από καιρό» αποκοπεί. Λίγες μέρες πριν, το Δημοτικό Συμβούλιο είχε πάρει απόφαση ότι, εφόσον έλλειπε το κεφάλι, θα έπρεπε να απομακρυνθεί και ολόκληρη η στήλη. Η εφημερίδα αποδίδει την καταστροφή της προτομής σε προβοκάτσια της δεξιάς. Και αναφέρει, χωρίς βεβαιότητα, την πληροφορία, ότι το κεφάλι της προτομής φυλάσσεται στην αποθήκη του Δήμου. ¹⁰⁷ Το Δημοτικό συμβούλιο είχε, επίσης, πάρει απόφαση να μεταφερθούν τα δύο κανόνια, που στόλιζαν το βάθρο της προτομής, και να τοποθετηθούν στο μνημείο των Πεσόντων, όπου και βρίσκονται μέχρι σήμερα. Την απόφαση όμως εκείνη του Δημοτικού Συμβουλίου είχε αρνηθεί να επικυρώσει ο Νομάρχης Κεφαλονιάς, Α. Κουτρέτσης, με το αιτιολογικό ότι τέτοιες αποφάσεις ανήκαν στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας. ¹⁰⁸ Στο αρχείο μου, έχω φωτογραφία από σχολική εκδρομή στο Ληξούρι, του έτους 1979, που δείχνει τη βάση της στήλης, από την οποία είχε αφαιρεθεί η προτομή. Μια στενότερη αναβαθμίδα στην κορυφή αυτής της στήλης, πάνω στην οποία

¹⁰⁴ Λεά Ούπι, Ελεύθερη. Μεγαλώνοντας στο τέλος της Ιστορίας, μτφρ. Αντώνης Καλοκύρης, Αθήνα: Πατάκης, 2003 (2η έκδ), 19.

¹⁰⁵ Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Αρχείο Δήμου Αργοστολίου / Φ12, «Πρόχειρο Βιβλίο καταχωρίσεως λαμβανομένων αποφάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου» από 5/1/1960 έως 21/12/1962, συνεδρίαση 16ης/11/1960, θέμα 4.

¹⁰⁶ Στο ίδιο.

¹⁰⁷ «Στο Ληξούρι πολλοί πιστεύουν πως ήταν προβοκάτσια της δεξιάς ο... αποκεφαλισμός του Μεταξά;», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 4/8/1979.

¹⁰⁸ Στο ίδιο.

στηριζόταν η προτομή, υποδηλώνει το μικρό πλάτος του γλυπτού, και εξηγεί γιατί στις πηγές αναφέρεται ως «κεφαλή».¹⁰⁹ Αυτή η βάση απομακρύνθηκε και τοποθετήθηκε στις αποθήκες του Δήμου, με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου τον Μάιο του 1982, που λήφθηκε κατά πλειοψηφία. Στην ίδια συνεδρία το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε, επίσης κατά πλειοψηφία, τη μετονομασία της κεντρικής πλατείας από Ιωάννου Μεταξά σε Εθνικής Αντίστασης.¹¹⁰

¹⁰⁹ Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή.

¹¹⁰ «Μετονομάστηκε η κεντρική πλατεία στο Ληξούρι από Ι. Μεταξά σε Εθνικής Αντίστασης», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 15/5/1982.

5. Τα μνημεία για τη Μεραρχία «Άκουι» στην Κεφαλονιά

Είναι ευρέως γνωστό το μνημείο των πεσόντων της Μεραρχίας «Άκουι» στο Αργοστόλι, που έχει ανεγερθεί από την Ιταλική Κυβέρνηση στο λόφο δυτικά του βόρειου άκρου της πόλης Αργοστολίου, ωστόσο στη μνήμη του τραγικού συμβάντος της σφαγής των Ιταλών από τους Γερμανούς τον Σεπτέμβρη του 1943, έχουν τοποθετηθεί και άλλα τρία μνημεία: Η αναθηματική πλάκα στον τόπο εκτέλεσης των αξιωματικών της Μεραρχίας «Άκουι», στον Άγιο Θεόδωρο Αργοστολίου,¹¹¹ ένα χιλιόμετρο περίπου από το Φανάρι των Αγίων Θεοδώρων (εικ.15), μία μικρή πλάκα, τοποθετημένη σε παρακείμενο ιδιωτικό τοίχο, από τον πολιτιστικό σύλλογο "Calabria in armi", και η αναθηματική πλάκα προς τιμήν των πεσόντων Σλοβένων παρτιζάνων, στο χωριό Κάστρο της Κεφαλονιάς (εικ.18).

Το βασικό μνημείο των πεσόντων της μεραρχίας «Άκουι» (εικ.14), ανεγέρθηκε το έτος



14



15

1978 και πρόκειται για μια πλατιά μαρμάρινη κατασκευή στο κέντρο της οποίας δεσπόζει ένας μαρμάρινος λευκός σταυρός. Εκατέρωθεν του σταυρού, 6 εντοιχισμένες μεταλλικές επιγραφές

¹¹¹ Η επιγραφή σε μάρμαρο αναφέρει, στα ιταλικά και ελληνικά: «Εις τον τάφον ετάφη / μέρος των 138 αξκών / της Μεραρχίας Acqui / εκτελεσθέντων υπό των Γερ/μανών εις τον Ά. Θεόδωρον / την 25-26/9/1943». Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 28ης/4/2024.

πληροφορούν στα ελληνικά και τα ιταλικά για τα γεγονότα και τους τόπους θυσίας.¹¹² Το μνημείο κοσμείται μόνιμα με τρεις σημαίες, την ελληνική, την ιταλική και τη σημαία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μετά την καθαίρεση του Μουσολίνι, τον Ιούλιο 1943, την απόβαση στη Σικελία (10/7/1943) και τη συνθηκολόγηση της κυβέρνησης του στρατάρχη Badoglio με τις προελαύνουσες Συμμαχικές Δυνάμεις, ο ιταλικός κατοχικός στρατός της Κεφαλονιάς, η μεραρχία Aquì, επέλεξε την ένοπλη αντίσταση στους Γερμανούς, αντί να παραδοθεί σε αυτούς.¹¹³ Η απόφαση αυτή επικράτησε μετά από διεργασίες, στις οποίες πρωτοστάτησαν κατώτερα στελέχη της ιταλικής στρατιωτικής δύναμης, με όχι αμελητέα την έμμεση συμμετοχή στελεχών της ελληνικής Εθνικής Αντίστασης και μελών της Συμμαχικής Αποστολής του Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής, και παρά την αρχική απόφαση της ανώτατης ηγεσίας των ιταλικών στρατευμάτων της Κεφαλονιάς, που με επικεφαλής τον Στρατιωτικό Διοικητή Antonio Gantin, πάσχιζαν να επιβάλουν την παράδοση στους Γερμανούς.¹¹⁴ Στο νησί εξελίχθηκε πεισματική μάχη, στην οποία υπερίσχυσαν οι γερμανικές δυνάμεις, κυρίως λόγω της ισχυρής υποστήριξης από την αεροπορία και τις γερμανικές ενισχύσεις που έφτασαν από την ηπειρωτική Ελλάδα. Τα θύματα της μάχης, οι εκτελέσεις αιχμαλώτων αμέσως μετά από αυτές, και η μεγάλη σφαγή, που ακολούθησε την οριστική γερμανική επικράτηση, είχαν ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους 5.500 ιταλοί αξιωματικοί και οπλίτες, σύμφωνα με τις πιο συντηρητικές και αξιόπιστες εκτιμήσεις, συμπεριλαμβανομένων των 1.500 αιχμαλώτων, που χάθηκαν στο ναύαγιο του πλοίου που θα τους μετέφερε στην Πάτρα.¹¹⁵ Οι Γερμανοί ήταν αποφασισμένοι να κρατήσουν το νησί, που αποτελούσε κόμβο, μετά την Κρήτη, για το πέρασμα στην Αφρική.¹¹⁶ Η μεγάλη σφαγή έγινε με διαταγή του Ανώτατου Γενικού Επιτελείου, του οποίου ουσιαστικός αρχηγός ήταν ο Χίτλερ, σύμφωνα με την οποία όλοι οι άνδρες της μεραρχίας Aquì, συμπεριλαμβανομένης της ηγεσίας της, έπρεπε να εκτελεστούν ως επαναστάτες και στασιαστές. Γι' αυτό και η δήωση των αιχμαλώτων και των νεκρών

¹¹² Για τις επιγραφές στο μνημείο βλ. «Παράρτημα Β, παράγρ. 4. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή. Φωτογραφίες 30ής/6/2024.

¹¹³ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 85, 94-100 και 132-133.

¹¹⁴ Στο ίδιο, 94-100 και 132-133.

¹¹⁵ Σπύρος Δ. Λουκάτος, *Τα χρόνια της Ιταλικής και Γερμανικής κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά και Ιθάκη, Τόμος δεύτερος, Η ιταλογερμανική σύρραξη στην Κεφαλονιά και η συμβολή των εθνοκοαπελευθερωτικών οργανώσεων στην εκδήλωση και διεξαγωγή της, 8-24 Σεπτέμβρη 1943*, Αθήνα: Αδελφότης Κεφαλλήνων και Ιθακησίων Πειραιώς, 1981, 202-204· Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 124.

¹¹⁶ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 104.

επιτράπηκε ρητά, με διαταγή της γερμανικής ηγεσίας, και αποτέλεσε γενικευμένη πρακτική που συνόδευσε τις εκτελέσεις.¹¹⁷

Η ιστορικός Σταματούλα Καλλιβωκά, επιχειρώντας μια παράλληλη ανάγνωση μεταξύ μνήμης και ιστοριογραφίας στην Ιταλία και την Ελλάδα, επισημαίνει ότι οι πεσόντες Ιταλοί «θυματοποιήθηκαν» και «ηρωοποιήθηκαν» με στόχο τόσο την απο-ενοχοποίηση της μεταπολεμικής Ιταλίας, ως πρώην συμμάχου του Άξονα, όσο και την εξασφάλιση της ατιμωρησίας Ιταλών εγκληματιών πολέμου κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής.¹¹⁸ Η ίδια ερευνήτρια πλουτίζει την ελληνική βιβλιογραφία με την πληρέστερη μελέτη πάνω στο ζήτημα της μεραρχίας «Άκουι», τόσο επειδή ασχολείται με τη μνήμη και τις επιτελέσεις της, και τη διαχείρισή της διαχρονικά, όσο και επειδή αξιοποιεί κριτικά τις ιταλικές βιβλιογραφικές πηγές, που, καθώς διαπιστώνει, είναι υπερδεκαπλάσιες των ελληνικών: κάθε χρόνο εκδίδονται στην Ιταλία πλήθος βιβλίων, που αναφέρονται στη σφαγή της μεραρχίας «Άκουι», και υπάρχουν πάνω από 200 συνολικά.¹¹⁹

Η περίπτωση της μεραρχίας «Άκουι», έδειξε τα όρια της σκληρότητας και της ηθικής συνείδησης του ανθρώπου. Εκτός από τους Ιταλούς, που πλήρωσαν με βαρύ τίμημα την απόφασή τους να μην παραδοθούν, παράτολμες αποφάσεις πήραν και ορισμένοι ντόπιοι, που παρά την πιθανότητα να αποκαλυφθούν με συνέπεια τον θάνατο, έκρυψαν στα σπίτια τους ιταλούς φυγάδες. Σχετικά πρόσφατα πληροφορηθήκαμε και την ύπαρξη ομάδας γερμανών αντιφασιστών, που δρώντας κυριολεκτικά στο στόμα του λύκου, απέτρεψαν την εκτέλεση τουλάχιστον 200 Ιταλών στην περιοχή των Ραζάτων. Πρόκειται, σύμφωνα με την εκτίμηση των ιστορικών που φέρνουν στο προσκήνιο αυτό το θέμα, για τη δυνατότητα της επιλογής, σε δύσκολους καιρούς, να μην αποκτηνώνεται ο άνθρωπος και να μην χάνει την ανθρωπιά του.¹²⁰

Η παλαιότερη αναφορά στο αίτημα για ένα μνημείο αφιερωμένο στους Ιταλούς της μεραρχίας Aquì, που μπόρεσα να εντοπίσω, προέρχεται από τα Πρακτικά των συνεδριάσεων

¹¹⁷ Στο ίδιο, 123-124· Christoph U. Schminck-Gustavus, *Οι ηττημένοι της Κεφαλονιάς*, Αθήνα: Σμίλη, 1994, 15.

¹¹⁸ Σταματούλα Καλλιβωκά, «Η συγκρότηση της μνήμης της μεραρχίας Άκουι στην Ιταλία και στην Ελλάδα», διπλωματική εργασία στο ΜΠΣ Δημόσια Ιστορία του ΕΑΠ (επιβλέπων Γεώργιος Αντωνίου), 24/7/2021, 5, <https://www.apothesis.eap.gr/archive/item/6474>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

¹¹⁹ Στο ίδιο, 42 και 85.

¹²⁰ Doris Wille και Πέτρος Πετράτος, «“Mein weg zu den Partizanen” («Η πορεία μου προς τους Αντάρτες»): Ο αντιστασιακός γερμανός στρατιώτης Josef Reitzle στην Κεφαλονιά», στο *ΙΑ Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Επτανησιακός βίος και πολιτισμός, Κεφαλονιά 21-25 Μαΐου 2018, Πρακτικά, Τόμος II: Πολιτική Ιστορία του 20ού αιώνα και ειδικότερες θεματικές*, επιμέλεια Ηλίας Τουμασάτος, γενική εποπτεία Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος, Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2019, 119-142, 136. Για τις σχετικές επικρίσεις και την απάντησή στις επικρίσεις αυτές, βλ. Doris Wille και Πέτρος Πετράτος, «Για την αντιστασιακή ιδιότητα του Josef Reitzle», στο Πέτρος Πετράτος, *Σελίδες Κεφαλονίτικης Ιστορίας. Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος*, Ληξούρι: Ιακωβάτειος Βιβλιοθήκη, 2022, 187-203.

του Δημοτικού Συμβουλίου Αργοστολίου του έτους 1962. Το Δημοτικό Συμβούλιο, στη συνεδρίαση της 20ής Ιουνίου 1962, εξετάζει διαταγή της Νομαρχίας με την οποία κοινοποιείται έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών «εν σχέσει με την ζητουμένην παρά της Ιταλικής Πρεσβείας παραχώρησιν του απαιτουμένου χώρου εις θέσιν “Κόκκινο Σπήτι” (sic) περιφερείας του Δήμου Αργοστολίου, δι ανέγερσιν επ’ αυτού αναμνηστικής στήλης εις μνήμην των υπό των Γερμανών τυφεκισθέντων Ιταλών στρατιωτών και αξιωματικών της μεραρχίας “ΑΚΟΥΙ”». Το Δημοτικό Συμβούλιο «μειοψηφούντος του Συμβούλου Ευαγγέλου Δραγώνα, έχοντος την γνώμην ότι πρέπει να παραχωρηθή ο υπό της Ιταλικής Κυβερνήσεως ζητούμενος χώρος... κατά πλειοψηφίαν αποφαινεται: Διερμηνεύον τας απόψεις των δημοτών δεν συγκατατίθεται εις την παραχώρησιν του ζητουμένου εν λόγω χώρου προς ανέγερσιν επ’ αυτού της άνω ρηθείσης αναμνηστικής στήλης, διότι τούτο φρονεί ότι θα ήρχετο εις άμεσον αντίθεσιν με την δημοσίαν γνώμην, εάν ληφθή υπ’ όψιν ότι η στήλη αύτη θ’ αποτελεί σύμβολον ενθυμίζον εσαεί τας χαλεπάς ημέρας της ξενικής κατοχής».¹²¹

Η πρόμη αυτή εκτίμηση του Δημοτικού Συμβουλίου αναφέρεται στον τόπο της εκτέλεσης των ιταλών αξιωματικών που οι Γερμανοί κρατούσαν στο Κόκκινο Σπίτι, στην περιοχή του Φαναριού των Αγίων Θεοδώρων, όπου σήμερα βρίσκεται αναρτημένη στο τοίχωμα ενός λάκκου μια μαρμάρινη επιγραφή (βλ. στον κατάλογο των μνημείων).¹²² Η αντίληψη, που εκφράζει το Δημοτικό Συμβούλιο, ταυτίζεται με εκείνη ενός σύγχρονου πληροφορητή, στη συνέντευξη που έχει δημοσιεύσει η ιστορικός Άννα Κομποθέκρα: «Το κυρίαρχο στοιχείο της Ιταλικής κατοχής, ήταν η εξόντωση χιλιάδων Κεφαλλονιτών και χιλιάδων Ελλήνων με εκτελέσεις, βασανιστήρια, στρατόπεδα συγκέντρωσης κ.ά.», οι Ιταλοί «ήταν κατακτητές, δεν εναντιωθήκανε στο φασιστικό τους καθεστώς, η αποδοχή ήταν πλήρης και καθολική», το μνημείο «από μια άποψη καλώς υπάρχει, αλλά όταν όμως βλέπεις τα πράγματα από τη μία όψη... καλύτερα να μην τα βλέπεις καθόλου».¹²³

Το μνημείο κατασκευάστηκε με δαπάνη του Ιταλικού Κράτους στα έτη 1975-1978. Η Σταματούλα Καλλιβωκά αναφέρει ότι στοίχισε 575.871 δραχμές, και το 1991 ο Στρατιωτικός Ακόλουθος της Ιταλικής Πρεσβείας κατέθεσε στο ταμείο του Δήμου Αργοστολίου το ποσόν των 221.871 δραχμών για την ηλεκτροδότησή του.¹²⁴ Στις αρχές του 1990, ο αντιπρόσωπος της

¹²¹ Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Αρχείο Δήμου Αργοστολίου / Φ6, Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου, πρακτικό 90.

¹²² Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., σ. 127 και εικ.20.

¹²³ Άννα Κομποθέκρα, «Μνημονικοί τόποι της Κεφαλλονιάς», γραπτή εργασία στο πλαίσιο του Μ.Π.Σ. «Νεώτερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία -λαϊκός πολιτισμός», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Ιωάννινα 21/06/08, σ. 35.

¹²⁴ Καλλιβωκά Στ., «Η συγκρότηση της μνήμης της μεραρχίας Άκου», ό.π., 56-57.

Γενικής Επιτροπής Τιμών των Πεσόντων στον Πόλεμο αντισυνταγματάρχης D. Angelo και ο δήμαρχος Αργοστολίου Μιχ. Βαγγελάτος, είχαν αρχικά συμφωνήσει για την κατασκευή δρόμου πρόσβασης προς το μνημείο αυτό, και με απόφασή του (αρ. 43/90), το Δημοτικό Συμβούλιο Αργοστολίου, αποδέχτηκε την από 6/2/1990 επιστολή της (ιταλικής) Γενικής Επιτροπής Τιμών των Πεσόντων στον Πόλεμο και την προσφορά 12.000.000 της Ιταλικής Κυβέρνησης. Η συμφωνία ήταν αρκετά στενόχωρη για τον Δήμο, αφού ο προϋπολογισμός του έργου ήταν 20.480.000 δραχμές και υπήρχε η βεβαιότητα ότι, λόγω του πληθωρισμού, θα υπήρχε υπέρβαση του ποσού αυτού κατά 2 με 3 εκατομμύρια δραχμές, που θα βάραιναν αποκλειστικά τον Δήμο, αφού αυτό ρητά προβλεπόταν από τη συμφωνία με τους Ιταλούς. Η ιταλική συμβολή στη δαπάνη, θα προσφερόταν σε τρεις ισόποσες δόσεις που θα εξαρτώνταν από την πρόοδο των εργασιών, καθώς αυτή η πρόοδος θα διαπιστωνόταν επιτόπου από ειδική για το σκοπό αυτό επιτροπή. Το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε την αποδοχή της προσφοράς της Ιταλικής Κυβέρνησης και την εκτέλεση του έργου με αυτεπιστασία του Δημάρχου, για λόγους οικονομίας, αφού ο Δήμος διέθετε τον απαραίτητο τεχνικό εξοπλισμό και τα απαιτούμενα συνεργεία, και με τον τρόπο αυτό θα απέφευγε την επιβάρυνση με πρόσθετο ΦΠΑ και εργολαβικό όφελος.¹²⁵

Στο μνημείο τελείται το ετήσιο μνημόσυνο για τα θύματα της ναζιστικής θηριωδίας, με τη συμμετοχή των τοπικών αρχών και επισήμων από την Ιταλία. Για την προ της κατασκευής του μνημείου περίοδο, και συγκεκριμένα για τον Οκτώβριο του 1972, έχουμε την πληροφορία ότι επίσημη ιταλική αντιπροσωπεία περιηγήθηκε τους τόπους θυσίας των Ιταλών στην ύπαιθρο της Κεφαλονιάς, κατέθεσε στεφάνι στο μνημείο Πεσόντων Δημοτών (στον Κήπο του Νάπιερ), και τέλεσε επίσημο μνημόσυνο στο νεκροταφείο των Καθολικών στο Δράπανο.¹²⁶ Το ίδιο πρόγραμμα ακολούθησε με την αυτοπρόσωπη παρουσία του στις 22/11/1980 ο Σάντρο Περτίνι, που επιπλέον κατέθεσε στεφάνι στο νεόκτιστο τότε μνημείο, πρώτος πρόεδρος της Ιταλίας που απέδιδε αυτήν την τιμή.¹²⁷

¹²⁵ Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Αρχείο Δήμου Αργοστολίου / Φ9, Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου 1989-90, φφ. 64, 185 και 269, αποφάσεις 43/90, 230/90, και 373. Γενικά για την ανάθεση «δι' αυτεπιστασίας», βλ. Αλέκος Καλαφάτης, *Η πόλις (μου)*, χ.τ.ε., χ.ε., 2022, 82-83.

¹²⁶ «Αφιξίς Ιταλών εις Κεφαλληνίαν δια την τέλεσιν ετησίου μνημοσύνου. Μετέβησαν στους τόπους των εκτελέσεων», *Το μέλλον*, 11/10/1973.

¹²⁷ Καλλιβωκά Στ, «Η συγκρότηση της μνήμης της σφαγής της μεραρχίας Άκου», ό.π., 57.



16

Η συζήτηση που διεξάχθηκε στην Κεφαλονιά σχετικά με τη διαχείριση της μνήμης της σφαγής της μεραρχίας «Άκουι», αποτυπώνεται επίμονα και παραδειγματικά στην αρθρογραφία της τοπικής εφημερίδας *Τα Φραγκάτα*, (εικ.16-17), σταθερής «εξαμηνιαίας έκδοσης του χωριού Φραγκάτα Κεφαλλονιάς» από τα τεύχη 12, Ιουλίου 2000, έως και το τεύχος 20, του Ιουλίου 2004, αλλά και στο τεύχος 33.¹²⁸ Ο εκδότης της εφημερίδας Νικόλαος Γ. Γαρμπής (φίλος και συμπατριώτης, γεωπόνος, πολιτικός μηχανικός και φιλίστωρ), συντάσσει αρχικά δύο αφιερώματα, ανασκοπώντας τη σχετική βιβλιογραφία και καταγράφοντας συνεντεύξεις ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα, στα οποία

¹²⁸ Ν. Γ. Γαρμπής, «Αφιέρωμα. Κεφαλλονιά, Σεπτέμβρης 1943. Η σφαγή της μεραρχίας ‘‘ΑΚΟΥΙ’’ αιχμαλώτων πολέμου από τους Γερμανούς. Cefalonia, Settembre 1943. I caduti della Divisione ‘‘Acqui’’, *Τα Φραγκάτα* 12 (Ιούλιος 2000· Ν.Γ.Γ., «Σπύρος Γαρμπής του Ηλία. Ένας αυθεντικός μάρτυρας θυμάται τη σφαγή των Ιταλών στα Φραγκάτα», στο ίδιο· Διονύσης Αρβανιτάκης, «Τα Φραγκάτα στην ιταλογερμανική σύρραξη στην Κεφαλονιά (8-24 Σεπτ. 1943)», στο ίδιο· Αφιέρωμα, μέρος Β΄. Κεφαλλονιά, Σεπτέμβρης 1943. Η σφαγή της μεραρχίας ‘‘ΑΚΟΥΙ’’ αιχμαλώτων πολέμου από τους Γερμανούς. Cefalonia, Settembre 1943. I caduti della Divisione ‘‘Acqui’’. Συνεντεύξεις Σπυράγγελου Ι. Τζωρτζάτου, Δυλινάτα, Νικολάου Π. Δρακάτου, Τρωιανάτα», *Τα Φραγκάτα* 13 (Ιανουάριος 2001)· «Κεφαλλονιά 1/3/2001. Παρουσία των Προέδρων Ελλάδας και Ιταλίας τιμήθηκαν οι πεσόντες στον αγώνα κατά του ναζισμού Ιταλοί της μεραρχίας Άκουι, αλλά και Έλληνες», *Τα Φραγκάτα* 14 (Ιούλιος 2001· «Επιστολή του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου προς την εφημερίδα μας», στο ίδιο· Νικόλαος Γερασ. Γαρμπής, «Ο αγώνας κατά του ναζισμού και η σφαγή χιλιάδων Ιταλών της Μεραρχίας Άκουι το Σεπτέμβριο 1943 στην Κεφαλονιά. Να ιδρυθούν 4 μνημεία στους κυριότερους τόπους θυσίας», *Τα Φραγκάτα* 15 (Ιανουάριος 2002)· «Από το βιβλίο επισκεπτών της έκθεσης ενθυμημάτων της Μεραρχίας Άκουι», στο ίδιο· «Μνημεία στην Ιταλία για τους πεσόντες της Μεραρχίας Άκουι», στο ίδιο· Νικόλαος Γερασ. Γαρμπής, «Σφαγή Ιταλών από τους Γερμανούς το Σεπτέμβριο 1943 στην Κεφαλονιά. Οι αντιρρήσεις για την πρόταση ίδρυσης 4 μνημείων στους κυριότερους τόπους θυσίας», *Τα Φραγκάτα* 16 (Ιούλιος 2002)· «1943-2003: Επέτειος 60 χρόνων της σφαγής των Ιταλών από τους Γερμανούς το Σεπτέμβρη 1943 στην Κεφαλονιά», *Τα Φραγκάτα* 17 (Ιανουάριος 2003)· «1943: Σφαγή Ιταλών μεραρχίας Άκουι. Πέρασαν κιόλας 60 χρόνια!», *Τα Φραγκάτα* 18 (Ιούλιος 2003), (αναφέρεται στο πρόγραμμα των εκδηλώσεων με τίτλο «Κεφαλλονιά 2003: Νησί της Ειρήνης», που διοργάνωσε τότε ο Ελληνο-Ιταλικός Σύνδεσμος «Mediterraneo»)· «Πρακτικά ιστορικού συνεδρίου ‘‘Κεφαλονιά 1941-1944, τρία χρόνια κατοχής. Η συνεισφορά των Κεφαλλήνων’’, Αργοστόλι, θέατρο ‘‘Κέφαλος’’, Σάβ. 13 και Κυρ. 14 Σεπτ. 2003», *Τα Φραγκάτα* 19, (Ιανουάριος 2004)· «Κεφαλλονιά 1943. Εκτελέσεις αιχμαλώτων από τους Γερμανούς. Αναμνήσεις ενός χωριανού», στο ίδιο· «Φραγκάτα, Σεπτέμβρης 1943. Οι Γερμανοί εκτελούνε τους Ιταλούς. Δύο χωριανοί αυτόπτες μάρτυρες, ο Σπύρος Γαρμπής, του Μαστρολιά, και ο Διονύσης Κουρούκλης, Ριγανάς, διηγούνται στο Γερμανό ιστορικό συγγραφέα Χ. Φ. Μάγερ», *Τα Φραγκάτα* 20 (Ιούλιος 2004)· «Για το τριεθνές ιστορικό συνέδριο, 13,14 Σεπτεμβρίου 2003, δεν εκδόθηκαν πρακτικά στα ελληνικά», στο ίδιο· Ν.Γ.Γ., «Η 1η Ορεινή Μεραρχία, το 22ο Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943-1944», *Τα Φραγκάτα*, 33 (Ιανουάριος 2011).

τοποθετείται υπέρ της καλλιέργειας φιλικών σχέσεων με την Ιταλία, περιγράφοντας ως «σφαγή αιχμαλώτων πολέμου» το αποτρόπαιο γεγονός, διατυπώνει δε, εν τέλει, πρόταση για ίδρυση 4 μνημείων στους κυριότερους τόπους θυσίας των Ιταλών, τις οποίες προσδιορίζει στα Τρωιανάτα, στα Φραγκάτα, στα Διλινάτα και στην περιοχή Ξι της Παλικής. Η πρόταση είναι αναλυτική και περιλαμβάνει ανά μνημείο προϋπολογισμούς, προτεινόμενες επιγραφές, απαλλοτριώσεις των αναγκαίων γαιών και διαμορφώσεις των χώρων. Για τη σκοπιμότητα ίδρυσης των μνημείων αυτών αναφέρει:



17

Είναι καιρός, λοιπόν, να πάψει να υπάρχει αυτή η έλλειψη. Και προτού προτείνουμε συγκεκριμένα την ίδρυση 4 μνημείων σε προσεκτικά επιλεγμένους τόπους της Κεφαλονιάς, ας αναφέρουμε επιγραμματικά τους λόγους σκοπιμότητας ίδρυσής τους:

α) Σε μνήμη της βάρβαρης – απάνθρωπης σφαγής τω άοπλων Ιταλών από τους ναζίστες Γερμανούς το Σεπτ. 1943 στην Κεφαλλονιά και για αποτροπή παρόμοιων βαρβαροτήτων στο μέλλον.

β) Σε ανάμνηση των δεινών που επέφεραν στην Κεφαλλονιά και σ' όλη την Ελλάδα, αλλά και στην Ιταλία και σ' όλον τον κόσμο, οι ναζίστες Γερμανοί του Χίτλερ και οι φασίστες μελανοχίτωνες Ιταλοί του Μουσολίνι.

γ) Σε ύμνο της αρετής των Κεφαλλήνων που με κίνδυνο της ζωής τους βοήθησαν και περιέθαλψαν τους λίγους διασωθέντες Ιταλούς της Μεραρχίας «Ακου» στην Κεφαλονιά, σφυρηλατώντας ακατάλυτους δεσμούς φιλίας και συγγένειας.

δ) Σε ύμνο των κοινών αντιναζιστικών αγώνων των διασωθέντων Ιταλών με τους Έλληνες των αντιστασιακών οργανώσεων, στην Κεφαλονιά και την υπόλοιπη Ελλάδα.

ε) Σε ένα πανανθρώπινο μήνυμα αποτροπής της παραβίασης της ελεύθερης βούλησης των Λαών, ένα μήνυμα ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας των Λαών. Ένα μήνυμα Δημοκρατίας και Ειρήνης.¹²⁹

Αντιρρήσεις στην πρόταση αυτή του εκδότη των Φραγκάτων, δημοσίευσαν στον τύπο επώνυμοι συμπολίτες και συγκεκριμένα οι Γεράσιμος Αποστολάτος, τ. υπουργός σε

¹²⁹ Γαρμπής Ν., «Να ιδρυθούν 4 μνημεία στους κυριότερους τόπους θυσίας», ό.π.

κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας, και ο Διονύσης Αρβανιτάκης, κάτοικος Αργοστολίου,¹³⁰ ενώ εκφράστηκαν και άλλες αντιρρήσεις, με επιστολή ή προφορικά, τις οποίες ο Ν. Γαρμπής απάντησε μέσω της εφημερίδας, αλλά και με αρθρογραφία σε άλλο τοπικό έντυπο.¹³¹ Καθώς ο ίδιος σχολιάζει, υπήρξαν και αρκετοί άλλοι, που τον συγχαίρηκαν για την πρότασή του.¹³²

Από τις αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν, αξίζει να αναφέρουμε το σχόλιο του Γεράσιμου Αποστολάτου, ότι στο μνημείο, που ήδη υπήρχε, δεν γινόταν μνεία στο ότι οι στρατιώτες αυτοί βρέθηκαν στο νησί από άδικη και αναίτια αλαζονική επίθεση του φασιστικού καθεστώτος κατά μιας μικρής και ειρηνικής χώρας, ενώ στην είσοδο του μνημείου υπήρχε επιγραφή με την οποία ο χώρος χαρακτηριζόταν ιταλικό έδαφος. Εκτιμούσε, λοιπόν, ότι «η χώρα μας, για μια ακόμη φορά, εμφανιζόταν πέραν του επιτρεπτού ανεκτική». Και, από τα σχόλια του Διονύση Αρβανιτάκη, την εκτίμηση ότι οι Ιταλοί ήλθαν στην Ελλάδα ως κατακτητές και ότι δεν πολέμησαν στο νησί μας κατά του «ναζισμού», ούτε για να μας απελευθερώσουν από αυτόν το ζυγό, γιατί ήταν σύμμαχοι, ούτε για να μας προσφέρουν κάποια άλλη υπηρεσία. Η σύρραξη με τους προ ολίγου συμμάχους Γερμανούς ήταν θέμα δικό τους και δεν τους έσπρωξε ο κεφαλληνιακός λαός σ' αυτήν την τρομερή περιπέτεια, αφού και οι ίδιοι υπηρετούσαν ένα φασιστικό καθεστώς.¹³³

Ο Νικόλας Γαρμπής αναφέρει και τις αντιρρήσεις που εκφράστηκαν σε προφορική συζήτηση με τον Σπύρο Καζιάνη, κάτοικο Αργοστολίου με καταγωγή από την Κέρκυρα,¹³⁴ και ο οποίος αναφέρθηκε στην προσπάθεια των Ιταλών να προσαρτήσουν τα Επτάνησα στην Ιταλία, και ιδιαίτερα στις μεθόδους που εφάρμοσαν στην Εκπαίδευση. Παραλλήλισε την περίπτωση της Κεφαλονιάς με εκείνη της Κέρκυρας, όπου, καθώς γνωρίζουμε,¹³⁵ η πιθανότητα κατασκευής ενός μνημείου για τη Μεραρχία «Άκου», απασχόλησε με ανάλογο τρόπο την κοινή γνώμη.

Ενδιαφέρον έχουν, επίσης, για το ζήτημα αυτό είναι και οι εκτιμήσεις του Σωτήρη Κουρή, στη συνέντευξη που μου παραχώρησε:

Είναι ένα μνημείο τιμής για τους εννιάμισι χιλιάδες στρατιώτες που σφαγιάστηκαν από τους Γερμανούς. Αλλά, εν πάση περιπτώσει, ήταν ένα μνημείο των κατακτητών. Δηλαδή, ήταν δύο κατακτητές μεταξύ τους σε ένα

¹³⁰ *Ημερήσιος*, 22/2/2002

¹³¹ Γαρμπής Ν., «Οι αντιρρήσεις για την πρόταση ίδρυσης 4 μνημείων», *ό.π.*: *Ημερήσιος*, 22 και 23/3/2002.

¹³² Γαρμπής Ν., «Οι αντιρρήσεις για την πρόταση ίδρυσης 4 μνημείων», *ό.π.*

¹³³ Στο ίδιο.

¹³⁴ Στο ίδιο.

¹³⁵ Alvanos R. and Manola P., "Monuments of World War II:", *ο.π.*, 209.

ξένο έδαφος. Κι αυτό ιστορικά πρέπει να το δούμε.(...) Σε κάθε εθνική γιορτή της Ιταλίας έρχεται ο αρχιστράτηγος του Ιταλικού Στρατού εδώ και καταθέτει στεφάνι. Με το αεροπλάνο του κ.τλ. Τον υποδέχομαι εγώ, αλλά του το λέω. Του το λέω!...

Και παρακάτω, σε ερώτηση για τις προτάσεις κατασκευής περισσότερων μνημείων, επιμένει ότι το μνημείο, που έχει ήδη ανεγερθεί, είναι αρκετό και δεν χρειάζονται περισσότερα:

Ένα μνημείο υπάρχει, κι ένα μνημείο να παραμείνει! Δεν μπορούμε να διασπείρουμε μνημεία δεξιά κι αριστερά. Αφού και το ίδιο μνημείο γράφει, πού σφαγιάστηκαν οι κατακτητές μας, από τους άλλους κατακτητές μας. Υπάρχει αυτό, βέβαια, πολλές φορές θέλανε κάποιοι φίλοι της Ιταλίας, υποτίθεται, να φτιάξουν μνημεία παντού, δηλαδή εκεί που σφαγιάστηκαν, στον τόπο, αλλά δεν νομίζω ότι... Υπάρχουνε φωτογραφίες, έχω βρει φωτογραφίες των σφαγιασθέντων. Στο χωριό – που φτιάξαμε αυτό το μουσείο – μπορούμε να βάλουμε κάποιες. Δηλαδή, είναι ιστορικό στοιχείο. Αλλά, είναι μόνο ιστορικό στοιχείο θύμησης. Όχι τιμής, για μας. Τιμής... να έρχονται οι Ιταλοί και (να) τους τιμούνε. Τώρα είμαστε σύμμαχοι. Παλιά, ήμασταν, όμως...! Κι εγώ πιστεύω ότι πάντα υπάρχουνε βλέψεις. Ακόμη και μέσα σ' αυτή τη μεγάλη συμμαχία που έχουμε την ευρωπαϊκή, πάντα υπάρχουν βλέψεις. Και ιδιαίτερα, όταν είναι οικονομικές.¹³⁶

Βλέπουμε, λοιπόν, στο λόγο του Αντιπεριφερειάρχη, την ανησυχία για μια ενδεχόμενη εργαλειοποίηση της μνήμης, από την πλευρά των Ιταλών, σε βάρος των Ελλήνων.

Στο Λιθόστρωτο, τον κεντρικό πεζόδρομο του Αργοστολίου, έχει δημιουργηθεί από τον Ιταλο-Ελληνικό Σύνδεσμο Κεφαλληνίας και Ιθάκης Mediterraneo», ένα μικρό μουσείο με ενθυμήματα της Μεραρχίας «Άκουι», φωτογραφίες και άλλα αντικείμενα, που διασώθηκαν από τη δεκαετία του '40. Ένα μουσείο «εν-τοπίζει», όπως συμβαίνει και με τα μνημεία, την υλική αναπαράσταση της μνήμης, και το συγκεκριμένο μουσείο του Ιταλο-Ελληνικού Συνδέσμου ανατροφοδοτεί τη συλλογική μνήμη γύρω από τα τραγικά γεγονότα της ιταλο-γερμανικής σύρραξης στο νησί.¹³⁷

Στα κατάλοιπα της Μεραρχίας «Άκουι», που παρέμειναν στο νησί κάτω από τις διαταγές της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησής του, παρέμεινε μέχρι την απελευθέρωση και ένας λόχος Σλοβένων στρατιωτών-εργατών, που αποτελούσε βοηθητικό προσωπικό της

¹³⁶ Αρχείο προφορικών συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή. Συνέντευξη Σωτηρίου-Ευσταθίου Κουρή, 26/6/2024, 00:43:49-00:44:55 και 00:56:57-00:58:18.

¹³⁷ Καλλιβωκά Στ, «Η συγκρότηση της μνήμης της μεραρχίας Άκουι», ό.π., 63-64· Γιαννιτσιώτης Γ., ό.π., 284-285· «Από το βιβλίο επισκεπτών της έκθεσης ενθυμημάτων της Μεραρχίας Άκουι», *Τα Φραγκάτα* 15 (Ιανουάριος 2002)· «Μουσείο Άκουι», <https://kefaloniamediterraneoassociation.com/el/%ce%bc%ce%bf%cf%85%cf%83%ce%b5%ce%af%ce%bf-acqui/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

Μεραρχίας και που ήταν εγκατεστημένος στο χωριό Κάστρο της Κεφαλονιάς.¹³⁸ Μια μεταλλική αναθηματική πλάκα για τους Σλοβένους αυτούς παρτιζάνους έχει αναρτηθεί σε τοίχο, στον κεντρικό δρόμο του χωριού, από την Κυβέρνηση της Ελληνικής Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Σλοβενίας. Η πλάκα αυτή, με το κείμενό της πληροφορεί ότι «Εδώ, στην περιοχή του Κάστρου Δήμου Λειβαθούς, κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, από τον Απρίλιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1943, ζούσαν άοπλοι Σλοβένοι πατριώτες, οι οποίοι τον Σεπτέμβριο 1943, ίδρυσαν στο Αργοστόλι, εντός της VII Ταξιαρχίας του Ε.Λ.Α.Σ. Ιονίων Νήσων, την ομάδα παρτιζάνων "Primojze", στο πλαίσιο του απελευθερωτικού αγώνα εναντίον των Γερμανών κατακτητών. Στο νησί έπεσαν:...».

Αναγράφονται 26 ονόματα πεσόντων μεταξύ 18ης και 26ης /9/1943, κατά τη διάρκεια, δηλαδή, των γεγονότων της ιταλο-γερμανικής σύρραξης στο νησί και της σφαγής της Μεραρχίας «Άκου».¹³⁹ Τα αποκαλυπτήρια της τιμητικής πλάκας, που επιπλέον φέρει τα εμβλήματα της Ελληνικής και της Σλοβενικής Δημοκρατίας, έγιναν στις 27/9/2002, παρουσία του Νομάρχη, του Δημάρχου Λειβαθούς και της Πρέσβευς της Σλοβενίας στην Αθήνα.¹⁴⁰ (Εικ.18).



18

¹³⁸ Σπύρος Δ. Λουκάτος, *Τα χρόνια της ιταλικής και γερμανικής Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά και την Ιθάκη, Τόμος τρίτος, Η ναζιστική γερμανική κατοχή, οι εθνοαπελευθερωτικές οργανώσεις και τα αντιστασιακά επιτεύγματα στην Κεφαλονιά και την Ιθάκη, 24 Σεπτέμβρη 1943 17 Σεπτέμβρη 1944*, Αθήνα: Ομοσπονδία Κεφαλονίτικων & Ιθακησιακών Σωματείων και Σύλλογος Φαρακλάδων «Η Εύγερος», 1991, 27.

¹³⁹ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, 140 και 232. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 1ης/1/2022.

¹⁴⁰ «Τιμητική πλάκα στη μνήμη των Σλοβένων αντιφασιστών», *Τα Φραγκάτα* 17 (Ιανουάριος 2003).

6. Από τη σιωπή στα μνημεία της αριστερής ταυτότητας

Μέχρι την επικράτηση του ΠΑΣΟΚ, αναγνωρίζονταν ως αγωνισθέντες στην Εθνική Αντίσταση, μόνο οι πεσόντες του εθνικού στρατού και της δεξιάς παράταξης, και μόνο αυτών τα ονόματα αναγράφονταν στα ηρώα των πεσόντων υπέρ Πατρίδος. Με τον νόμο 1825 του 1982, επανήλθε σε ισχύ παλαιότερη νομοθεσία (Α.Ν. 1919/1949 και Ν. 2272/1952), που επικαιροποιήθηκε, έτσι ώστε στην έννοια της Εθνική Αντίστασης να συμπεριλαμβάνει και τη δράση των εαμικών οργανώσεων (ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, ΕΛΑΝ, ΕΠΟΝ).¹⁴¹

Η δεκαετία του '40 υπήρξε πλούσια σε γεγονότα που έμελλαν να διχάσουν την κοινωνία, και να παγιώσουν συλλογικές ταυτότητες και περιεχόμενα μνήμης, καθοριστικά για το δημόσιο βίο και τις ιστορικές εξελίξεις των μετέπειτα πολλών δεκαετιών. Στην Ελλάδα, κορυφαίο σημαντικό γεγονός διαιρετικής – και μάλιστα τραυματικής – μνήμης υπήρξε ο Εμφύλιος Πόλεμος, αφού έδωσε ιδιαίτερα βαθύ περιεχόμενο στις πολιτικές έννοιες της Αριστεράς και της Δεξιάς, και αποτέλεσε τη βάση για εξίσου τραυματικές πρακτικές αποκλεισμού και διώξεων των ηττημένων. Γι' αυτό και ο Πολυμέρης Βόγλης, καθηγητής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, υποστηρίζει ότι η συλλογική μνήμη στην Ελλάδα διαιρείται από τον Εμφύλιο, αλλά και από τις μετέπειτα συνέπειές του.¹⁴²

Για την έναρξη του Εμφυλίου και τη βασική αιτία του, ο ιστορικός Ραϋμόνδος Αλβανός παραθέτει δύο αντίθετες εκτιμήσεις: Σύμφωνα με τη δεξιά αντίληψη, βασική αιτία ήταν η «κόκκινη τρομοκρατία» του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της κατοχής, ενώ, σύμφωνα με την οπτική της Αριστεράς, βασική αιτία ήταν η «λευκή τρομοκρατία» εναντίον των Αριστερών, που ακολούθησε τη συμφωνία της Βάρκιζας (12/2/1945).¹⁴³

Ο Γεώργιος Μοσχόπουλος, τ. Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Πατρών, για την έναρξη του Εμφυλίου στην Κεφαλονιά, παραθέτει την άποψη του Θέμου Μαρίνου, που από τον Μάιο του 1944 βρισκόταν στο νησί ως επικεφαλής της αποστολής του Συμμαχικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με αυτήν, η πρώτη εμφύλια σύρραξη

¹⁴¹ ΦΕΚ 115Α/20-09-1982, Νόμος 1285 «Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής 1941-1944»

¹⁴² Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.*, 443.

¹⁴³ Ραϋμόνδος Αλβανός, *Ο ελληνικός εμφύλιος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2022, 60-64.

σημειώθηκε όταν ομάδα εαμικών με αρχηγό τον Καπετάν Τρικυμιά επιτέθηκαν στα χωριά Ατσουπάδες-Χιονάτα-Βελεριάνο, όπου «άρχισαν να σκοτώνουν και να διαμελίζουν με μανία οποιονδήποτε έβρισκαν μπροστά τους». Ο Γεώργιος Μοσχόπουλος παραθέτει, όμως, και την εκδοχή που υποστηρίζει ο ιστορικός Σπύρος Λουκάτος, που έζησε τα γεγονότα αυτά και ήταν ενταγμένος στο ΕΑΜ., που ερμηνεύει τα ίδια γεγονότα ως «πρόκληση προσχεδιασμένη» από τους Γερμανούς και την αντίδραση, αποτέλεσμα της οποίας ήταν «μια ψευδολόγος συκοφαντία κατά των εαμικών οργάνωσεων και μια ασύστολη ναζιστική προπαγάνδα». ¹⁴⁴ Οι πανεπιστημιακοί καθηγητές Στάθης Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης δέχονται, χωρίς αμφισβήτηση, ¹⁴⁵ ότι «στην Ελλάδα από το 1943 έως το 1949 έλαβε χώρα ένας εμφύλιος πόλεμος, που πέρασε από διάφορες φάσεις και είχε πολλούς πρωταγωνιστές». ¹⁴⁶ Για την Κεφαλονιά, όσα ήδη αναφέραμε αποδεικνύουν ότι τουλάχιστον από την άνοιξη του 1944, η εμφύλια σύρραξη είχε δρομολογηθεί ως μια αναπόδραστη πραγματικότητα. Τον Ιούνιο του 1944 ιδρύθηκε η Πατριωτική Οργάνωση Κεφαλονιάς (ΠΟΚ), ως συνέπεια, σύμφωνα με τον Θέμη Μαρίνο, της επιδρομής του καπετάν Τρικυμιά στον Ελειό. Η οργάνωση αυτή συνεργάστηκε ανοικτά με τους Γερμανούς σε μπλόκα, επιδρομές και εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, το αμέσως επόμενο διάστημα. ¹⁴⁷ Η περίοδος λοιπόν 1941-1944, μπόρεσε, με βάση τα παραπάνω, να θεωρηθεί ως περίοδος «ενιαίας» Εθνικής Αντίστασης κατά της ξενικής κατοχής, και ως τέτοια αναγνωρίστηκε νομικά το 1982, εγγράφηκε ως επίσημη μνήμη και άρχισε να επιτελείται στη δημόσια σφαίρα με μνημεία και τελετές, ενώ κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό για την περίοδο από το 1944-1949.

Τόσο λοιπόν η μνήμη της «ενιαίας» Εθνικής Αντίστασης, όπως κι εκείνη του Εμφυλίου, δεν εντάχθηκαν δικαιωματικά και από την αρχή στον παραδεκτό άξονα μνήμης – λήθης, που διαμόρφωνε στην κοινωνία εθνικό φρόνημα, αλλά αποτελούσαν την μνήμη ενός υποσυνόλου της κοινωνίας, που συγκρουόταν με το εθνικό φαντασιακό, ιδιαίτερος στις εποχές που η ελληνική πολιτεία δεν αναγνώριζε την εαμική Αντίσταση ως ηρωική εποποιΐα στο πλαίσιο του εθνικού. Οι νικητές του Εμφυλίου καθόρισαν το εθνικό φρόνημα, ενώ η μνήμη των γεγονότων ήταν διαιρεμένη και τραυματική: Αλλιώς θυμόντουσαν τα γεγονότα και τη συμμετοχή τους σε

¹⁴⁴ Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 157-158.

¹⁴⁵ Η θέση αυτή δεν αμφισβητήθηκε κατά την αυστηρή κριτική που άσκησε στους ιστορικούς αυτούς το ΚΚΕ. Βλ. Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, 23+ *Παθιασμένα ψέματα για τον ένοπλο λαϊκό αγώνα 1941-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, (2016).

¹⁴⁶ Στο ίδιο, 169. Στάθης Ν. Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2015, 49-50.

¹⁴⁷ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 162.

αυτά οι ηττημένοι και αλλιώς τα ανέλυναν οι νικητές. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαφοράς ήταν η χρήση του όρου «συμμοριτοπόλεμος», που χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για να συκοφαντήσει ανθρώπους που αγωνίστηκαν μέχρι εσχάτων με κίνητρα ιδεολογικά, όσο κι αν η αναφορά στον κυρίαρχο ρόλο της ιδεολογίας έχει επικριθεί ως αυθαίρετη και περιοριστική.¹⁴⁸ Ένα παράδειγμα μνημείου, που στήθηκε σε μια εποχή διαιρεμένης μνήμης, είναι το μνημείο για τους πεσόντες στο μπλόκο της Κοκκινιάς, έργο του Γιώργου Ζογγολόπουλου του 1956. Ο γλύπτης, ακολουθώντας τα διδάγματα από τη Δυτική Ευρώπη μιας αφηρημένης ή αφαιρετικής τεχνοτροπίας, κατέθεσε μερικές προτάσεις, από τις οποίες επιλέχθηκε εκείνη που «θα προκαλούσε όσο το δυνατόν λιγότερα προβλήματα στην κρατική εξουσία», με αποτέλεσμα να ανεγερθεί, ουσιαστικά, ένα ταφικό-θρηνητικό έργο, χωρίς σημειολογικές αναφορές στην ταυτότητα των πεσόντων.¹⁴⁹ Η επισημάνση για όχι ενιαία αλλά διαφορετική μνήμη του Πολέμου, όπως διατυπώθηκε από τους Jay Winter και Emmanuel Sivan, πολύ περισσότερο ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, όταν γίνεται λόγος για την Εθνική Αντίσταση και τον Ελληνικό Εμφύλιο. Τα μνημεία, που δημιουργούνται από τα υποσύνολα αυτά της κοινωνίας, σε χρόνο που ακόμη δεν έχει εδραιωθεί μια συνολική και ομοιογενής αντίληψη των πραγμάτων και δεν έχει διαμορφωθεί αδιαμφισβήτητη η συλλογική μνήμη, είναι – σύμφωνα με την ανάλυση του Δημήτρη Πλάντζου – «αλλότρια μνημεία», που εκφράζουν μια «αλλότρια μνήμη».¹⁵⁰

Η αλλαγή του πολιτικού πλαισίου, που έφερε με την πάροδο του χρόνου στο προσκήνιο τις πολιτικές δυνάμεις, που ήταν φορείς αυτής της αλλότριας μνήμης, έκανε και τα μνημεία ολοένα και πιο αποδεκτά από ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, και η μνήμη διαμορφώθηκε με νέα αφηγήματα και οπτικές. Ο Γιάννης Γιαννιτσιώτης υποστηρίζει ότι η κοινωνική μνήμη διαμορφώνεται από το συνολικό τοπίο της πόλης.¹⁵¹ Η ανέγερση μνημείων, όπως και η συστηματική ονοματοθεσία δρόμων και πλατειών, και η εν γένει αστική τοπωνυμία «συγκροτεί το συλλογικό φαντασιακό μιας κοινότητας και αποτυπώνει τις πολιτικές κατασκευές της τοπικής ταυτότητας σε σχέση με το εκάστοτε ιδεοπολιτικό συμφραζόμενο».¹⁵² Έτσι, τα μνημεία της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά αρχίζουν να κατασκευάζονται μετά την

¹⁴⁸ Στάθης Ν. Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη. 23+2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2016, 552-553.

¹⁴⁹ Τενεκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., 172-175.

¹⁵⁰ Δημήτρης Πλάντζος, «Εισαγωγή: Κληρονομιάς της μνήμης και της λήθης», ό.π., 17-18.

¹⁵¹ Γιαννιτσιώτης, «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία», ό.π., 285.

¹⁵² Στο ίδιο, 302.

επικράτηση του ΠΑΣΟΚ το 1981, ενός πολιτικού φορέα με σαφείς σοσιαλιστικές αναφορές και έντονη απήχηση στην κοινωνία, που αναγνώρισε την Εαμική Αντίσταση ως πραγματικά εθνική εποποιία. Μνημεία, όμως, αφιερωμένα στον Εμφύλιο, ανεγείρονται αργότερα, κυρίως με πρωτοβουλία του ΚΚΕ και της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ,¹⁵³ όταν ο πολιτικός χώρος, που εκπροσωπεί τους ηττημένους του Εμφυλίου, αισθάνεται μεγαλύτερη σιγουριά, σε ένα περισσότερο δημοκρατικό πολιτικό πλαίσιο, αλλά και όταν η μνήμη της Εθνικής Αντίστασης, που σε μεγάλο βαθμό οικειοποιήθηκε το ΠΑΣΟΚ, δημιούργησε την ανάγκη σαφέστερου προσδιορισμού της πολιτικής ταυτότητας του ΚΚΕ. Όπως γράφει ο Πολυμέρης Βόγλης:

Από τη στιγμή που η Αντίσταση έγινε «Εθνική Αντίσταση» και έχασε το διακριτικό πολιτικό στίγμα της Αριστεράς, ήταν πολύ πιο εύκολο να την οικειοποιηθούν και άλλες, συγγενικές πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες δεν βαρύνονταν από την ήττα του Εμφυλίου, στη συγκεκριμένη περίπτωση το ΠΑΣΟΚ. Με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982, την αποπολιτικοποίηση της Αντίστασης μέσα σε ένα εθνικο-λαϊκιστικό λόγο, την υποστήριξη (δημόσια ή μη) πολλών αντιστασιακών προς το ΠΑΣΟΚ, τις συντάξεις στους αντιστασιακούς, το ΠΑΣΟΚ διεκδίκησε και χρησιμοποίησε τη μνήμη της Αντίστασης, η οποία δεν ταυτιζόταν πλέον μόνο με την Αριστερά: η (Εθνική) Αντίσταση ανήκε στο λαό και στο έθνος...¹⁵⁴

Ο Εμφύλιος ανασύρεται από τη λήθη διότι ως διαιρετικό γεγονός μπορεί να ενισχύσει μια πολιτική ταυτότητα, η οποία θέλει να είναι ανταγωνιστική με το υπάρχον κοινωνικο-πολιτικό σύστημα, μπορεί να επιβεβαιώσει το επαναστατικό παρελθόν και να ευθυγραμμιστεί με τη σύγχρονη ριζοσπαστική ρητορική της Αριστεράς. Αυτό εξηγεί γιατί η Αριστερά (ιδιαίτερα το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας) από τη δεκαετία του 1990 και εξής έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στον Εμφύλιο...¹⁵⁵

Οι Raymondos Alvanos και Paraskevi-Danai Manola αναφέρουν, επίσης, το έτος 1981 και την επικράτηση του ΠΑΣΟΚ στις εθνικές εκλογές, ως κομβικής σημασίας για την αναμόρφωση του ιστορικού αφηγήματος, με την αναγνώριση της Εαμικής Εθνικής Αντίστασης, την επιδίωξη της υπέρβασης των διαχωρισμών, και την έναρξη μιας εποχής

¹⁵³ Η ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ είναι σωματείο, στη διοίκηση του οποίου κυριαρχεί το ΚΚΕ. Μεταξύ των σκοπών του συμπεριλαμβάνονται η ανέγερση μνημείων για την εθνική αντίσταση, ο εντοχισμός πινακίδων, η συστηματική οργάνωση εκπολιτιστικών εκδηλώσεων που θα βοηθήσουν την πατριωτική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας κ.α. Το καταστατικό του σωματείου υπάρχει στο αταξινόμητο αρχείο του Δήμου Αργοστολίου, στο φάκελο της συνεδρίασης της 9ης/11/1998, ως συνοδευτικό αίτησης της ΠΕΑΕΑ για οικονομική ενίσχυση σε εκδηλώσεις (απόφαση 242/98, ομόφωνα θετική). Για την ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ και την προσκόλλησή της στο ΚΚΕ, βλ. «Κάλεσμα της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ για τις Ευρωεκλογές», 8/5/2024, <https://peaea-dse.gr/kalesma-tis-peaea-dse-gia-tis-evroekloges/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024, όπου υπάρχει πρόσκληση για νήφο στο ΚΚΕ: «Η ενίσχυση του ΚΚΕ θα δώσει μήνυμα αισιοδοξίας και αντεπίθεσης...».

¹⁵⁴ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.*, 454.

¹⁵⁵ Βόγλης Π., Στο ίδιο, 455.

ενότητας και εθνικής συμφιλίωσης, μέσω μιας ελληνικής συλλογικής μνήμης.¹⁵⁶ Επόμενος σημαντικός σταθμός σε αυτήν την προοπτική θα είναι το έτος 1989, οπότε οι δύο βασικοί αντίπαλοι του Εμφυλίου, το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, συγκυβερνούν σε κυβερνήσεις συνεργασίας, που δίνουν και την ευκαιρία ψήφισης ειδικού νόμου «Περί άρσης των συνεπειών του Εμφυλίου Πολέμου».¹⁵⁷ Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων, η μνήμη της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου εγκαταλείπει σταδιακά τη σιωπή και επιτελείται με μνημεία και τελετές στο δημόσιο χώρο.

Το νησί της Κεφαλονιάς είναι κατάσπαρτο από μνημεία αφιερωμένα σε γεγονότα της Εθνικής Αντίστασης, είτε της περιόδου 1940-1943, είτε των γεγονότων 1944-49, που αναφέρονται σε μια περισσότερο διαιρετική και τραυματική μνήμη. Τα μνημεία αυτά, ως επί το πλείστον, αναφέρονται σε συγκεκριμένα γεγονότα και τιμούν ήρωες, τοποθετημένα στους τόπους της θυσίας τους, στους τόπους όπου η μνήμη οφείλει να επιζήσει, λειτουργώντας ως παρακαταθήκη παιδευτική για τους επιγόνους. Στη συνέντευξη που μου παραχώρησε ο Γιώργος Σπυράτος, αντιπρόεδρος της τοπικής ΠΕΑΕΑ, τόνισε ιδιαίτερα την ανάγκη διατήρησης της μνήμης, για να διδάσκει τη νεολαία με τα γεγονότα του παρελθόντος, αλλά και για να διατηρούνται, ως στάσεις ζωής, οι αγωνιστικές παραδόσεις του λαού:

Το να κρατάς μια μνήμη, και η νεολαία να γνωρίζει τι γίνεται. Γι' αυτό και γίνονται (και) οι ιστορικοί περιπάτοι, για να μπορεί να γνωρίζει, πού γίνανε μάχες στην Αθήνα. Για να γνωρίζει η νεολαία, η οποία δεν διδάσκεται, ούτε γνωρίζει γεγονότα. Δεν γνωρίζουνε – ή επιδερμικά (μόνο) γνωρίζουνε – γεγονότα του 1821, ας πούμε. Πόσο μάλλον της τωρινής (ιστορίας). Με την κατεύθυνση ότι – έχουμε και τη δήλωση του υπουργού, του Μητσοτάκη, του πρωθυπουργού τώρα, ότι «ποιον αφορούν τα γεγονότα του παρελθόντος, τώρα;» - λες και μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, να κάνουμε έναν χυλό, χωρίς να έχουμε τις παραδόσεις, που υπάρχουνε, τις αγωνιστικές παραδόσεις, οι οποίες είναι στάσεις ζωής, για τον καθένα μας σήμερα. Στάσεις ζωής, από άποψη ηθικής, από άποψη αγωνιστικής δράσης, και από άποψη αυτοθυσίας.¹⁵⁸

Ο ίδιος πληροφορητής, ουσιαστικά επιβεβαιώνοντας την παραπάνω ανάλυση του Πολυμέρη Βόγλη, διαχωρίζει τα μνημεία σε εκείνα που αναφέρονται γενικά και αόριστα στην

¹⁵⁶ Raymondos Alvanos and Paraskevi-Danai Manola, "Monuments of World War II: Exploring Contesting Political Identities and the Politics of Memory in the Greek island of Corfu", in, Areti Adamopoulou and Anna Maria Droumpouki (ed.), *Monuments for World War II: Memory and Oblivion in the Balkans and Central-East Europe*, Ioannina: University of Ioannina and Hellenic Foundation for Research and Innovation, 2024, 204-219, 209.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, 209.

¹⁵⁸ Συνέντευξη Γιώργου Σπυράτου, 9/5/2024, ό.π., 00:56:02 – 00:57:22.

Εθνική Αντίσταση, ως επίσημη εθνική μνήμη που επιδιώκει να γίνει συλλογική, και σε εκείνα που αναφέρουν εμφατικά την εαμική ταυτότητα των ηρώων ή την ιδιότητά τους ως μαχητών του ΔΣΕ. Μιλώντας, λ.χ., για το μνημείο Εθνικής Αντίστασης στο Αργοστόλι, αναφέρει:

Δεν συμμετέχουμε στη (γιορτή) της Εθνικής Αντίστασης, που γίνεται την ημέρα της απελευθέρωσης, που γίνεται μια επετειακή, στο μνημείο, που δεν ξεχωρίζει το ΕΑΜ σαν κυρίαρχη δύναμη αντίστασης. Απλώς του βάνουμε ένα, χύμα, «Εθνική Αντίσταση». (...) Εμείς συμμετέχουμε στις κατά τόπους εκδηλώσεις, που κάνουμε. Δηλαδή σε εκδηλώσεις, τιμώντας τους αγωνιστές, ανάλογα, που έχουμε (μνημεία). Πολλές, επιμέρους, εκδηλώσεις.¹⁵⁹

Το πότε σταμάτησε το ΚΚΕ να συμμετέχει στις επίσημες τελετές στα μνημεία, δεν προκύπτει από τις πηγές που χρησιμοποίησα. Δεν αναφέρεται κάποια συγκεκριμένη πολιτική απόφαση που να καθορίζει μια αλλαγή στάσης. Η αλλαγή αυτή θα πρέπει να ακολούθησε την ανέγερση των μνημείων, που αναφέρονται ρητά στις εαμικές οργανώσεις και τον ΔΣΕ.

Μπορούμε, και με το παράδειγμα της Κεφαλονιάς, να διακρίνουμε δύο τύπους μνημείων που σχετίζονται με την μνήμη της Εθνικής Αντίστασης και του Ελληνικού Εμφυλίου: Μνημεία που αποφεύγουν την αναφορά σε γεγονότα, αποσκοπώντας στο να είναι περισσότερο «εθνικά», και μνημεία, που τονίζουν με έμφαση τα γεγονότα και τους πρωταγωνιστές τους. Μνημεία δηλαδή, από τη μια, νοηματοδότησης αφαιρετικής και μνημεία, από την άλλη, αφηγηματικά και διαιρετικά. Ένα ανάλογο φαινόμενο, με αρκετές διαφοροποιήσεις και σε διαφορετικά ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα, ήταν εμφανές σε όλες τις χώρες που έλαβαν μέρος στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Σε σχέση με την ανέγερση μνημείων, υπήρξε, κατ' αρχάς, μια βασική αντίθεση, που αναπτύχθηκε και καλλιεργήθηκε μεταξύ Ανατολής και Δύσης στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου: Στις Ανατολικές Χώρες επικράτησε τεχνοτροπικά ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός, ένα είδος περιγραφικής τέχνης, που είχε σκοπό να μεταφέρει σαφή μηνύματα, κατανοητά από τις μεγάλες πληθυσμιακές μάζες, ενώ στη Δύση πριμοδοτήθηκε και επικράτησε η αφηρημένη μη παραστατική τέχνη, ώστε να υποβαθμιστεί η μνήμη – σε βάρος της ηθικής ή όποιας άλλης δικαιοσύνης – προκειμένου να επιτευχθεί η πολιτική σταθερότητα.¹⁶⁰ Ιδιαίτερα στη Δυτική Γερμανία και στο πλαίσιο της απο-ναζιστοποίησης της χώρας, κρατικοί φορείς, υπηρετούσαν τους στόχους της αναγέννησης της μοντέρνας τέχνης και της πολιτισμικής επανασύνδεσης με

¹⁵⁹ Συνέντευξη Γιώργου Σπυράτου, 9/5/2024, ό.π., 00:15:56 - 00:16:57.

¹⁶⁰ Τενεκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., 188-189.

τη Δύση, προωθώντας το καλλιτεχνικό εκείνο στιλ «που έθετε τα λιγότερα ερωτήματα, τις λιγότερες αφορμές για πολιτικές και ιστορικές αντιπαραθέσεις, δηλαδή την αφηρημένη τέχνη».¹⁶¹ Έτσι, τα λιγοστά μνημεία, που δημιουργήθηκαν στη χώρα –κάποια από αυτά τοποθετημένα σε κοιμητήρια–¹⁶² «είναι αφιερωμένα αορίστως στις συμφορές της ανθρωπότητας και στρέφονται γενικά και αδιάκριτα κατά παντός υπευθύνου, άρα κανενός συγκεκριμένα».¹⁶³ Τα μνημεία, που ανεγέρθηκαν στη Ανατολική Γερμανία ακολούθησαν, αντίθετα, τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, ο οποίος όμως, υπό κρατικό έλεγχο, λάβαινε μια πιο στεγνή, τυποποιημένη και σκληρή μορφή, από εκείνη που είχε στη δεκαετία του '30 στην Σοβιετική Ένωση.¹⁶⁴ Ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός είχε τη βάση του στο Σχέδιο Μνημειακής Προπαγάνδας του Λένιν, του 1918, που είχε στόχο να τεθούν οι τέχνες στην υπηρεσία της προπαγάνδας και της διαπαιδαγώγησης των πολιτών.¹⁶⁵

Συνολικότερα, στη Δυτική Ευρώπη, η μνημειακή και η εν γένει καλλιτεχνική παραγωγή εξελίχθηκε στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής διαμάχης για την παγκόσμια καλλιτεχνική πρωτοκαθεδρία ανάμεσα στο σοσιαλιστικό ρεαλισμό και την αφηρημένη τέχνη.¹⁶⁶ Στη Μεγάλη Βρετανία, έχουμε μια άρνηση κατασκευής μνημείων από πέτρα, με το πρώτο εθνικό μνημείο για τη Μάχη της Βρετανίας να κατασκευάζεται το έτος 2005.¹⁶⁷ Στην Ιταλία, μοναδική επιλογή για τους καλλιτέχνες, στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ήταν ο μοντερνισμός, και μάλιστα σύμφωνα με τις αρχές της γεωμετρικής αφαίρεσης και του μετα-κυβισμού, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το μνημείο για τα θύματα των στρατοπέδων εξόντωσης στη Γερμανία, στο δημόσιο Μνημειακό Νεκροταφείο του Μιλάνου,¹⁶⁸ κατασκευής 1945-1956, ενώ πιο αφηγηματικά είναι τα μνημεία τα αφιερωμένα στη σφαγή της Μεραρχίας «Άκου», όπως λ.χ. το εθνικό μνημείο των πεσόντων της «Άκου» στη Βερόνα¹⁶⁹ ή η πλάκα με τα ονόματα των στρατιωτών στη Μοντένα.¹⁷⁰ Στη Γαλλία η επιλογή ήταν η αποσιώπηση πολλών πτυχών του παρελθόντος – ιδιαίτερα στην Αλσατία – και η επιβολή μιας επίσημης εκδοχής της

¹⁶¹ Στο ίδιο, 188-189.

¹⁶² Στο ίδιο, 194 και 198.

¹⁶³ Στο ίδιο, 196.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, 234-235.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, 276.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, 61.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, 70 και 75.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, 79-80.

¹⁶⁹ Santi Corvaja, *Gli eroi di Cefalonia, Settembre 1943*, Atene: Horizon, χ.ε.ε, 73.

¹⁷⁰ «Μνημεία στην Ιταλία για τους πεσόντες της Μεραρχίας Άκου», *Τα Φραγκάτα*, 15 (Ιανουάριος 2002).

μνήμης, με κατασκευή μνημείων προσανατολισμένων στην αφαιρετική και μοντέρνα τέχνη, που αναγορεύουν τους νεκρούς σε εθνικούς ήρωες, αλλά δεν κατονομάζουν τους θύτες.¹⁷¹

Στα μνημεία της Κεφαλονιάς είναι αξιοσημείωτη η αναλογία με τις μνημειακές πολιτικές που περιγράφονται παραπάνω, παρά το γεγονός ότι η κατασκευή τους πραγματοποιήθηκε σε εντελώς διαφορετικές ιστορικές συνθήκες, αφού είχε παρέλθει η εποχή του Ψυχρού Πολέμου και το μετεμφυλιακό κλίμα βρισκόταν σε πορεία σταδιακής εξομάλυνσης. Υπήρξε μια τάση, εθνική ή δεξιόστροφη, για παραγωγή μνημείων συμπεριληπτικών, που πρόβαλλαν τη γενική ιδέα της Αντίστασης, χωρίς να προβάλλουν συγκεκριμένα γεγονότα και πρόσωπα, ή τουλάχιστον αποσιωπώντας την πολιτική τους ιδιότητα, και μια άλλη τάση, για ανέγερση μνημείων με συγκεκριμένες αναφορές σε πρόσωπα και γεγονότα, που υπηρετήθηκε από το ΚΚΕ. Τα πρώτα στοχεύουν στην ανατροφοδότηση μιας ενοποιητικής μνήμης, τα δεύτερα στην καθαρότητα του μηνύματος και τη διαπαιδαγώγηση

Τα περισσότερα από τα μνημεία της Κεφαλονιάς είναι απλές αναθηματικές μαρμάρινες πλάκες, που θυμίζουν ονόματα και γεγονότα. Έχουμε, π.χ., την αναθηματική πλάκα προς τιμή των δύο προέδρων του Εργατικού Κέντρου Κεφαλονιάς-Ιθάκης, και τις αναθηματικές πλάκες προς τιμήν μαθητών και του καθηγητή τους, στο πρώτο Γυμνάσιο Αργοστολίου και στο Γυμνάσιο της Σάμης. Ήμουν παρών στο πρώτο από αυτά, την ημέρα της Πρωτομαγιάς του 2024, όταν η διοίκηση του Εργατικού Κέντρου και σωματεία, που μετέχουν σε αυτό, καταθέσαν λουλούδια και ύψωσαν τη γροθιά, σε μια υπόσχεση μνήμης και συνέχειας.

Η αναθηματική πλάκα για τους δύο δολοφονηθέντες προέδρους του Εργατικού Κέντρου Κεφαλονιάς-Ιθάκης, είναι μαρμάρινη πλάκα που βρίσκεται μέσα στο κτήριο του



19



20

¹⁷¹ Τενεκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., 115-145, ειδικότερα 124.

Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Κεφαλονιάς-Ιθάκης στο Αργοστόλι, με τα ονόματα των δύο εκτελεσμένων, το έτος 1944, προέδρων Χριστόφορου Παπανικολάτου και Σπύρου Μπουρμπούλη.¹⁷² Το μνημείο φτιάχτηκε το 2001, όταν οι δυνάμεις του ΚΚΕ πήραν την πλειοψηφία της Διοίκησης του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου.¹⁷³ Εκατέρωθεν της επιγραφής είναι αναρτημένες οι φωτογραφίες των δύο προέδρων.¹⁷⁴ Στο μνημείο τελείται εκδήλωση μνήμης, με ομιλία και κατάθεση στεφάνων, στο πλαίσιο του εορταστικού προγράμματος για την εργατική Πρωτομαγιά.¹⁷⁵ (Στην εικ. 19, εικονίζεται κατάθεση στεφάνων στο μνημείο την Πρωτομαγιά του 2024). Από τις επιτελέσεις μνήμης που τελεί το ΚΚΕ και τα σωματεία που διοικούνται από αυτό, απουσιάζουν τα θρησκευτικά μνημόσυνα και οι ανακρούσεις του εθνικού ύμνου, που είναι γνωστά από τους επίσημους κρατικούς εορτασμούς. Απουσιάζουν, επίσης, οι επίσημες τοπικές αρχές. Στις εκδηλώσεις μνήμης, που τελεί το ΚΚΕ, εκφωνείται προσκλητήριο νεκρών, ενώ είναι χαρακτηριστική η ανύψωση της γροθιάς ως απόδοση τιμής προς τους ήρωες.¹⁷⁶

Δεν αποτελεί στόχο αυτής της εργασίας η εξιστόρηση γεγονότων της Εθνικής Αντίστασης. Θα πρέπει, ωστόσο να επισημάνουμε ότι το μνημείο για τους δύο προέδρους του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Κεφαλονιάς και Ιθάκης περιέχει την διατύπωση «εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς το 1944», που είναι ανακριβής: Δεν συνάδει με την κύρια βιβλιογραφική πηγή για τα γεγονότα της εποχής εκείνης, που είναι η ιστοριογραφία του Δρα καθηγητή ιστορικού Σπύρου Λουκάτου, γραμμένη σε μεγάλο βαθμό βιωματικά και σε πολλά σημεία αμαρτύρητα. Για τον έναν από τους δύο προέδρους, τον Χριστόφορο Παπανικολάτο, ο Σπ. Λουκάτος αναφέρει ότι ουσιαστικά παγιδεύτηκε από την ηγεσία της ΠΟΚ, με πρόσχημα τη συζήτηση για αποφυγή της απειλούμενης αιματοχυσίας στο νομό, και εκτελέστηκε από τον Ζήσιμο Κουτροκόη, που ήταν ο αρχηγός της ΠΟΚ στον Ελειό. Αναφέρει επίσης, ότι οι Γερμανοί και η ΠΟΚ, υλοποιώντας ένα ύπουλο σχέδιο, δήλωναν άγνοια για το γεγονός, διέδιδαν ότι τον Παπανικολάτο απήγαγαν οι εαμικές οργανώσεις και τον εκτέλεσαν σε άγνωστο μέρος, και είχαν καταφέρει η διάδοση αυτή να γίνεται κάπως πιστευτή από τον κόσμο.

¹⁷² Το κείμενο αναφέρει: «Αφιέρωμα / τιμής και μνήμης / στους ηρωικούς προέδρους μας / Χριστόφορο Παπανικολάτο / Σπύρο Μπουρμπούλη / που εκτελέστηκαν / από τους Γερμανούς το 1944 / η θυσία τους / οδηγός μας στους αγώνες μας / για / τα δικαιώματα / των εργαζομένων / την κατάργηση / της εκμετάλλευσης / ανθρώπου από άνθρωπο / Εθνική ανεξαρτησία και ειρήνη / η Διοίκηση του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου / Κεφ/νίας και Ιθάκης / 1-5-2001». Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 20ής/3/2024.

¹⁷³ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

¹⁷⁴ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 20ής/3/2024.

¹⁷⁵ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 1ης/5/2024.

¹⁷⁶ Στο ίδιο.

Ο ιστορικός, πάντως, εκφράζει τη βεβαιότητα ότι ο Παπανικολάτος υπήρξε ένα από τα πιο εκλεκτά, συνεπή και ηθικά ηγετικά στελέχη της Εθνικής Αντίστασης του νομού.¹⁷⁷

Στο Κοργιαλένιο 1ο Γυμνάσιο Αργοστολίου, γνωστό παλαιότερα ως Γυμνάσιο Αρρένων, στον τοίχο του Α' ορόφου, κοντά στο κεντρικό κλιμακοστάσιο, υπάρχουν τρεις πλάκες, που συνθέτουν δύο μνημεία. Η πρώτη είναι μαρμάρινη, και φέρει χαραγμένη την επιγραφή «Ευθύμιος Κουρούκλης», πάνω της δε έχει ενσωματωθεί προσωπογραφία του τιμώμενου εκπαιδευτικού, σε χαμηλό ανάγλυφο από ορείχαλκο. Από κάτω, δεύτερη επιγραφή, μεταλλική, είναι ταυτοτική της αφιέρωσης: «Στη μνήμη του Ευθύμιου Κουρούκλη / τιμούμε τους Έλληνες παιδαγωγούς και / πατριώτες. / Οι μαθητές και μαθήτριες της τάξης / 1937-1945 των οκταταξίων Γυμνασίων / Αργοστολίου. / Σεπτέμβριος 2005». ¹⁷⁸ Η τρίτη επιγραφή, μαρμάρινη, αποτελεί ξεχωριστό μνημείο (εικ.20). Πρόκειται για αναθηματική μαρμάρινη πλάκα με εγχάρακτο κείμενο χρυσαφένιου χρώματος, αναρτημένη από την ΕΛΜΕ-ΚΙ και την ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ,¹⁷⁹ το 2015, στη μνήμη των 5 μαθητών του σχολείου, που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς ή σκοτώθηκαν αγωνιζόμενοι, το 1943 και 1944.¹⁸⁰ Ο καθηγητής Ευθύμιος Κουρούκλης καταγόταν από την Κεφαλονιά, και είχε διδάξει στο συγκεκριμένο σχολείο, εκτελέστηκε δε το 1942 στη Θεσσαλονίκη.¹⁸¹ Εκτενέστερη αναφορά σε αυτούς δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Τα Φραγκάτα*, τεύχος 41, τον Ιανουάριο 2015.¹⁸² Στο Γυμνάσιο Σάμης, επίσης, υπάρχει άλλη μια μαρμάρινη πλάκα προς τιμήν του επονίτη μαθητή Πέτρου Μιχαλάτου, που κτελέστηκε από τους Ναζί την πρωτομαγιά του 1944.¹⁸³ Το μνημείο έχει, επίσης, τοποθετήσει η ΕΛΜΕ-ΚΙ.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Λουκάτος Σπ., *Τα χρόνια της ιταλικής και γερμανικής Κατοχής, τόμος τρίτος*, ό.π., 199-202.

¹⁷⁸ Εκδήλωση προς τιμήν του πατριώτη καθηγητή Ευθύμιου Κουρούκλη είχε πραγματοποιήσει στην Κοργιαλένιο Βιβλιοθήκη η Ένωση Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Κεφαλονιάς-Ιθάκης στις 21 Μαρτίου 1982. Βλ. σχετικά, «Εκπλήρωση χρέους τιμής προς τον δάσκαλο ήταν η εκδήλωση για τον Ευθύμιο Κουρούκλη», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 31/3/1982.

¹⁷⁹ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου. Και στα δύο σωματεία κυριαρχεί το ΚΚΕ. Στην ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ αναφερθήκαμε παραπάνω, για την ΕΛΜΕ-ΚΙ βλ. «Πώς ψήφισαν οι εκπαιδευτικοί για το νέο Δ.Σ. της ΕΛΜΕΚΙ. Τα αποτελέσματα», *Ημερήσιος*, 2/11/2023, <https://anexartitosblog.gr/pos-psifisan-oi-ekpaideftikoi-gia-to-neo-d-s-tis-elmeki-ta-apotelesmata/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

¹⁸⁰ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγραφος 5. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 23ης/5/2024.

¹⁸¹ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 22.

¹⁸² Ν.Γ.Γ., «Εθνική Αντίσταση 1941-1944. Γυμνάσιο Αρρένων. Τιμήθηκαν οι εκτελεσθέντες 5 μαθητές και ο καθηγητής τους. Ανάμεσά τους και ο χωριανός μας Διονύσης Νεόφυτος (1925-1944)», *Τα Φραγκάτα* 41 (Ιανουάριος 2015).

¹⁸³ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 4/2024. Το κείμενο της επιγραφής στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 6.

¹⁸⁴ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου· Συνέντευξη Αντώνη Καλλιβωκά, ό.π., 00:14:40 - 00:15:18· Συνέντευξη Γιώργου Σπυράτου, ό.π., 00:04:50 - 00:05:00.

Αυτού του είδους τα «απλά» μνημεία, τα απέρριπτα, που δεν συνδέουν τις χωροχρονικές σημασίες με την πολυπλοκότητα μιας καλλιτεχνικής αναπαράστασης,¹⁸⁵ περιέχουν ιστορίες και ονόματα. Εκεί είναι η ιστορία του παπά, που μετάλαβε τον γιό του, λίγο πριν αυτός οδηγηθεί στην αγχόνη από τον κατακτητή,¹⁸⁶ είναι οι φυλακισμένοι, που ξεσήκωναν την πόλη, φωνάζοντας ονόματα, όταν το πορθμείο έμπαινε στο λιμάνι, κομίζοντας απορρίψεις χάριτος,¹⁸⁷ είναι τα πτώματα παιδιών και γυναικών, που πυροβολήθηκαν στη Μολού, γιατί βρέθηκαν να βρίσκονται σε λάθος στιγμή τα χωράφια τους,¹⁸⁸ είναι η γριά μάνα του πατριώτη αγωνιστή, που δολοφονήθηκε επειδή δεν εντοπίστηκε ο γιος της.¹⁸⁹ Τα μνημεία αυτά, είτε αναφέρονται στην Εθνική Εαμική Αντίσταση κατά του κατακτητή, είτε σε πρώιμα εμφυλιακά επεισόδια (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1944), είτε στην κατ' εξοχήν περίοδο του εμφυλίου πολέμου, που στην Κεφαλονιά οριοθετείται κατά το χρονικό διάστημα 1945-1949, έχουν ανεγερθεί κυρίως με ενέργειες της ΠΕΑΕΑ,¹⁹⁰ μετά από αιτήματα συντρόφων, συναγωνιστών και συγγενών των τιμώμενων προσώπων, αλλά εκφράζουν και το ενδιαφέρον των κομματικών οργανώσεων της Αριστεράς για τη διατήρηση της μνήμης και την ιδεολογική διαφώτιση.

Κάποια ονόματα αγωνιστών ή πεσόντων δεν έχουν συμπεριληφθεί στα μνημεία. Οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις της Δεξιάς επιστράτευσαν τον κομμουνιστικό κίνδυνο για να ιδεολογικοποιήσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό των αντιφρονούντων.¹⁹¹ Ο αποκλεισμός από ευκαιρίες ζωής, λόγω των πολιτικών φρονημάτων, ήταν γνωστή πρακτική της κρατικής εξουσίας,¹⁹² και μπορεί να ήταν αυτός ένας επαρκής λόγος για να αρνηθούν κάποιες οικογένειες τη συμπερίληψη του ονόματος ενός μέλους τους στα «μνημεία των άλλων», γεγονός που θα τις χαρακτήριζε πολιτικά. Ο Γιώργος Σπυράτος μου ανέφερε ότι γίνονται προσπάθειες και από άλλους (κοινότητες ή πολίτες) να τιμηθούν περισσότεροι αγωνιστές, όμως σ' αυτά τα μνημεία αποσιωπάται η ιδιότητα του Επονίτη, που χαρακτήριζε τους

¹⁸⁵ Γιαννιτσιώτης, «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία», *ό.π.*, 308.

¹⁸⁶ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, *ό.π.*, 146.

¹⁸⁷ Συνέντευξη Νικόλα Δρακάτου, 16/5/2024, *ό.π.*, 00:07:32 - 00:08:30.

¹⁸⁸ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, *ό.π.*, 165.

¹⁸⁹ Λουκάτος Σπ., *Τα χρόνια της ιταλικής και γερμανικής Κατοχής, τόμος τρίτος*, *ό.π.*, 270.

¹⁹⁰ Στη συνέντευξή του, ο Γιώργος Σπυράτος αναφέρει ότι «Γίνεται μια προσπάθεια, δεν γίνεται μόνο από μας, γίνεται και από άλλους» να τιμηθούν αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης. Παρατηρεί όμως, αναφερόμενος σε μια περίπτωση, ότι αποφεύγουν να γράψουν σ' αυτά πως οι τιμώμενοι ήταν Επονίτες. Συνέντευξη Γεωργίου Σπυράτου, 8/5/2024, 00:32:45 - 00:33:18.

¹⁹¹ Ανδρέας Δ. Δαβαλάς, «Η συγκρότηση της δεξιάς ιδεολογίας στη μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1981). Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Υπεύθυνος Καθηγητής Κωνσταντίνος Ζώρας, 2006, 75.

¹⁹² Τασούλα Βερβενιώτη, *Οι άμαχοι του ελληνικού εμφυλίου. Η δυναμική της μνήμης*, Αθήνα: Κουκκίδα, 2021, 607-608· Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.*, 443-444.

τιμώμενους νεκρούς και αποτελούσε την αιτία της καταδίκης τους.¹⁹³ Κατά τον ίδιο τρόπο και ο Αντώνης Καλλιβωκάς, στην κοινή μας επίσκεψη στο μνημείο του Αστραπόγιαννου στα Γριζάτα, στις 21/4/2024, μου έδειξε ότι, ενώ στο μνημείο έχουν αναγραφεί και οι πεσόντες στο αλβανικό μέτωπο, λείπει ένα όνομα, γιατί η οικογένεια δεν συναίνεσε στην αναγραφή του, προφανώς λόγω διαφοράς στην πολιτική της τοποθέτηση.

¹⁹³ Βλ. την ακριβή διατύπωση του πληροφορητή σε υποσημείωση παραπάνω. Συνέντευξη Γεωργίου Σπυράτου, 8/5/2024, 00:32:45 - 00:33:18.

7. Ένα μνημείο που δεν έγινε

Στη συνεδρίαση της 6ης/9/1993, το Δημοτικό Συμβούλιο Αργοστολίου είχε θέμα συζήτησης την «έγκριση μακέτας και δαπάνης για το μνημείο εκτελεσθέντων στον Εμφύλιο Πόλεμο 1944-49 στο Αργοστόλι». Από τα σωζόμενα στοιχεία στο αταξινόμητο αρχείο του Δήμου Αργοστολίου, προκύπτει ότι ομάδα πολιτών είχε υποβάλει αίτημα για την κατασκευή ενός μνημείου για τα θύματα του Εμφυλίου, αριστερά στο αλσύλλιο με τα πεύκα πριν την είσοδο στη Γέφυρα Δεβοσέτου (περιοχή Ταμπάκινα). Το μνημείο φαίνεται ότι θα είχε ένα ευρύτερο νόημα, πέραν της αναφοράς στους εκτελεσθέντες κρατούμενους των φυλακών. Θα μετέφερε το μήνυμα «Ποτέ ξανά Εμφύλιος!», όπως μου είπε εκτός συνέντευξης ένας από τους πληροφορητές μου. Είχε ήδη κατατεθεί στο Δημοτικό Συμβούλιο πρόταση του γλύπτη Μεμά Καλογηράτου, με την περιγραφή του υπό κατασκευή μνημείου, το κόστος του και χρονοδιάγραμμα της κατασκευής. Ο ίδιος ο Δήμαρχος, Αλέκος Καλαφάτης, ήταν εισηγητής, και το Δημοτικό Συμβούλιο φαίνεται πως ήταν έτοιμο να αποφασίσει θετικά. Ωστόσο, η Ν.Ε. της ΠΕΑΕΑ, με έγγραφό της (ημερομηνία 8/2/1993) προς τους ενδιαφερόμενους πολίτες, που κοινοποιήθηκε στο Δημοτικό Συμβούλιο και διαβάστηκε σε εκείνη τη συνεδρίαση, ουσιαστικά αρνιόταν να συναινέσει στην κατασκευή του μνημείου αυτού. Καθώς ανέφερε, η ίδια η οργάνωση διενεργούσε ήδη την κατασκευή μνημείου για τους εκτελεσθέντες συναγωνιστές, μέσα στο Νεκροταφείο, και «κατά συνέπεια η πρωτοβουλία των πολιτών και του δήμου δεν είχε κανένα νόημα».¹⁹⁴ Το προτεινόμενο μνημείο θα εκτεινόταν σε έκταση 7Χ4 μέτρα, θα είχε βάθος ύψους 1 μέτρου σε έδαφος υπερυψωμένο κατά 40 εκατοστά, και το κεντρικό ορειχάλκινο γλυπτό θα είχε ύψος 3 μέτρων. Λόγω της θέσης που πήρε η ΠΕΑΕΑ, το δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε κατά πλειοψηφία την αναβολή του θέματος.¹⁹⁵

Ανάμεσα στους πολίτες, που υπέβαλαν το αίτημα για το μνημείο αυτό, ήταν και ο Νικόλας Δρακάτος, ένας από τους πληροφορητές μου σε αυτήν την εργασία, που μιλά με ιδιαίτερη ευαισθησία για τους μελλοθανάτους των φυλακών Αργοστολίου. Όπως αναφέρει επρόκειτο για κρατούμενους που είχαν καταδικαστεί σε θάνατο και παρέμεναν στη φυλακή μέχρι να κριθεί η αίτηση χάριτός τους από τον Βασιλιά, και μέχρι να εκτελεστεί η ποινή τους.

¹⁹⁴ Δήμος Αργοστολίου, (Αταξινόμητο) Αρχείο, Φάκελος συνεδρίασης Δημοτικού Συμβουλίου της 6ης/9/1993.

¹⁹⁵ Στο ίδιο. Πρόκειται για την απόφαση 277/93 του Δημοτικού Συμβουλίου Αργοστολίου.

Όταν το βράδυ έμπαινε στο λιμάνι το καράβι της ατμοπλοϊκής γραμμής, που συνέδεε το νησί με την υπόλοιπη Ελλάδα (δύο φορές τη βδομάδα υπήρχε αυτή η συγκοινωνία), οι κάτοικοι του Αργοστολιού ήξεραν ότι έφερνε μαζί του απορρίψεις αιτήσεων χάριτος, και όλο το βράδυ η πόλη δεν ησύχαζε, γιατί οι κρατούμενοι φώναζαν μέσα στη νύχτα τα ονόματα των συγκρατουμένων τους, που θα εκτελούνταν το επόμενο πρωί.¹⁹⁶ Η εκτέλεση της θανατικής ποινής γινόταν στην περιοχή Καταβόθρες και οι νεκροί μεταφέρονταν για ενταφιασμό στο Νεκροταφείο, περνώντας μέσα από την πόλη.¹⁹⁷

Στη συνέντευξή του, ο Νικόλας Δρακάτος, ανέφερε ότι ο ίδιος με μια ομάδα συμπολιτών, φίλων και συντρόφων, υπόβαλαν την πρόταση για το μνημείο, αλλά «ναυάγησε η ιστορία» και ο ίδιος δεν ήθελε να πει κάτι περισσότερο για το ζήτημα αυτό.¹⁹⁸ Οι άλλοι συνομιλητές μου, όσοι ρωτήθηκαν δεν είχαν να πουν κάτι για το θέμα, ο δε γλύπτης, σε γενικό ερώτημα που του έκανα δεν θυμήθηκε το γεγονός (δεν είχα δει το αρχαιακό υλικό όταν έπαιρνα τη συνέντευξη). Ο Αλέκος Καλαφάτης αναφέρει ότι το θέμα συζητήθηκε ξανά στις 3/10/1994, οπότε όλοι οι ενδιαφερόμενοι προκρίναν, «ως πιο σωστή επιλογή, την ανέγερση μνημείου για τη συνολική Εθνική Αντίσταση στο Νάπιερ».¹⁹⁹ Είναι πιθανόν η ιστορία αυτή να κατέληξε στη δημιουργία του μνημείου της Εθνικής αντίστασης, στην περιοχή του Ξενία, δεκατρία χρόνια αργότερα, αφού ένα μνημείο «της συνολικής Εθνικής Αντίστασης στο Νάπιερ», όπως το αναφέρει ο Αλέκος Καλαφάτης, δεν φτιάχτηκε ποτέ.

Την πρόταση για αυτό το μνημείο, που δεν φτιάχτηκε, δεν τη θυμάται άλλος από τους πληροφορητές μου. Ο Γιώργος Σπυράτος, αντιπρόεδρος της Τοπικής Επιτροπής της ΠΕΑΕΑ, δεν θυμάται κάτι σχετικό, καθώς την περίοδο εκείνη απουσίαζε από την Κεφαλονιά. Ο μόνος που το θυμάται, αφού είναι ένας από τους πολίτες που διατύπωσαν την πρόταση για την κατασκευή του, είναι ο Νικόλαος Δρακάτος, που σε προφορική συνομιλία εκτός συνέντευξης, μου είπε ότι η πρόταση για το μνημείο δεν είχε τόσο ως στόχο να τιμηθούν με αυτό οι νεκροί του εμφυλίου, όσο το να αποτυπωθεί το μήνυμα «Ποτέ πια εμφύλιος», σε ένα σημείο της πόλης απ' όπου κάποτε περνούσαν Έλληνες, εκτελεσμένοι από Έλληνες. Η λεπτομέρεια αυτή, σε σχέση με τις ιδεολογικές διαφορές Ανατολής-Δύσης για τις παραστατικές τέχνες, στις οποίες αναφέρθηκα εκτενέστερα παραπάνω, εξηγούν, πιθανώς, την άρνηση της ΠΕΑΕΑ στην κατασκευή του μνημείου που προτάθηκε από την ομάδα των πολιτών: Θα ήταν ένα μνημείο με

¹⁹⁶ Συνέντευξη Νικολάου Δρακάτου, 16/5/2024, 00:03:52 – 00:08:36.

¹⁹⁷ Συζήτηση με Νικόλα Δρακάτο εκτός μικροφώνου.

¹⁹⁸ Προφορική συνέντευξη Νικολάου Δρακάτου, 16/5/2024, 00:04:13 και 00:08:35 – 00:09:07.

¹⁹⁹ Καλαφάτης Α., *Η πόλις (μου)*, ό.π., 276.

γενικό και αόριστο μήνυμα, γι' αυτό η οργάνωση προτίμησε να ολοκληρώσει την κατασκευή του μνημείου στο Δημοτικό Νεκροταφείο, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτό όλα τα ονόματα των εκτελεσμένων κρατουμένων των Φυλακών. Τα μέλη της ΠΕΑΕΑ, πρέπει να ήταν ενήμερα για την ανταγωνιστική σχέση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και του αφαιρετικού μοντερνισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, και θα τα ενδιέφερε η πρακτική χρησιμότητα ενός μνημείου επικεντρωμένου σε συγκεκριμένα γεγονότα και πρόσωπα.

Η εμπλοκή του Μεμά Καλογηράτου στην κατασκευή του μνημείου, δεν διαφοροποιεί την επιλογή της οργάνωσης, καθώς ο γλύπτης εντάσσεται στον εξπρεσιονισμό,²⁰⁰ που αποτελεί σημαντική έκφραση του μοντερνισμού και που εμπεριέχει έντονα ψυχολογικά στοιχεία.²⁰¹ Καθώς και ο ίδιος αναφέρει στη συνέντευξή του:

Η δουλειά μου κατέληξε σε μία ιδιότυπη μορφή, δηλαδή το έργο μου δεν είναι ένα έργο κλασικό πλέον, μπορεί να το δει κανείς. Εκτός απ' τα έργα που αναφέρονται στο κοινό, δηλαδή μία παραγγελία, ένα κεφάλι, ένας ανδριάντας, ή όλα αυτά, αυτά εμείναν στο πλαίσιο που είναι, αλλά η ατομική η δική μου δουλειά ακολούθησε το σχήμα του – πώς το λένε; – τη σχολή του εξπρεσιονισμού. Κι εκεί έμεινα.²⁰²

²⁰⁰ Δώρα Μαρκάτου, «Καλογηράτος Γεράσιμος (Μεμάς), (Πετρικάτα 1940)», στο Δώρα Φ. Μαρκάτου (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*, Αργιστόλι: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ιονίων Νήσων 2015, 137.

²⁰¹ Τενεκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., 101.

²⁰² Συνέντευξη Μεμά καλογηράτου, 24/2/2024, 00:10:25 - 00:11:15.

8. Μνημεία της Εθνικής Αντίστασης που δεν αναφέρονται στις ΕΑΜικές οργανώσεις.

Το έτος 2007 ανεγέρθηκε στην περιοχή του Ξενία στο Αργοστόλι το μνημείο της Εθνικής Αντίστασης, έργο του Μεμά Καλογηράτου. Μια ορειχάλκινη γυναικεία μορφή, υπερβολικά λεπτή και ψηλή, με μακρύ και εκτεθειμένο λαιμό, με σχηματοποιημένη τραχεία, που προβάλλεται έντονα και σχηματοποιημένο κεφάλι, στραμμένο προς τον ουρανό, είναι τοποθετημένη στο κέντρο μιας βαριάς κατασκευής από λευκό μάρμαρο, που φέρει με μεγάλα γράμματα την επιγραφή «Μνημείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1944». Αρχικά τα γράμματα ήταν ορειχάλκινα, αλλά κλάπηκαν, και τώρα παραμένουν χρωματισμένες οι εσοχές, στις οποίες αυτά είχαν τοποθετηθεί. Η Σταλίνα Βουτσινά σε λεπτομερέστερη αναφορά στο μνημείο, εκτιμά ότι «ο Καλογηράτος ανήκει στους καλλιτέχνες που εμπνέονται από την Εθνική Αντίσταση και αποδίδει τη διάψευση των προσδοκιών του λαού με ένα εξπρεσιονιστικό με υπερρεαλιστικές προεκτάσεις ιδίωμα» και ότι το έργο αυτό εικονογραφικά έχει κοινά στοιχεία με άλλα έργα που αισθητοποιούν την ήττα της Αριστεράς». ²⁰³ Σε αυτό το μνημείο γιορτάζεται στις 9 Μαΐου η επέτειος της λήξης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και η Εθνική Αντίσταση 1941-1944 κατά του ναζισμού και του φασισμού. ²⁰⁴ (Εικ. 21-22)



21



22

²⁰³ Βουτσινά Σ, «Κατάλογος», ό.π., 120.

²⁰⁴ Γιώργος Χαλαβαζής, «Η Κεφαλονιά γιόρτασε της ημέρας της Εθνικής Αντίστασης, κατά του ναζισμού και του φασισμού (video)», inkefalonias, 9/5/2024, <https://www.inkefalonias.gr/koinonia/132441-i-kefalonias-giortase-tis-imeras-tis-ethnikis-antistasis-kata-tou-nazismoy-kai-tou-fasismoy-video>, τελευταία πρόσβαση, 26/5/2024.

Το μνημείο της Εθνικής Αντίστασης στην περιοχή του Ξενία στο Αργοστόλι, αλλά και άλλα από τα μνημεία που μελετάμε, τοποθετήθηκαν από τους θεσμικούς φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης που επέλεξαν να αποσιωπήσουν την ιδιαίτερη πολιτική ταυτότητα των τιμώμενων προσώπων, θεωρώντας ότι έτσι τα μνημεία αυτά γίνονται περισσότερο συμπεριληπτικά και αποδεκτά. Στο μνημείο αυτό, όπως επεσήμανε ο Γιώργος Σπυράτος, δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη αναφορά στο ΕΑΜ, ενώ η γενική αναφορά στην Εθνική Αντίσταση είναι πολύ ασαφής, δεδομένου ότι παλαιότερα, επί δικτατορίας, είχαν αναγνωρισθεί ως εθνική αντίσταση τα Τάγματα Ασφαλείας, αν και ήταν ήδη από την Κυβέρνηση του Καΐρου χαρακτηρισμένα ως προδοτικά. Οι επίσημες τελετές, από την άλλη, έχουν ένα τυπικό, που δεν εμπνέει τους νέους σε αγωνιστικότητα, βάζει δε τους ανθρώπους, που συνειδητά τιμούν τους μαχητές της Εθνικής Αντίστασης, να συμμετέχουν σε εορτασμούς από κοινού με ακροδεξιά στοιχεία ή με εκπροσώπους της αστικής τάξης, που σε μεγάλο βαθμό συνεργάστηκε με τον κατακτητή. Αυτοί είναι οι λόγοι που το ΚΚΕ και η ΠΕΑΕΑ δεν συμμετέχουν στους επίσημους εορτασμούς στο μνημείο της εθνικής Αντίστασης στο Αργοστόλι, και το ίδιο συμβαίνει και στο Ληξούρι, όπου στο μνημείο των 5 γίνονται ξεχωριστές γιορτές από τις δημοτικές αρχές και από την ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ.²⁰⁵



23



24

²⁰⁵ Συνέντευξη Γεωργίου Σπυράτου, 8/5/2024, 00:09:20 – 00:16:20. Για την ακριβή διατύπωση, βλ. το απομαγνητοφωνημένο απόσπασμα της συνέντευξης, που υπάρχει στο «Παράρτημα Α».

Η στήλη των Πέντε Πατριωτών στην πλατεία Ληξουρίου (εικ. 23) είναι μια μαρμάρινη στήλη προς τιμή των 5 απαγχονισμένων από τους Γερμανούς εαμίτες από την Αγία Θέκλη, στις 5/6/1944. Πρόκειται για τους Γαβριήλ Ραλλάτο, Σπυρίδωνα Αναλυτή, Βασίλειο Ραλλάτο, Διονύσιο Ρατσιάτο, Αντώνη Ληξουριωτάτο.²⁰⁶ Η στήλη, έργο του Μεμά Καλογηράτου,²⁰⁷ είναι μαρμάρινη, ανθεμωτή και στηρίζεται σε βάθρο μιας αναβαθμίδας, φέρει στην κύρια όψη τα ονόματα γραμμένα με ορειχάλκινα γράμματα, εγχάρακτο διακοσμητικό κλαδί, και καθηλωμένη πρόσθετη μικρή επιγραφή που πληροφορεί ότι «Στις 5-6-1944 / εκρεμάστηκαν σαυτόν τον χώρο / από τους γερμανούς φασίστες / οι πέντε πατριώτες». Δύο ακόμη επιγραφές έχουν τοποθετηθεί στην πίσω πλευρά της στήλης.²⁰⁸

Η ανέγερση μνημείων για την Εθνική Αντίσταση, ακριβώς λόγω της εξάρτησης από ένα αργά εξελισσόμενο πλαίσιο εκδημοκρατισμού, δεν χαρακτηριζόταν πάντα από ευκολία στη λήψη αποφάσεων. Η στήλη «των 5 ηρώων» στο Ληξούρι, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα:²⁰⁹ Το παράρτημα ΠΕΑΕΑ της Επαρχίας Πάλλης ζητούσε με έγγραφο από 5/11/1983 να παραχωρηθεί τμήμα της κεντρικής πλατείας, για να τοποθετηθεί μνημείο από μάρμαρο εις μνήμη των 5 κρεμασθέντων αντιστασιακών. Στη συζήτηση, πριν το Δημοτικό Συμβούλιο αποφασίσει να τοποθετηθεί η αναμνηστική πλάκα, αναμετρήθηκαν τρεις απόψεις: Η μία άποψη, που ήθελε την τοποθέτηση της πλάκας, γιατί αυτή ήταν «χρέος της πολιτείας και θα έπρεπε να είχε γίνει», η δεύτερη άποψη, που έλεγε ότι είχαν ήδη τιμηθεί αρκετά οι 5 ήρωες – υπήρχε στην πόλη οδός «Πέντε Ηρώων»²¹⁰ – και δεν επιτρεπόταν πλέον η κεντρική πλατεία, που ήταν χώρος αναψυχής, να φιλοξενεί «τέτοια (αποτρόπαια) ενθυμήματα», και η τρίτη άποψη, που υποστήριζε ότι αν τοποθετούσαν κάτι στην κεντρική πλατεία, θα έπρεπε αυτό να είναι «καλαίσθητο και πολύ μικρό», να φτιαχτεί δε ένα καλό μνημείο για τους Πέντε στην

²⁰⁶ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

²⁰⁷ Τηλεφωνική επικοινωνία με τον γλύπτη στις 29/6/2024.

²⁰⁸ «Εσύ θα μας εκδικηθείς / Τυρανομάχα νιώτη / λόγια πριν κρεμασθή / ο Σπύρος Αναλυτής» και «Το Μνημείο αυτό αναγέρθηκε / από τό παράρτημα τής Εθνικής / Αντίστασης Επαρχίας Πάλλης / ΠΕΑΕΑ αιώνιο μνημόσυνον Για / Τους κρεμασθέντες». Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 27ης/6/ 2024.

²⁰⁹ Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Δήμος Ληξουρίου / Φ21, Βιβλίο Πρακτικών και Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1982-1984, σσ. 549-552.

²¹⁰ Μετονομασία δέκα κεντρικών δρόμων της πόλης ευοδώθηκε με την απόφαση 97/1983: Λεωφόρος Βασιλέως Παύλου σε Λεωφόρο Ριζοσπαστών, οδός Βασιλέως Κωνσταντίνου σε οδό Γρηγόρη Λαμπράκη, οδός Διαδόχου Κωνσταντίνου σε οδό Πέντε Ηρώων, οδός Βασιλέως Αλεξάνδρου σε οδό 25^{ης} Μαρτίου, οδός Βασιλέως Όθωνος σε οδό Μαρίνου Αντύπα, οδός Βασιλέως Γεωργίου Α΄ σε οδό Εθνικής Αντίστασης, οδός Βασιλέως Γεωργίου Β΄ σε οδό Κωστή Παλαμά, οδός Παπάγου σε οδό Ηρώων Πολυτεχνείου, οδός Γράμμου σε οδό Νίκου Καββαδία και οδός Βίτσι σε Ρόκου Χοϊδά. Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Δήμος Ληξουρίου / Φ21, Βιβλίο Πρακτικών και Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1982-1984, σσ. 235-236.

ομώνυμη πλατεία, αλλά όχι στην κεντρική. Ο Δημοτικός Σύμβουλος που διατύπωσε τη δεύτερη άποψη είπε ότι συμεριζόταν το γεγονός ότι στην κεντρική πλατεία ήταν ο τόπος της θυσίας τους, αλλά θα συμφωνούσε να τοποθετηθεί αναμνηστική πλάκα, «αν υπήρχε το δένδρο, στα κλαδιά του οποίου κρεμάστηκαν οι ήρωες», αλλά αυτό είχε κοπεί. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι αναμετρήθηκαν δύο προσπάθειες: Μία που ήθελε την ανέγερση του μνημείου στην πλατεία και μία που ήθελε να αποτρέψει μια τέτοια απόφαση.

Ο τάφος των «Πέντε Ηρώων» στη θέση Αμμούσα στο Ληξούρι (εικ.24), είναι ένα μνημείο, στο χώρο όπου είχαν ενταφιαστεί ομαδικά οι 5 απαγχονισμένοι από τους Γερμανούς στις 5/6/1944.²¹¹ Πρόκειται για τάφο με οριζόντια πλάκα, τοποθετημένη σε παραλληλεπίπεδο βάθρο ύψους 50 εκατοστών, πάνω στην οποία έχει σκαλιστεί ένας σταυρός και τα ονόματα των ενταφιασμένων.²¹² Είναι τοποθετημένο σε τιμητική θέση ευρύχωρου περικλειστού χώρου. Αυτό είναι, πιθανότατα, το «μνημείο των 5», που αναφέρεται στις αποφάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου, ως ήδη υπαρκτό πριν το έτος 1982, όταν δηλαδή άρχιζε η συζήτηση για την ανέγερση της Στήλης των Πέντε στην πλατεία του Ληξουριού.²¹³

Το μνημείο της Εθνικής Αντίστασης στα Φαβατάτα Παλικής. Μαρμάρινη στήλη που στηρίζεται σε βάση δύο αναβαθμίδων και καταλήγει σε ανθέμιο. Φέρει επιγραφή με ονόματα πεσόντων στην Εθνική Αντίσταση.²¹⁴ Είναι έργο του Μεμά Καλογηράτου.²¹⁵ (εικ. 25). Το μνημείο αυτό, καθώς και ένα άλλο μαρμάρινο μνημείο πεσόντων στα Μαντζαβινάτα, στήλη με επένδυση μαρμάρου και πυραμοειδή απόληξη, που φέρει επιγραφή «Πεσόντες 1897-1922-1941» και αναγράφει 6 ονόματα «φονευθέντων» και 14



25

²¹¹ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου. Πρόκειται για κενοτάφιο, γιατί οι «5» ενταφιάστηκαν τελικά στο Δημοτικό Κοιμητήριο Ληξουριού. Παρά το γεγονός αυτό, στο μνημείο στην «Αμμούσα», τελούνται ετήσια μνημόσυνα.

²¹² Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγραφος 7. Στην φωτογραφία διακρίνονται κόλλυβα πάνω στην πλάκα, από πρόσφατο μνημόσυνο. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 27ης/6/2024.

²¹³ Στην απόφαση 145/1983 του Δημοτικού Συμβουλίου («Λογοδοσία Δημάρχου για όσα πραγματοποιήθηκαν κατά το έτος 1982»), αναφέρεται ότι «Με δωρεά από το Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος ποσού 1.600.000 έγινε η διαμόρφωση των πλατειών Αναλύψεως, Παναγίας Περγλυκάδων, Ριζοσπαστών, μνημείο των πέντε και παιδική χαρά». Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Δήμος Ληξουριού / Φ21 – Βιβλίο Πρακτικών και Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1982-1984, σ. 311.

²¹⁴ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 8. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 27ης/6/2024.

²¹⁵ Τηλεφωνική επικοινωνία με τον γλύπτη στις 29/6/2024.

ονόματα «αποθανόντων» με την σημείωση «Απέθανον υπέρ Πατρίδος», είναι δύο ουδέτερα μνημεία που δεν αναφέρουν πληροφορίες για την ταυτότητα των θυμάτων.²¹⁶

Στην ίδια κατηγορία, των πολιτικά ουδέτερων μνημείων, θεωρώ ότι εντάσσονται και τα ακόλουθα, που στήθηκαν από φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης:

Η αναθηματική πλάκα στις Κεραμειές προς τιμήν της Ελένης Βαλλιάνου (εικ.26), ηρωίδας της Εθνικής Αντίστασης της Γαλλίας.²¹⁷ Φέρει την επιγραφή «Στην Ελένη Βαλλιάνου / ηρωίδα της Γαλλικής Αντίστασης / η Κεφαλονιά– η Ελλάδα– η Γαλλία».²¹⁸ Κατασκευασμένη



ήδη από τον Σπύρο Χουρμούζη είναι και προτομή της Ελένης Βαλλιάνου, που πρόκειται να τοποθετηθεί στις Κεραμειές.

²¹⁶ Η επιγραφή στο μνημείο των Χαυδάτων στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 9. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή.

²¹⁷ Ευρυδίκη Λειβαδά-Ντούκα, «'Ανδρών επιφανών πάσα γη τάφος'». Αδελφοί Αθανασίου Βαλλιάνου», *Κληροδότσημα Βαλλιάνου*, 2016,

<http://klirvaglianos.gr/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%86%CF%8E%CE%BD-%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85/>, τελευταία πρόσβαση 24/5/2024.

²¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=jdxmN9UUUOQ&t=22s>, τελευταία πρόσβαση 24/5/2024.

Το μνημείο στα Σαρλάτα. Ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα καθλωμένη ανάμεσα σε δύο τετράγωνα κολώνες, που στηρίζονται σε υπερυψωμένη βαθμιδωτή βάση.²¹⁹ Φέρει τα ονόματα 5 εκτελεσμένων από τους Γερμανούς, χωρίς να κάνει αναφορά στους Επονίτες. Το έχει φτιάξει η Κοινότητα.²²⁰ (εικ.27).

Το ηρώο στα Τρωιανάτα. Στήλη μαρμάρινη σε μορφή οβελίσκου με ανάγλυφη μορφή στρατιώτη. Εδράζεται σε βάση διακοσμημένη με δύο τουφέκια και κράνος. Περιέχει ονόματα χωριανών, πεσόντων στους πολέμους 1912-1950.²²¹ Καθώς αναφέρει στη συνέντευξη που μου έδωσε ο Νικόλαος Δρακάτος, που ζει στο χωριό, μεταξύ αυτών είναι και συγχωριανοί που σκοτώθηκαν σε επιχείρηση του ΕΛΑΣ στη Λευκάδα, το Μάιο του 1944.²²² (Εικ.28).

Το μνημείο Εθνικής Αντίστασης στα Ζερβάτα. Πλάκα από λευκό μάρμαρο με ημικυκλική απόληξη, που στηρίζεται σε χαμηλό σωρό από πέτρες και φέρει επιγραφή «Στους / ήρωες / της / Εθνικής / Αντίστασης», χωρίς άλλη διακόσμηση.²²³ Το μνημείο βρίσκεται στην Πλατεία Εθνικής Αντίστασης στα Ζερβάτα, όπου και η προτομή του «Αστραπόγιαννου», για την οποία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, και είναι τοποθετημένο πριν από αυτήν.²²⁴

Το μνημείο των Πεσόντων υπέρ Πατρίδας και Εθνικής Αντίστασης στα Μουστάτα. Το μνημείο, απλωμένο στην επιφάνεια ενός τοίχου, φέρει κεντρική μαρμάρινη επιγραφή με κείμενο «Μνημείον ηρώων / πεσόντων υπέρ Πατρίδος» και, εκατέρωθεν αυτής, άλλες δύο που έχουν τίτλο «Πεσόντες υπέρ Πατρίδος 1940-1949», περιέχουν συνολικά 15



29

²¹⁹ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 16ης/6/2024. Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 10.

²²⁰ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

²²¹ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 11. Είναι προφανής η επέκταση της στήλης προς τα κάτω, για την προσθήκη των τελευταίων ονομάτων, με την τοποθέτηση συμπληρωματικού τεμαχίου μαρμάρου. Αρχείο Φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 13ης/6/2024.

²²² Αρχείο Προφορικών Συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Νικολάου Δρακάτου, 16/5/2024, 00:09:07 - 00:12:00. Ο πληροφορητής μου αναφέρει, ως ένα από τα πιο τραγικά γεγονότα της αντίστασης, την αποστολή ομάδας 100 περίπου νέων, τον Μάη του 1944, στη Λευκάδα, για την απελευθέρωση του νησιού από τους Γερμανούς. Η αποστολή έπεσε σε ενέδρα Γερμανών και ντόπιων συνεργατών τους, με αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους 70 Κεφαλονίτες, στη μάχη ή στις εκτελέσεις, που έγιναν επιτόπου, και να μαυροφορεθεί ολόκληρη η Κεφαλονιά.

²²³ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 21ης/4/2024.

²²⁴ Πληροφορία Αντώνη Καλλιβωκά στη συνέντευξη και στην επιτόπου περιήγηση.

ονόματα πεσόντων και παραπέμπουν στην απόφαση με αριθμό 13/1996 του Κοινοτικού Συμβουλίου Μουσάτων. Κάτω από την κεντρική επιγραφή, μια τέταρτη αναφέρει: «Τιμή και δόξα στους ήρωες νεκρούς μας των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων της Πατρίδας μας και της Εθνικής Αντίστασης. Απόφαση Κοινοτικού Συμβουλίου Μουσάτων 19/1992».²²⁵ (Εικ.29).

Το μνημείο Εθνικής Αντίστασης «Αετός» στην Πάστρα, έργο του Σπύρου Χουρμούζη, 1995, κατασκευασμένο από ανοξείδωτες μεταλλικές βέργες και ελάσματα. Αναπαριστά αετό που κουβαλάει στεφάνι για να στεφανώσει έναν πεσμένο ήρωα, ενώ δύο σχηματοποιημένες



30

φιγούρες γυναικών εκατέρωθεν, εμφανίζονται να κρατούν από ένα λουλούδι. Ανοικτή κατασκευή από τοίχο επενδυμένο με πέτρινες πλάκες στηρίζει το μνημείο και φέρει τον τίτλο «Ηρώων/ πεσόντων υπέρ Πατρίδος / Εθνικής / Αντίστασης», μαρμάρινη επιγραφή με 6 ονόματα πεσόντων, επιγραφές με την ταυτότητα του δημιουργού, και πέτρινη πλάκα, παλαιότερη, ακουμπισμένη στο κέντρο, με γραμμένα επάνω τα ίδια ονόματα πεσόντων.²²⁶ (Εικ. 30). Ενίοτε, πραγματοποιούνται στο μνημείο τελετές από τις επίσημες αρχές.²²⁷

²²⁵ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 13ης/6/2024.

²²⁶ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 12.. Η ίδια επιγραφή υπάρχει δίπλα γραμμένη στα αγγλικά. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 13ης/6/2024· Αρχείο Προφορικών Συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Σπύρου Χουρμούζη, 30/5/2024, 00:13:42 – 00:18:14· Neil Jackson, «Σε βαρύ κλίμα η σημερινή εκδήλωση στο μνημείο της Εθνικής Αντίστασης “Αετός”, στην Πάστρα, [Εικόνες], *eKefalonia.gr*, 4/12/2022, <https://kefalonia.gr/se-vary-klima-i-simerini-ekdilosi-sto-mnimeio-tis-ethnikis-antistasis-aetos-stin-pastra-eikones/>, τελευταία πρόσβαση 14/6/2024.

²²⁷ Neil Jackson, «Σε βαρύ κλίμα η σημερινή εκδήλωση στο μνημείο της Εθνικής Αντίστασης «Αετός», στην Πάστρα [εικόνες]», *eKefalonia.gr*, 4/12/2022, <https://kefalonia.gr/se-vary-klima-i-simerini-ekdilosi-sto-mnimeio-tis-ethnikis-antistasis-aetos-stin-pastra-eikones/>, τελευταία πρόσβαση 30/5/2024.

Το μνημείο της Εθνικής Αντίστασης στα Αργίνια. (χωριό της περιοχής Ελειού-Πρόννων), είναι στήλη με μορφή οβελίσκου, που επιστέφεται από ορειχάλκινο αετό με ανοιχτά φτερά. Περιέχει ονόματα πεσόντων και χαραγμένα σχέδια με κανόνι και τοπίο.²²⁸ Το χωριό το έκαψαν οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους τον Απρίλη 1944.²²⁹ Το μνημείο τοποθετήθηκε με ευθύνη της Κοινότητας.²³⁰ (Εικ.31). Η εφημερίδα *Φωνή της Κεφαλονιάς*, στις 24/8/1982, αναφέρεται στην έγκριση πίστωσης 100.000 δραχμών από το Νομαρχιακό Συμβούλιο για την κατασκευή του μνημείου, μετά από πρόταση του Νομάρχη Σπ. Τσίριμπα. Η απόφαση αυτή πάρθηκε στη συνεδρίαση του Νομαρχιακού Συμβουλίου της 17ης/8/1982, ημέρα που στην Αθήνα, η Βουλή αναγνώριζε την Εθνική Αντίσταση.²³¹ Είναι αξιοπρόσεκτη η διαφορά στη ρητορική ανάμεσα στην *Φωνή της Κεφαλονιάς*, που μεταφέρει αυτολεξεί την πρόταση του νομάρχη προς το Νομαρχιακό Συμβούλιο, «να εγκρίνει την ανέγερση μνημείου για τους ήρωες που έπεσαν για την Εθνική Αντίσταση 41-44 στο χωριό Αργίνια», και στην εφημερίδα *Τα Νέα Κεφαλονιάς-Ιθάκης*, που στο φύλλο της 15ης Οκτωβρίου 1982, αποφεύγει την αναφορά σε «Εθνική Αντίσταση» και γράφει ότι κατά τη συνεδρίαση του Νομαρχιακού Συμβουλίου στις 17/8/1982, ο Νομάρχης πρότεινε να χρηματοδοτηθεί η Κοινότητα Αργινίων για την ανέγερση μνημείου προς τιμή των κατοίκων του χωριού «που έπεσαν από τους κατακτητές κατά τη διάρκεια της Κατοχής».²³² Η *Φωνή της Κεφαλονιάς*, στις 12/4/1980, αναφέρεται στην ιστορία του χωριού Αργίνια, που υπήρξαν κέντρο αντίστασης γι' αυτό και «γνώρισαν όλο το μέγεθος της γερμανικής θηριωδίας»: Στις 15 Απριλίου 1944, Μεγάλο Σάββατο, οι Γερμανοί έκαναν μπλόκο και κατάφεραν να συλλάβουν πέντε γέρους, τους οποίους και κρέμασαν στα πλατάνια του χωριού. Στις 10 Ιουνίου του ίδιου έτους, επανήλθαν κι έκαψαν όλο το χωριό. Καθώς αναφέρει η εφημερίδα, «δεν άφησαν τίποτε χωρίς να το λειλατήσουν. Τρομακτικός ο απολογισμός: 15 σκοτωμένοι, ανάμεσά τους ένας πατέρας με τα δύο παιδιά του και δύο αδέρφια. Από τα 35 σπίτια καήκανε τα 25!». Η εφημερίδα δημοσιεύει τα ονόματα των μαρτύρων της χιτλερικής θηριωδίας,²³³ και υποστηρίζει ότι, όταν δημοσιευόταν αυτό το άρθρο,

²²⁸ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 13. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 13ης/6/2024.

²²⁹ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

²³⁰ Στο ίδιο.

²³¹ «Μετά από 40 χρόνια, τιμούνται με μνημείο οι 20 των Αργινίων», *Η Φωνή της Κεφαλονιάς*, 24/8/1982.

²³² «Μνημείο γι' αυτούς που έπεσαν στην Κατοχή από τους κατακτητές», *Τα Νέα Κεφαλονιάς και Ιθάκης*, 15/10/1982.

²³³ Πρόκειται για τα εξής: «1) Μπάλλας Ερωτόκριτος του Κων. 70 ετών, 2) Μπάλλας Γεράσιμος του Σωτηρίου 66 ετών, 3) Μπάλλας Γεράσιμος του Νικολάου 82 ετών, 4) Μπάλλας Δημήτριος του Σπυρίδωνος 66 ετών, 5) Σιλλιβέρδης Ιωάννης του Παναγή 50 ετών, 6) Μπάλλας Σταύρος του Νικολάου 43 ετών, 7) Μπάλλας Νικόλαος του Ευαγγ. 43 ετών, 8) Μπάλλας Ευτύχιος του Παναγή 35 ετών, 9) Μπάλλας Δημήτριος του Χριστοδ. 32 ετών,

36 χρόνια μετά τα γεγονότα, όχι μόνο δεν είχε στηθεί ένα μνημείο στη μνήμη αυτών που θυσιάστηκαν, «αλλά αντίθετα καταβλήθηκε προσπάθεια να ξεχαστεί η θυσία. Κι από πάνω το Κράτος, η Κυβέρνηση, βοηθάει, αρνούμενη πιστώσεις, να απομονωθεί τελείως το χωριό». Είναι βέβαια σαφής η αντιπολιτευτική διάθεση του αρθρογράφου, που προωθούσε το αίτημα, για την κατασκευή του δρόμου πρόσβασης στο χωριό.²³⁴



31

10) Μπάλλας Ιωάννης του Γερασ. 31 ετών, 11) Μπάλλας Γεώργιος του Φλώριου 30 ετών, 12) Μπάλλας Χαρίλαος του Σπυρίδ. 22 ετών, 13) Μπάλλας Σπυρίδων του Γεράσ., 29 ετών, 14) Μπάλλας Χαρίλαος του Γεράσ. 18 ετών, 15) Μπάλλας Διονύσιος του Σωκράτη 15 ετών».

²³⁴ «Ούτε φέτος δραχμή δεν δόθηκε για το δρόμο που ... κατολισθαίνει... Αργίνα: Τάκαψαν οι Γερμανοί το 44. Τα ξέχασε η Κυβέρνηση τώρα. Μια μεγάλη θυσία που σίγουρα λίγοι γνωρίζουν», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 12/4/1980.

9. Από τα μνημεία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ στα μνημεία του ΔΣΕ

Τα τελευταία χρόνια, η ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ και το ΚΚΕ ανεγείρουν μνημεία για να τιμήσουν αγωνιστές του ΔΣΕ, ή συμπληρώνουν ονόματα πεσόντων του ΔΣΕ σε στήλες της Εθνικής Αντίστασης. Αυτό συμβαίνει μετά το 2006 και τους εορτασμούς για τα 60 χρόνια από τη δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού.²³⁵ Όμως, ακόμη μέχρι σήμερα, οι απόψεις ποικίλουν ως προς την αξία αυτής της συμπερίληψης. Ο Σωτήρης Κουρής, σε ερώτησή μου, αν στην προσθήκη των ονομάτων στο ηρώο των Τρωιανάτων, με πεσόντες της Εθνικής Αντίστασης, συμπεριλήφθηκαν και πεσόντες του ΔΣΕ στον Εμφύλιο, απάντησε:

Δεν μπαίνει ο Εμφύλιος. Η Εθνική Αντίσταση είναι εθνική Αντίσταση. Ο Εμφύλιος είναι εμφύλιος. Ο Εμφύλιος είναι, ο αδελφός τον αδελφό και ο πατέρας το γιο.

Η προτομή του καπετάνιου του ΕΛΑΣ Γεράσιμου Γρηγοράτου ή Αστραπόγιαννου είναι ένα εμβληματικό μνημείο στην πλατεία Εθνικής Αντίστασης στα Ζερβάτα, έργο του Μεμά Καλογηράτου (εικ.33). Το μνημείο κατασκευάστηκε με ιδιωτική δαπάνη του αδελφού του Γεράσιμου Γρηγοράτου²³⁶ και απεικονίζει τον αγωνιστή με προτεταμένο το δεξί χέρι να δίνει υπόσχεση προς κάποιο ακροατήριο. Είναι γνωστό ότι βασίζεται σε φωτογραφία που τον δείχνει σε ομιλία του προς τους πολιτικούς κρατούμενους των φυλακών Αργοστολίου, υποσχόμενος την απελευθέρωσή τους.²³⁷ Στις πλαϊνές επιφάνειες της στήλης, που στηρίζει την προτομή, έχουν ενσωματωθεί δύο μαρμάρινες πλάκες που περιέχουν τα ονόματα των πεσόντων στο αλβανικό μέτωπο, την Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο,²³⁸ προσδίδοντας συνέχεια και ενότητα στις τρεις αυτές διακριτές περιόδους της δεκαετίας του 1940. Όμως, η μνήμη δεν είναι απόλυτα συμπεριληπτική: σε μια περίπτωση, το όνομα ενός στρατιώτη που έπεσε στο μέτωπο, δεν συμπεριλήφθηκε στο μνημείο, επειδή η οικογένειά του δεν συμφώνησε στην αναγραφή του. Μια δεύτερη προτομή του Αστραπόγιαννου, που τον αναπαριστά από το λαιμό και πάνω, είναι τοποθετημένη στον τάφο του, στο νεκροταφείο Ζερβάτων, φέρει ανάγλυφη και τη μορφή

²³⁵ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.*, 437.

²³⁶ Συνέντευξη Αντωνίου Καλλιβωκά, *ό.π.*, 00:09:07· Βουτσινά Σ., «Κατάλογος», *ό.π.*, 82.

²³⁷ Βουτσινά Σ., «Κατάλογος», *ό.π.*, 82· Συνέντευξη Αντωνίου Καλλιβωκά, *ό.π.*, 00:10:42· Συνέντευξη Νικολάου Δρακάτου, *ό.π.*, 00:39:16.

²³⁸ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 14.

της αδελφής του Διονυσίας Γρηγοράτου, επίσης ηρώϊδας του ΔΣΕ, που έπεσε μαχόμενη το 1949. Το μνημείο είναι ιδιωτικό, αλλά τα αποκαλυπτήρια μετά την ανακατασκευή του, αφού το αρχικό μεταλλικό μνημείο κλάπηκε, πραγματοποιήθηκαν με την παρουσία πλήθους κόσμου, με πρωτοστατούντα τα μέλη του τοπικού ΚΚΕ.²³⁹ Το νέο μνημείο κατασκευάστηκε από σκουρόχρωμο τσιμέντο, ώστε να μοιάζει ορειχάλκινο, αφού η απώλεια του προηγούμενου μεταλλικού αποδόθηκε σε κλοπή για την εκμετάλλευση του υλικού του.

Πρώτο, ωστόσο, στα Ζερβάτα, συναντάμε το ιδιωτικό μνημείο προς τιμή Δημήτρη και Σπύρου Γρηγοράτου, στην αυλή του σπιτιού του Φώτη Γρηγοράτου,²⁴⁰ έργο του αυτοδίδακτου γλύπτη Παναγιώτη Λαύκα, με πορτραίτα αγωνιστών και πολυπρόσωπες σκηνές από μάχες, 1998.²⁴¹ Πρόκειται για ιδιωτική παραγγελία του Φώτη Γρηγοράτου, για να τιμηθούν τα αδέρφια του Δημήτρη και Σπύρος.²⁴² (Εικ.32).



33



Η αναθηματική πλάκα Ανδρογιάννη Ζαφειράτου (Κρούσου), «καπετάν Θεού του ΕΛΑΣ», είναι ένα ανάγλυφο σε μάρμαρο, άγνωστου δημιουργού, τοποθετημένο σε ιδιωτική

²³⁹ «Η Τομεακή Επιτροπή Κεφαλονιάς και Ιθάκης του ΚΚΕ για την εκδήλωση τιμής και μνήμης στα Ζερβάτα (εικόνες)», *inkefalonias.gr*, 23/8/2022, <https://www.inkefalonias.gr/koinonia/112538-i-tomeaki-epitropi-kefalonias-kai-ithakis-tou-kke-gia-tin-ekdilosi-timis-kai-mnimis-sta-zervata-eikones>, τελευταία πρόσβαση 16/6/2024.

²⁴⁰ Συνέντευξη Αντωνίου Καλλιβωκά, ό.π., 00:06:40, 00:07:18.

²⁴¹ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 15. Βουτσινά 2015, ό.π., 114· Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 21ης/4/2024.

²⁴² Βουτσινά Σ., «Κατάλογος», ό.π., 114.

αυλή στα Ζερβάτα.²⁴³ Απεικονίζει ολόσωμη μορφή ανδρός που φοράει στρατιωτική στολή, με θήκη πιστολιού στη ζώνη, χωρίς πηλήκιο.²⁴⁴ (Εικ.34).

Το μνημείο στο «μαρτυρικό χωριό των Μουζακάτων». (Εικ.35). Ανεγέρθηκε με ιδιωτική πρωτοβουλία, για να τιμήσει κατοίκους που εκτελέστηκαν μετά την ολοκληρωτική καταστροφή του χωριού από τους Γερμανούς, στις 23 Απριλίου 1944, λόγω της σχεδόν καθολικής συμμετοχής των κατοίκων του στην Εθνική Αντίσταση, αλλά και επειδή το χωριό ήταν η έδρα του αρχηγείου του ΕΛΑΣ του νησιού.²⁴⁵ Αποτελείται από μια μαρμάρινη στήλη, χωρίς ευθείες ακμές, που καταλήγει σε δύο κεφάλια, ανδρικό και γυναικείο, ακουμπισμένα παρειά με παρειά, στραμμένα προς τα δεξιά. Στον ίδιο χώρο μαρμάρινη επιγραφή με φωτογραφία τριών προσώπων, αναφέρει τα ονόματα των Φειδία, Αριστείδη και Αντζουλέτας Μερκούρη που σκοτώθηκαν το 1949.²⁴⁶ Τα αποκαλυπτήρια του μνημείου έγιναν την 1/8/2004.



²⁴³ Οι επιγραφές: «Γεννήθηκα / ελεύθερος / 17-11-1913», «έζησα / ελεύθερος / 1940-1949», «και θέλω να πεθάνω ελεύθερος / 30-08-2010 / Ανδρογιάννης Ζαφειράτος / (Κρούσος) / καπετάν Θεός / του ΕΛΑΣ».

²⁴⁴ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, προσφορά Αντωνίου Καλλιβωκά.

²⁴⁵ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., 147-148· Σπύρος Λουκάτος, «Τα μαρτυρικά Μουζακάτα, 23 Απριλίου 1944», για το περιοδικό *Οδύσσεια* (2011), <https://ethniki-antitaksi-dse.gr/olokaftoma-Mouzakata.html>, τελευταία πρόσβαση 5/6/2024. Σ.Δ.Λ., «Από τις σελίδες της Εθνικής Αντίστασης στα νησιά μας (1941-1944). Το ολοκληρωτικό κάψιμο του χωριού Μουζακάτα Σάμης, στις 23 Απρίλη 1944», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 26/4/1980.

²⁴⁶ Ο Αντώνης Καλλιβωκάς αναφέρει ότι ο ίδιος είχε ενδιαφερθεί για να φτιαχτεί το μνημείο, ότι φτιάχτηκε το 2005 με 2006, και ο ίδιος είχε προτείνει την κεντρική του επιγραφή («23-4-1944 / ‘‘Τα Μουζακάτα κήκκαν / το φως δε σβήνει / που άναψε στα στήθια μας / η λευτεριά’’»), παρμένη από τους στίχους του Νίκου Σουρή, που έχει μελοποιήσει ο Λίνος Κόκοτος στη «Λειτουργιά». Συνέντευξη Αντωνίου Καλλιβωκά, ό.π., 00:11:46 - 00:13:21.

Καθώς γράφει η εφημερίδα *Τα Φραγκάτα*, «Πλήθος κόσμου που τιμά σήμερα την Εθνική Αντίσταση ανηφόρησε την 1/8/2004 μέχρι το εγκαταλελειμμένο αυτό χωριό και σε μια σεμνή τελετή έγιναν τα αποκαλυπτήρια μνημείου για το ολοκαύτωμα των Μουζακάτων». ²⁴⁷ Παλαιότερα, επί Δήμου Σάμης, γινόντουσαν εκδηλώσεις μνήμης είτε επίσημες, είτε με πρωτοβουλία ομάδων από πεζοπόρους. Αργότερα, επί Δήμου Κεφαλονιάς, καταργήθηκαν οι εκδηλώσεις αυτές, λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος, τελευταία όμως, η δημοτική αρχή της Σάμης, όπως αναφέρει ο Αντώνης Καλλιβωκάς, καθώς τώρα έχει φτιαχτεί και ο δρόμος πρόσβασης στο μνημείο, θα επανέλθουν οι εκδηλώσεις με δοξολογία, μουσική από τη δημοτική μπάντα και ομιλίες. ²⁴⁸ Στο μνημείο πραγματοποιείται πορεία και τελείται κατάθεση στεφάνων από τοπικούς συλλόγους (Κίνηση Πολιτών Επαρχίας Σάμης), στην επέτειο της καταστροφής του χωριού, 23 Απριλίου, και την Πρωτομαγιά, που είναι η επέτειος της εκτέλεσης των κατοίκων του στις φυλακές στο Αργοστόλι. ²⁴⁹ Για τον ένα από τους εκτελεσθέντες, τον δεκαοκτάχρονο Επονίτη Πέτρο Μιχαλάτο, έχει εντοιχιστεί αναθηματική πλάκα στο Γυμνάσιο Σάμης.

Στα Βαλσαμάτα, το μνημείο της Εθνικής Αντίστασης, στήλη με επένδυση από μάρμαρο, φέρει τα ονόματα 40 εκτελεσμένων των ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ-ΔΣΕ, με καταγωγή από την περιοχή, και τοποθετήθηκε με πρωτοβουλία της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ. ²⁵⁰ (Εικ.36). Στη συνέντευξή του ο Γιώργος Σπυράτος, αναφέρθηκε στη στήλη αυτή και στην προσθήκη των ονομάτων των πεσόντων του ΔΣΕ, για την οποία εργάστηκε και ο ίδιος. ²⁵¹ Σε παλαιότερη δημοσιευμένη φωτογραφία, το μνημείο περιείχε μόνο 26 ονόματα, ²⁵² ενώ τώρα περιέχει 40. Σε δημοσίευμα του 1983, διαβάζουμε ότι πραγματοποιήθηκε εκδήλωση στο μνημείο, με μεγάλη συμμετοχή του κοινού. Καταγράφηκε, όμως, η απουσία τόσο του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας, η

²⁴⁷ Ν.Γ.Γ., «Μετά από 60 χρόνια. Ξαναζωντάνεψαν τα μαρτυρικά Μουζακάτα. Αποκαλυπτήρια μνημείου», *Τα Φραγκάτα* 21 (Ιανουάριος 2005).

²⁴⁸ Στο ίδιο, 00:13:33 - 00:14:30.

²⁴⁹ Μάκης Λεκατσάς, «Μουζακάτα. Αγωνιστική Πρωτομαγιά στο Μνημείο των εκτελεσμένων από τους Γερμανούς κατακτητές», *inkefalonias.gr*, 2/5/2023,

<https://www.kefaloniapress.gr/topika/politiki/article/554500/moyzakata-agonistiki-protomagia-sto-mnimeio-ton-ektelesmenon/>, τελευταία πρόσβαση 4/6/2024. Αντζελίνα Γιαννοπούλου, «Ενάντια στη λήθη. Εκεί που κήκαν όλα», *Kefaloniasstatus.gr*, 2/5/2022, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/olokaftoma-Mouzakata.html>, τελευταία πρόσβαση 5/6/2024.

²⁵⁰ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου· Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 14ης/1/2024. Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 16.

²⁵¹ Συνέντευξη Γεωργίου Σπυράτου, ό.π., 00:01:52 - 00:02:20.

²⁵² Καήλας Δημήτρης (επιμ), *Τίποτα και κανείς δεν ξεχνιέται. Η Εθνική Αντίσταση μέσα από τα ηρώα και τα μνημεία*, Αθήνα:ΚΜΙΕΑ, 2000, 237.

οποία διατηρούσε υψηλές πολιτικές δυνάμεις στην Κοινότητα Ομαλών, όσο και «των κοινοτικών αρχόντων του συνδυασμού της πλειοψηφίας της κοινότητας των Ομαλών».²⁵³

Στο Αργοστόλι:

Αναθηματική πλάκα στις Βινάριες: Ορειχάλκινη πλάκα, τοποθετημένη πάνω σε βράχο προς τιμή των 10 εκτελεσμένων ΕΑΜ-ΕΠΟΝ από τους Γερμανούς. Η περιοχή Βινάριες βρίσκεται μέσα στο Αργοστόλι. Το μνημείο τοποθετήθηκε από την ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ το έτος 1987 (Εικ.37).²⁵⁴ Φέρει για διακόσμηση κλαδάκι δάφνης, πάνω από τα ονόματα. Στο μνημείο τελείται πολιτικό μνημόσυνο, με κατάθεση στεφάνων, ομιλίες και προσκλητήριο νεκρών, στο πλαίσιο του εορταστικού προγράμματος του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Κεφαλονιάς-Ιθάκης για την εργατική Πρωτομαγιά.²⁵⁵

Αναθηματική πλάκα στην περιοχή Περιβολάκι: Μαρμάρινη πλάκα με τα ονόματα των



37



εκτελεσμένων από τους Γερμανούς στις 1/5/1944 (και σε άλλες ημερομηνίες) μελών των οργανώσεων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ. Έγινε με πρωτοβουλία της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ.²⁵⁶ Η μαρμάρινη πλάκα αναρτήθηκε γύρω στο 1998 στον τοίχο του παλαιού ισραηλιτικού νεκροταφείου του Αργοστολίου,²⁵⁷ ο οποίος φέρει ακόμη τις τρύπες από τις σφαίρες του εκτελεστικού

²⁵³ «Χωρίς την παρουσία της κοινοτικής αρχής! Τα Βαλσαμάτα τίμησαν τους 26 αγωνιστές τους», *Τα νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 27/7/1983.

²⁵⁴ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου· Καλαφάτης Α., *Η πόλις (μου)*, ό.π., 275.

²⁵⁵ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 17. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 1ης/5/2024. Για τον αναφερόμενο στο μνημείο Γεράσιμο Στεφανίτση, βλ. Ν.Γ.Γ., «Ο αγωνιστής Γεράσιμος Στεφανίτσης (1917-1944)», *Τα Φραγκάτα*, 15 (Ιανουάριος 2015).

²⁵⁶ Το κείμενο στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 18. Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου· Καλαφάτης Α., *Η πόλις (μου)*, ό.π., 275.

²⁵⁷ Καλαφάτης Α., *Η πόλις (μου)*, ό.π., 276.

αποσπάσματος.²⁵⁸ Στο μνημείο καταλήγει η πορεία που διοργανώνει το Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Κεφαλονιάς-Ιθάκης για τον εορτασμό της εργατικής Πρωτομαγιάς, και τελείται κατάθεση στεφάνων, ομιλία και προσκλητήριο νεκρών. (Εικ.38).

Μνημείο των εκτελεσθέντων στις Φυλακές Κεφαλονιάς,²⁵⁹ μέσα στο Δημοτικό Νεκροταφείο Αργοστολίου, στο Δράπανο (εικ.39): Αναφέρει τα ονόματα των εκτελεσμένων θανατοποινιτών των Φυλακών Κεφαλονιάς την περίοδο 1948-1949. Έχει τοποθετηθεί από την ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ.²⁶⁰ Το μνημείο των εκτελεσθέντων στο Νεκροταφείο του Δραπάνου αποτελείται από τρεις ορθογώνιες μαρμάρινες στήλες, ύψους 2 μέτρων, που συνθέτουν τρίπτυχο, η μεσαία από τις οποίες φέρει στην κορυφή της μαρμάρινο σταυρό και στο άνω τμήμα της ανάγλυφο σχέδιο με δύο συμμετρικά λυγισμένα κλαδιά φοίνικα, που συνθέτουν ημικύκλιο ανοικτό προς τα επάνω, στο εσωτερικό του οποίου απεικονίζονται σταυρωτά δύο τουφέκια. Πιο κάτω είναι η κεντρική επιγραφή του μνημείου: «Εκτελεσθέντες / αντιστασιακοί / στις / φυλακές / Κεφαλονιάς / εκτελεσθέντες / το 1948». Οι πλάκες ακουμπούν απευθείας σε πλακόστρωτο τάφο, ενώ στο πάνω άκρο τους φέρουν απλή κορνίζα από επιμήκη τεμάχια μαρμάρου. Το μνημείο, στις τρεις στήλες του, έχει σημειωμένα 103 ονόματα εκτελεσθέντων, 43 του έτους 1948 και 60 του έτους 1949.²⁶¹ Καθώς αναφέρει ο Αλέκος Καλαφάτης, κατά την περίοδο της δημαρχίας του στο Αργοστόλι, στις 29/6/1992, η



39

²⁵⁸ Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949)*, ό.π., εικ. 26. Στις σημειώσεις της Αγγελικής Τσώλου αναφέρεται ότι η μαρμάρινη πλάκα έχει αναρτηθεί πάνω στον αυθεντικό τοίχο των φυλακών Αργοστολίου. Αυτό όμως δεν είναι ακριβές, για τον πρόσθετο λόγο ότι και ο Νικόλας Δρακάτος, σε συζήτηση εκτός της ηχογραφημένης συνέντευξης που μου παραχώρησε, υποστήριξε με βεβαιότητα ότι το μόνο τμήμα του παλιού τοίχου των φυλακών, που έχει σωθεί μέχρι σήμερα, είναι ο τοίχος στον περίβολο του «Ξενία» και των παρακείμενων, κατασκευασμένων μετά τους σεισμούς του 2014, ελαφρών σχολικών εγκαταστάσεων, στην αριστερή πλευρά της οδού Χαροκόπου, καθώς προχωράμε από την περιοχή του μνημείου νότια και προς την πόλη του Αργοστολίου.

²⁵⁹ Η επίσημη ονομασία, όπως προκύπτει από παλιά φωτογραφία που απεικονίζει την όψη του κτιρίου, ήταν «Σωφρονιστήριο Κεφαλληνίας».

²⁶⁰ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

²⁶¹ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 19.

δημοτική αρχή αποδέχτηκε πρόταση των αντιστασιακών οργανώσεων της Κάτω Αχαΐας, των Πατρών και της Αμαλιάδας και συνεργάστηκε μαζί τους για τη δημιουργία μνημείου, αφιερωμένου στους κρατούμενους των φυλακών της Κεφαλονιάς αγωνιστές, που εκτελέστηκαν στην περίοδο του Εμφυλίου.²⁶² Για τις εκτελέσεις στις φυλακές Κεφαλονιάς μου μίλησε ο Νίκος Δρακάτος και οι πληροφορίες αυτές έχουν ήδη αναφερθεί στο Κεφάλαιο 7, όπου έγινε λόγος για «Ένα μνημείο που δεν έγινε».

Τρία μνημεία στην Παλική:

Το Μνημείο πεσόντων Ελληλοϊταλικού Πολέμου, Εθνικής Αντίστασης και Εμφυλίου στην Αγία Θέκλη, «Αλληγορική Μορφή», έργο του Μεμά Καλογηράτου, 1986.²⁶³ Το μνημείο είναι τοποθετημένο σε κεντρική θέση στην αυλή μιας εκκλησίας, δίπλα στον κεντρικό δρόμο του χωριού. Αναπαριστά εικόνα γυναίκας που με το δεξί χέρι κρατεί σπαθί, «παρά πόδα» τοποθετημένο, και με το αριστερό ακουμπά το στήθος στο μέρος της καρδιάς. Είναι υπερυψωμένο με στήλη ενός μέτρου που γύρω-γύρω φέρει επιγραφές.²⁶⁴ (Εικ.41).



41



Μνημείο θυμάτων Ελληνοϊταλικού Πολέμου, Εθνικής Αντίστασης και Εμφυλίου στα Δαμουλιανάτα. Πρόκειται για μαρμάρινη ορθογώνια γεωμετρική κατασκευή, με κάθετες την μπροστινή και την πίσω πλευρά και βαθμιδωτές τις δύο πλαϊνές. Φέρει δύο ορθογώνια πλαίσια

²⁶² Καλαφάτης Α., *Η πόλις (μου)*, ό.π., 276.

²⁶³ Βουτσινά 2015, ο.π., 112-113.

²⁶⁴ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 20. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 27ης/6/ 2024.

για επιγραφές, ένα στο άνω μέρος της, όπου η επιγραφή βρίσκεται σε εσοχή του πλαισίου,²⁶⁵ και ένα δεύτερο ορθογώνιο τμήμα, χωρίς εσοχή, που ξεκινά από το έδαφος και φέρει προσαρμοσμένη πάνω του μαρμάρινη πλάκα με ονόματα. Ένα τρίτο ορθογώνιο πλαίσιο φέρει σε εσοχή σχεδιάσμα που απεικονίζει δύο χέρια σε χειραψία. Το μνημείο είναι τοποθετημένο σε πλατεία, μπροστά ακριβώς από κατοικία, της οποίας τα αρχιτεκτονικά μέλη (ιδιαίτερα το λευκού χρώματος παράθυρο) συγγέονται με τα ορθογώνια τμήματα του μνημείου. Επιπλέον, το μνημείο περικλείεται ασφυκτικά από μεγάλο όγκου κάγκελα αλουμινίου, έτσι ώστε δεν προσφέρεται για άνετη συνολική θέαση. (Εικ.40).

Στο Μετόχι του Δήμου Ληξουρίου, μαρμάρινη πλάκα που τοποθέτησε η ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ προς τιμήν των δύο εκτελεσμένων από τους Γερμανούς επονιτών Μιχάλη Σ. Λινάρδου και Αριστείδη Σ. Ματιάτου στις 26/7/1944.²⁶⁶

Δύο μνημεία με το λογότυπο «100 χρόνια ΚΚΕ»:



Η Αναθηματική πλάκα στον Άγιο Ελευθέριο, στον Αίνο, τοποθετήθηκε από το ΚΚΕ, αφιερωμένη στην πρώτη μάχη του ΔΣΕ στην Κεφαλονιά. Φέρει επιγραφή και κοσμείται από

²⁶⁵ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 21. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 27ης/6/2024.

²⁶⁶ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

το έμβλημα του ΔΣΕ και τον λογότυπο «100 χρόνια ΚΚΕ».²⁶⁷ Τοποθετήθηκε με ευθύνη της Κ.Ο. Κεφαλονιάς-Ιθάκης το 2016 και φιλοτεγήθηκε από το Νίκο Τσιμάρα.²⁶⁸ (Εικ. 42).

Η αναθηματική πλάκα στα Δαυγάτα τοποθετήθηκε πάνω σε κομμάτι από βράχο, στην πλατεία του χωριού Δαυγάτα, με τα ονόματα εκτελεσμένων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ από το χωριό στις 4/3/1946, από συνεργάτες των Γερμανών, και δύο μαχητών του ΔΣΕ από το χωριό, που εκτελέστηκαν/σκοτώθηκαν το 1946 και το 1949. Το μνημείο στήθηκε το 2018 από την ΚΟ Κεφαλονιάς-Ιθάκης του ΚΚΕ και το φιλοτέχνησε, επίσης, ο Νίκος Τσιμάρας.²⁶⁹ (Εικ.43).

Δύο ακόμη μνημεία στα Φαρακλάτα κι ένα στα Μακρυώτικα:

Μνημείο θυμάτων πολέμου 1940-1949 στα Φαρακλάτα: Στήλη με μορφή οβελίσκου με επένδυση μαρμάρου. Περιέχει 15 ονόματα θυμάτων και φέρει διακόσμηση με εγχάρακτο δάφνινο στεφάνι.²⁷⁰ (Εικ.44).



44



45



46



Μνημείο Άγγελου Κωνσταντάκη στα Φαρακλάτα (Εικ.45): Πρόκειται για το σημείο

²⁶⁷ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες της 13ης/6/2024.

²⁶⁸ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου. Η επιγραφή: «Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας / 1946-1949 / Εδώ δόθηκε η πρώτη μάχη τμήματος / του ΔΣΕ στην Κεφαλονιά στις 8 Φλεβάρη 1947 / 100 χρόνια ΚΚΕ / ΤΕ Κεφαλονιάς και Ιθάκης του ΚΚΕ».

²⁶⁹ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου. Το κείμενο της αναθηματικής πλάκας στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 23. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 28ης/5/2024.

²⁷⁰ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 22. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 28ης/5/2024.

στην πλατεία του χωριού, όπου οι Γερμανοί κρέμασαν τον Άγγελο Διονυσίου Κωνσταντάκη. Υπάρχει ακόμη η ελιά, στην οποία έγινε ο απαγχονισμός, από την οποία κρέμεται ένας μικρός σιδερένιος σταυρός, ενώ σε παραπλήσιο τοίχιο υπάρχει επιγραφή.²⁷¹ (Εικ.45).

Στα Μακρυώτικα: Μαρμάρινη πλάκα στο σημείο όπου σκοτώθηκαν οι μαχητές του ΔΣΕ Κουγιανός και Κουλουμπής το 1949.²⁷² Μνημείο σιωπηλό, που επισημαίνει τον ιστορικό τόπο. Δεν βρήκα ακόμη οδηγό, για να με πάει εκεί.

Κι ένα μνημείο Πεσόντων Εθνικής Αντίστασης ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στα Χιονάτα:

Μνημείο με όρθια μορφή γυναίκας από ορείχαλκο, έργο του γλύπτη Μεμά Καλογηράτου του έτους 1986.²⁷³ Η ραδινή γυναικεία μορφή (εικ.46 και εξώφυλλο) απεικονίζεται να γέρνει το κεφάλι προς τα αριστερά, σαν να έχει υποστεί απαγχονισμό, ενώ στο δεξί της χέρι κρατά κλαδί φοίνικα. Πίσω από το γλυπτό, υπάρχει μαρμάρινη επιμήκης επιγραφή που αναφέρει: «Μνημείο πεσόντων Εθνικής Αντίστασης ΕΑΜ-ΕΛΑΣ Ελιου 1941-1944» και δύο μαρμάρινες πλάκες με 50 συνολικά ονόματα εκτελεσθέντων.²⁷⁴ Τοποθετήθηκε με πρωτοβουλία της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ.²⁷⁵ (Εικ.46 και εικόνα στο εξώφυλλο).

Σε κάποια από τα μνημεία αυτά τα μνημεία έχουν σημειωθεί βανδαλισμοί.²⁷⁶ Το μνημείο, μάλιστα στον Άγιο Λευτέρη στον Αίνο καταστράφηκε ολοσχερώς δύο φορές, και

²⁷¹ Μοσχόπουλος, Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1797-1940)*, ό.π., 146· Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 28ης/5/2024. Η επιγραφή: . «+ / Άγγελος Διον. (ιερέως) Κωνσταντάκης ετών 27 / απηγχονίσθη υπό των Γερμανών / κατόπιν προδοσίας / τη 24 Οκτωβρίου 1943».

²⁷² Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου.

²⁷³ Βουτσινά 2015, ό.π., 113.

²⁷⁴ Οι επιγραφές στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 24.

²⁷⁵ Σημειώσεις Αγγελικής Τσώλου· Βουτσινά Στ., «Κατάλογος», ό.π., 113. Για το μνημείο μιλά και ο Γιώργος Σπυράτος στη συνέντευξή του. Αρχείο προφορικών συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Γιώργου Σπυράτου, 00:06:31 - 00:07:32.

²⁷⁶ Μαρία Κουρκουμέλη, «Με μπογιές και ναζιστικά σύμβολα και το μνημείο στα Χιονάτα (εικόνα)», *inKefalonia* 6/10/2018, <https://www.inkefalonia.gr/koinonia/65619-me-bogies-kai-nazistika-symvola-kai-to-mnimeio-sta-xionata-eikona>, τελευταία πρόσβαση στις 30/6/2024· «Κατέστρεψαν για δεύτερη φορά το μνημείο του ΔΣΕ στη θέση Αη Λευτέρης στον Αίνο», *Kefalonia Magazine.gr*, 25/7/2019, <https://kefaloniomagazine.gr/politiki/katestrepsan-gia-deyteri-fora-to-mnimeio-toy-dse-sti-thesi-ai-leyteris-ston-aino/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024· «Βεβήλωσαν και το μνημείο των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης στα Βαλσαμάτα!», *inkefalonia*, 21/9/2018, <https://www.inkefalonia.gr/koinonia/65254-vevilosan-kai-to-mnimeion-agoniston-tis-ethnikis-antistasis-sta-valsamata>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024· «Το Δημοτικό Συμβούλιο καταγγέλλει τη βεβήλωση των μνημείων των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά», *eKefalonia.gr*, 12/10/2018, <https://ekefalonia.gr/to-dimotiko-symvoulion-katangellei-ti-vevilosi-ton-mnimeion-agoniston-tis-ethnikis-antistasis-stin-kefalonia/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024· «Καταγγελία για την βεβήλωση των μνημείων των αγωνιστών», *efimeridsKefalonia.gr*, (1918), <https://efimeridakefalonia.gr/el/2018/09/26/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B2%CE%B5%CE%B2%CE%AE%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7->

αποκαταστάθηκε. Οι βανδαλισμοί έγιναν κατά την περίοδο της ανόδου της Χρυσής Αυγής, αποτελούν όμως, καθώς φαίνεται από τα παραδείγματά μας, διαχρονικό φαινόμενο, αφού παρατηρείται ήδη από τα χρόνια της ιταλικής κατοχής μέχρι σχεδόν στις μέρες μας. Πρόκειται ακριβώς για την έκφραση της αντίληψης για τα αλλότρια μνημεία, που χαρακτηρίζεται από μισαλλοδοξία, που δεν είναι εύκολο να γίνει κατανοητή, και που καταδικάστηκε από τους συνομιλητές μου, στους οποίους έθεσα το θέμα στο πλαίσιο των συνεντεύξεων. Για τους ενόχους των βανδαλισμών δεν αναζήτησα προσωπικές πληροφορίες, ο δε Γιώργος Σπυράτος μου είπε ότι και η οργάνωση της ΠΕΑΕΑ δεν είχε τέτοια στοιχεία, ούτε ενδιαφέρθηκε να πληροφορηθεί.

10. Τα μνημεία που είναι στα κοιμητήρια

Ένα μνημείο της δεξιάς ταυτότητας βρίσκεται τοποθετημένο έξω από την είσοδο του Δημοτικού Νεκροταφείου της Σάμης. Πρόκειται για τον ανδριάντα του ταγματάρχη του κυβερνητικού στρατού, κατά τον εμφύλιο πόλεμο, Νικηφόρου Κωνσταντάτου, που έπεσε στις τελευταίες μάχες του Γράμμου-Βίτσι, ενώ και ο αδελφός του Παναγής, που ήταν Διευθυντής του Πυριτιδοποιείου είχε σκοτωθεί στα Δεκεμβριανά.²⁷⁷ Είναι έργο του γλύπτη Βαγγέλη Μουστάκα, του έτους 1959, και αρχικά είχε τοποθετηθεί σε ομώνυμη πλατεία της Σάμης. Έχει ορθογώνια βάση, που φέρει την επιγραφή «Νικηφόρος Γ. Κωνσταντάτος / χαίρε ελευθερία / Γράμμος - Βίτσι / 2-8-49».²⁷⁸ (Εικ.47). Τα *Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης* στις 10/10/1959 αναφέρονταν στα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα, που τελέστηκαν με ευρεία συμμετοχή του κόσμου και των αρχών. Κατέθεσαν στεφάνια οι Κοινότητες της περιοχής, μαθητές σχολείων, οι συνταξιούχοι του ΝΑΤ, τα εργατικά σωματεία του λιμένα της Σάμης, ενώ αποσπάσματα ανδρών της Χωροφυλακής και ναυτών απέδιδαν τιμές. Η εφημερίδα αναφέρει ότι τον ανδριάντα φιλοτέχνησε ο γλύπτης Ευάγγελος Μουστάκης αντί ποσού 100.000 δραχμών, με δαπάνη της μητέρας του τιμώμενου ταγματάρχη. Η Κοινότητα Σάμης παραχώρησε τον χώρο για το μνημείο και έδωσε στην πλατεία το όνομα «Πλατεία Νικηφόρου Κωνσταντάτου».



47

Ο ανδριάντας, στα χρόνια της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ, «απωθήθηκε στο Νεκροταφείο», επισήμως επειδή «είχε τοποθετηθεί στο κέντρο ενός νευραλγικού κόμβου για την κυκλοφορία στο λιμάνι»,²⁷⁹ σύμφωνα όμως με τη μνήμη, επειδή η παρουσία ενός μνημείου για έναν ήρωα του Εθνικού Στρατού, σε κεντρικό σημείο της πόλης, προκαλούσε το δημόσιο αίσθημα, ή τουλάχιστον το αίσθημα μιας μερίδας των πολιτών. Ο Αντώνης Καλλιβωκάς στη

²⁷⁷ Τσάσης Χ., «Ο ανδριάς ενός ήρωος στη γραφική πολιτειούλα της νέας Σάμης. Η συγκινητική τελετή της παρ. Κυριακής», *Τα νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 10/10/1959.

²⁷⁸ Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 21ης/4/ 2024.

²⁷⁹ Μαρκάτου Δ., «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα», *ό.π.*, 34.

συνέντευξη που μου έδωσε, αναφέρει ότι η οικογένεια του Κωνσταντάτου παραχώρησε στην Κοινότητα οικόπεδο ιδιοκτησίας της, με τον ανδριάντα τοποθετημένο μέσα σε αυτό, ώστε να ενσωματωθεί στην πλατεία.²⁸⁰ Είναι είκοσι χρόνια μετά την αρχική τοποθέτηση του μνημείου, που η *Φωνή της Κεφαλονιάς* ασχολείται με το αίτημα για την απομάκρυνση του, και αναφέρει ότι έχει ήδη υποστεί βανδαλισμό με μπογιά. Η εφημερίδα δημοσιεύει φωτογραφία με το μνημείο σκεπασμένο με ύφασμα, «χρόνια τώρα, ύστερα από ένα ανόητο βάψιμο που του έγινε», και το ονομάζει «μπαμπούλα», που έτσι σκεπασμένο, «τρομάζει τα παιδιά». Η εφημερίδα επικρίνει τους αρμόδιους, που φαίνονταν να παίζουν «το κρυφτούλι», μη δίνοντας λύση στο πρόβλημα, που δημιουργεί το μνημείο αυτό.²⁸¹ Ο Αντώνης Καλλιβωκάς θυμάται ότι η μετακίνηση του μνημείου στο νεκροταφείο, έγινε λίγο μετά το 1981.²⁸²

Η ανέγερση μνημείων στα κοιμητήρια είναι μια πρακτική που εφαρμόστηκε σε μνημεία κυρίως της Δυτικής Γερμανίας, αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, σε στιγμές «αμηχανίας» των κρατικών μηχανισμών, για να υπάρχουν μακριά από την καθημερινή κοινωνική ζωή των πόλεων και να είναι ορατά μόνο από τους επισκέπτες των κοιμητηρίων, που επισκέπτονται το χώρο για να θρηνήσουν τους νεκρούς τους.²⁸³ Η επιλογή μιας τέτοιας θέσης γίνεται για να αποσιωπηθούν ιστορικά γεγονότα και να ελαχιστοποιηθεί, κατά το δυνατόν, η ενεργοποίηση της μνήμης των πολιτών.²⁸⁴ Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, και γιατί, καθώς μου είπε ο Αντώνης Καλλιβωκάς, «η πλειοψηφία της κοινωνίας το θεωρούσε διχαστικό», το άγαλμα του ταγματάρχη Κωνσταντάτου μετακινήθηκε, από την πλατεία της Σάμης, στο πλάτωμα έξω από την είσοδο του δημοτικού κοιμητηρίου, όπου και ησυχάζει χωρίς να απασχολεί την κοινή γνώμη και χωρίς πλέον να βεβηλώνεται με μπογιές.²⁸⁵

Ωστόσο, η επιδίωξη της αποσιώπησης δεν είναι ο κανόνας για τα κοιμητήρια της Κεφαλονιάς, όπου υπάρχουν τάφοι στους οποίους επικεντρώνονται δημόσιες τελετές. Στο επιτάφιο μνημείο του Κωνσταντίνου Μεταξά, στο Δημοτικό Νεκροταφείο Αργοστολίου, κατατίθεται, κάθε χρόνο, στεφάνι από τα σχολεία στο πλαίσιο του εορτασμού της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου, και ήδη έχουμε αναφερθεί στην ανέγερση μνημείου από την ΠΕΑΕΑ, μέσα στο ίδιο νεκροταφείο, για τους εκτελεσθέντες θανατοποινίτες των φυλακών,

²⁸⁰ Αρχείο Προφορικών Συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Αντώνη Καλλιβωκά, 21/4/2024, 00:18:08 – 00:20:49.

²⁸¹ «Γυρίζοντας στ' Αργοστόλι», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 25/8/1979.

²⁸² Αρχείο Προφορικών Συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή, συνέντευξη Αντώνη Καλλιβωκά, 21/4/2024, 00:18:03 - 00:20:50.

²⁸³ Τενκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., 136, 194 και 198.

²⁸⁴ Στο ίδιο, 194 και 198.

²⁸⁵ Συνέντευξη Αντώνη Καλλιβωκά, ό.π., 00:19:58.

που δεν είχε σκοπό να απομονώσει τη μνήμη τους, αλλά και στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Γεράσιμου Γρηγοράτου ή Αστραπόγιαννου στο κοιμητήριο Ζερβάτων, που είχαν χαρακτήρα πολιτικής εκδήλωσης. Η στήλη πεσόντων στα Φραγκάτα, επίσης, μετακινήθηκε από τον αρχικό της χώρο, που έγινε πλατεία για διεξαγωγή πανηγυριών, στο χώρο δίπλα στο παλιό κοιμητήριο του χωριού, αλλά και δίπλα στον ενοριακό ναό, που διασώθηκε από τους σεισμούς του 1953.

Στον κατάλογο των μνημείων συμπεριέλαβα και δύο ιδιωτικά μνημεία, που υπάρχουν στο κοιμητήριο των Ζερβάτων, στους τάφους Βαρβάρας Μερκούρη-Νικολοβιέννη και Γεωργίου Μιχαλάτου. Το έκανα ως μια μικρή συμβολή (τα παραδείγματά μου δεν είναι πολλά) στον προβληματισμό, που επισημαίνει ο Πολυμέρης Βόγλης, σε σχέση με το κατά πόσον «ο ΔΣΕ αποτελεί συνέχεια του ΕΛΑΣ, και πώς το υποκείμενο της εαμικής αντίστασης μετασχηματίζεται μέσα από τον Εμφύλιο».²⁸⁶ Ο τάφος Βαρβάρας Μερκούρη Νικολοβιέννη (1933-2019) φέρει μαρμάρινη πλάκα με τα ονόματα «Γεράσιμος Μερκούρης 1889-1968» και «Άννα Μερκούρη-Γρηγοράτου 1891-1976», πάνω στην οποία έχει προστεθεί πορσελάνινη επιγραφή εν είδει ανοικτού βιβλίου, στη μια σελίδα του οποίου υπάρχει φωτογραφία τριών προσώπων και η επιγραφή «Αγωνιστές 1941-1944. Πεσόντες 1949. / Φειδίας Μερκούρης ετών 35 / Πουλάτα 11-6-1949/ Αντζουλέτα Μερκούρη ετών 21 / Παχιά Πούντα 13-10-1949 / Αριστείδης Μερκούρης ετών 25 / Παλιά Βλαχάτα 11-10-1949», και στη δεύτερη σελίδα, μια, προσαρμοσμένη στην οικογενειακή περίπτωση, παράφραση του ποιήματος του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη «Επί τω θανάτω της θυγατρός μου Ναθαλίας».²⁸⁷ (Εικ.49). Ο δε τάφος της οικογενείας Γεωργίου Μιχαλάτου φέρει μαρμάρινη πλάκα, στην οποία, κάτω από το όνομα

48



49



²⁸⁶ Βόγλης Π., *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή*, ό.π., 25.

²⁸⁷ Η επιγραφή στο «Παράρτημα Β», παράγρ. 25. Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 23ης/6/2024.

«Παναγάγγελος Μιχαλάτος ετών 40», έχει συγκολληθεί πρόσθετη επιγραφή που συμπληρώνει: «(Εφονεύθη 15-8-1949 / από το Στρατό / γιατί (sic) ήταν στον Ε.Λ.Α.Σ.)».²⁸⁸ (Εικ. 48).

Αυτής της μορφής τα ιδιωτικά μνημεία, απηχούν την οικογενειακή μνήμη, όπως και το μνημείο στο σπίτι του Φώτη Γρηγοράτου και το μνημείο στα Μουζακάτα, που είδαμε παραπάνω, ή είναι αυτοαναφορικά, όπως το μνημείο του «καπετάν Θεού», του ΕΛΑΣ, που «έζησε ελεύθερος» τα χρόνια «1940-1949»: Όλα αυτά τα μνημεία δείχνουν τη συνέχεια της συμμετοχής των ίδιων προσώπων στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο, με όλες βέβαια τις επιφυλάξεις που πρέπει να έχουμε σε σχέση με το ενδεχόμενο μιας υπερβολής, που πιθανόν επιδιώκει τη συμμόρφωση με ιδεατούς τύπους ομαδικής ταυτότητας,²⁸⁹ ή σε ό,τι αφορά την αναγωγή από το τοπικό στο καθολικό.²⁹⁰ Τα μνημεία είναι επιτελέσεις μνήμης, και η μνήμη, είτε είναι ατομική είτε οικογενειακή, διαμορφώνεται από τις συλλογικότητες, στις οποίες οι φορείς της ανήκουν.²⁹¹ Έχω τη γνώμη ότι τα ιδιωτικά μνημεία αποτυπώνουν στις επιγραφές τους την προσωπική μνήμη και αλήθεια, ή, έστω, την οικογενειακή βεβαιότητα για την προσωπική αλήθεια του νεκρού. Είναι δυνατόν να εκφράζουν την υποκειμενικότητα των ανθρώπων, απαλλαγμένη από το περίβλημα της συλλογικής μνήμης, που γνωρίζουμε ότι είναι μία κατασκευή,²⁹² και τους περιορισμούς της πολιτικής στράτευσης.²⁹³ Αποτελούν το κεντρικό αφήγημα του ανθρώπου ενώπιον της αιωνιότητας, και επομένως η αναφορά τους μπορεί να είναι, περισσότερο από κάθε άλλη περίπτωση, τίμια και ειλικρινής. Η διαδικασία της ανάμνησης έχει και μια καθαρά ατομική διάσταση, παρά το γεγονός ότι το κοινωνικό πλαίσιο διαμορφώνει το τι θυμούνται τα άτομα.²⁹⁴ Στα επιτάφια λοιπόν μνημεία, που προανέφερα, καθώς και στο άλλα τρία ιδιωτικά μνημεία που σχολίασα στο κεφάλαιο 9, επιβεβαιώνεται η συνέχεια της συμμετοχής στον ΕΛΑΣ με τη συμμετοχή στον ΔΣΕ, αλλά και η βεβαιότητα για την υψηλή αξία αυτής της συνέχειας.

Τέλος, ένα μνημείο που με προβλημάτισε ιδιαίτερα, ήταν η στήλη στο κοιμητήριο του Αγίου Νικολάου στο Διγαλέτο (εικ.50). Στην προσπάθειά μου να μάθω, εάν πρόκειται για ομαδικό τάφο ή για κενοτάφιο, έλαβα τηλεφωνικά δύο αντικρουόμενες πληροφορίες, σε μια

²⁸⁸ Φωτογραφικό αρχείο Διονυσίου Γ. Γαρμπή, φωτογραφίες 23ης/6/2024.

²⁸⁹ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα: Πλέθρον, 1997, 217.

²⁹⁰ Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, 22.

²⁹¹ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.*, 445.

²⁹² Τενεκετζής Α., *Τα μνημεία για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, *ό.π.*, 194-195.

²⁹³ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.*, 450.

²⁹⁴ Στο ίδιο, 445 (με παραπομπή στο Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, Gerard Namer (επιμ), Παρίσι 1997, 94-95).

προσπάθεια των συνομιλητών μου αποποίησης της ευθύνης για γεγονότα που αρχικά δεν εντάσσονταν στα ερευνητικά μου ερωτήματα. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη μία άποψη, οι τιμώμενοι νεκροί εκτελέστηκαν σε αντίποινα για την απαγωγή 6 γυναικών από τα μέρη του Ελειού, που οι Αριστεροί τις συνέλαβαν και τις μετέφεραν στα Μουζακάτα για ανάκριση. Τις άφησαν ελεύθερες, αλλά οι Δεξιοί αντέδρασαν με τη σύλληψη των 6 και την εκτέλεσή τους στον Ελειό, ενώ αυτοί δεν σχετίζονταν με την απαγωγή. Οι εκτελεσθέντες μεταφέρθηκαν άμεσα στο Διγαλέτο και ενταφιάστηκαν σε κοινό τάφο, όπου αργότερα ανεγέρθηκε το μνημείο. Σύμφωνα με την άλλη εκδοχή, οι 6 υπήρξαν θύματα των εκτελέσεων στα



50

Αργίνια, ενταφιάστηκαν εκεί και αργότερα μεταφέρθηκαν τα οστά τους στο Διγαλέτο και φτιάχτηκε ο κοινός τάφος και το μνημείο. Οι επιγραφές στα μνημεία, όμως, δεν υποστηρίζουν την δεύτερη εκδοχή, αφού η καταστροφή των Αργινίων έγινε στις 10/6/1944, ενώ οι αναφερόμενοι στο μνημείο του Διγαλέτου εκτελέστηκαν στις 4/8/1944.

Η περίπτωση αυτού του μνημείου έφερε στο προσκήνιο μια παλιά απορία μου: Γιατί οι αφηγήσεις δεξιών και αριστερών, γύρω από τα ίδια γεγονότα, κάποιες φορές διαφέρουν τόσο πολύ, ενώ όλες χαρακτηρίζονται από αυτοπεποίθηση και βεβαιότητα;

Ο Πολυμέρης Βόγλης δέχεται ότι για τη δεκαετία του 1940 «δεν έχουμε μία, ενιαία, συλλογική μνήμη, αλλά η συλλογική μνήμη είναι διαιρεμένη. Η πόλωση και η σύγκρουση του Εμφυλίου, χώρισε την ελληνική κοινωνία σε δύο στρατόπεδα, καθένα από τα οποία διαμόρφωσε τη δική του συλλογική μνήμη και αφήγηση για την Κατοχή και τον Εμφύλιο και η οποία αντιστοιχούσε σε ανάλογες πολιτικές ταυτότητες (Αριστερά-Δεξιά)».²⁹⁵ Επισημαίνει την άποψη του Maurice Halbwachs ότι «τα άτομα θυμούνται πάντα ως μέλη μιας ομάδας στην οποία ανήκουν. Οι αναμνήσεις μας, ακόμα και οι πιο προσωπικές, αποτυπώνουν τη σχέση μας με τις διάφορες συλλογικότητες»,²⁹⁶ και, ακόμη ότι η πολιτική στράτευση λειτουργεί

²⁹⁵ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», ό.π. 443.

²⁹⁶ Στο ίδιο, 445.

περιοριστικά για την έκφραση της υποκειμενικότητας.²⁹⁷ Αν, επιπλέον, λάβω υπόψη μου και την τοποθέτηση του Mark Bloch, ότι, στην πραγματικότητα, ακόμη και η άμεση παρατήρηση «σπανιότατα είναι κάτι περισσότερο από μια αυταπάτη» και ότι «σχεδόν τα μισά απ' όσα βλέπουμε είναι με τα μάτια των άλλων»,²⁹⁸ θα έχω μια ικανοποιητική θεωρητική απάντηση στην απορία μου. Διαφορετικά, θα πρέπει να σκεφτώ ότι κάποιος από τους συνομιλητές μου σκόπιμα δεν λέει την αλήθεια. Πράξεις, που θα γινόντουσαν κατανοητές στο πλαίσιο του πολέμου, σήμερα μπορεί να στιγματίζουν.²⁹⁹

Το κοιμητήριο του Αγίου Νικολάου στο Διγαλέτο το προσεγγίζει κανείς με αυτοκίνητο, μέσω ενός όχι πολύ μακριού αλλά δύσκολου δρόμου. Και το μνημείο είναι ασφυκτικά περιορισμένο, ανάμεσα στα άλλα του κοιμητηρίου.

²⁹⁷ Στο ίδιο, 450.

²⁹⁸ Marc Bloch, *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κώστας Γαγανάκης, Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, 1994 (7η έκδ.), 76.

²⁹⁹ Βόγλης Π., «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν», *ό.π.* 440.

11. Συμπεράσματα - επίλογος

Με την εργασία αυτή δημιουργήθηκε ένας κατάλογος των μνημείων που με κάποιον τρόπο σχετίζονται με τη δεκαετία 1940-1950 στην Κεφαλονιά: Μνημεία προγενέστερα που καταστράφηκαν από τους Ιταλούς, μνημεία αφιερωμένα στον Ιωάννη Μεταξά, μνημεία αφιερωμένα στη μνήμη της σφαγής της ιταλικής Μεραρχίας «Άκουι», μνημεία των πεσόντων στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο, της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου. Τα μνημεία που σχετίζονται με τη δεκαετία του '40 αντιπροσωπεύουν το ήμισυ περίπου του συνολικού αριθμού των μνημείων του νησιού και αυτό οφείλεται στα ιδιαίτερα ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα σε αυτό, καθώς και στην πολιτική της Αριστεράς, και κυρίως του ΚΚΕ, για δημιουργία πολλών μνημείων με τη μορφή εντοιχισμένων αναθηματικών πλακών, που είναι περιγραφικές, αλλά και προσιτές από πλευράς κόστους. Αναφέρονται στοιχεία από την ιστορία κατασκευής των μνημείων, και τις συζητήσεις που δρομολογήθηκαν στα θεσμικά όργανα και στην τοπική κοινωνία, σχετικά με την κατασκευή τους. Επίσης αναφέρονται πληροφορίες σχετικά με επιτελέσεις μνήμης σε αυτά, αλλά και με το ρόλο που διαδραματίζουν τα ίδια στη σύγχρονη κοινωνία. Ο κατάλογος αυτός μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία για περαιτέρω εμβάθυνση στην ιστορία του καθενός μνημείου ξεχωριστά, ή να χρησιμεύσει ως βοήθημα για εκπαιδευτικά προγράμματα και ιστορικούς περιπάτους.

Η επίσημη μνήμη, με επίκεντρο τα παλαιότερα μνημεία των πεσόντων «υπέρ Πατρίδος», ή τα μνημεία που δεν προβάλλουν τις πολιτικές ταυτότητες, επιδιώκει να λειτουργήσει ενοποιητικά, η συλλογική μνήμη όμως είναι διαιρεμένη και αποσπασματική, αφού, για λόγους που σχετίζονται ακριβώς με την πολιτική ταυτότητα, τα μνημεία δεν γίνονται το ίδιο αποδεκτά από όλους: Το ΚΚΕ, κυρίως, θεωρεί ανούσιους τους εορτασμούς σε μνημεία πολιτικά αποχρωματισμένα, δεν συμμετέχει σε αυτούς, και δημιουργεί μνημεία που αναφέρονται ρητά στην Εαμική Αντίσταση και στον ΔΣΕ. Έτσι, το ΚΚΕ, και τα σωματεία στα οποία πλειοψηφεί, λειτουργούν ως «δρώσες ομάδες» στο πλαίσιο του συλλογικού, σύμφωνα με την ανάλυση των Jay Winter και Emmanuel Sivan, που ενέπνευσε τον τίτλο αυτής της εργασίας: Εφαρμόζουν ανεξάρτητο σχεδιασμό στην επιτέλεση της ιστορικής μνήμης τόσο στη δημιουργία μνημείων, όσο και στις εκδηλώσεις γύρω από αυτά.

Η Εαμική Αντίσταση, από τη στιγμή που αναγνωρίστηκε ως Εθνική, ενσωματώθηκε στο κοινό εθνικό αφήγημα και αποχρωματίστηκε πολιτικά. Η μνήμη του Εμφυλίου και της δράσης του ΔΣΕ επιλέγεται σήμερα ως η πιο κατάλληλη για να καθορίσει την αριστερή ταυτότητα, γιατί είναι αρκούντως διαιρετική και μπορεί να σχηματοποιήσει, στον πολιτικό λόγο και στο χώρο, την αντίθεση προς το κυρίαρχο κυβερνητικό αφήγημα και την απόσταση της Αριστεράς (και ειδικότερα του ΚΚΕ) από αυτό. Το ΚΚΕ, έτσι, επιβεβαιώνει και επαναπροσδιορίζει την πολιτική του ταυτότητα και επιδιώκει τη διεύρυνση της επιρροής του.

Στον αντίποδα της τακτικής του ΚΚΕ, υπήρξε και υπάρχει η άποψη, που υποστηρίζει ότι η συμμετοχή στον εμφύλιο δεν μπορεί να είναι μνήμη άξια προβολής, επειδή ο Εμφύλιος ήταν πόλεμος αδελφοκτόνος. Οι διαφορές αυτές καθορίζουν διαφορετικής μορφής εκδηλώσεις μνήμης, που επιτελούνται, είτε σε διαφορετικά μνημεία, είτε στα ίδια μνημεία σε διαφορετικές ημερομηνίες: Αφενός η επίσημη πολιτεία με τους θεσμούς της και με διάφορους κοινωνικούς και πολιτικούς φορείς, αφετέρου το ΚΚΕ και πολιτικοί φορείς που επηρεάζονται από αυτό. Στην πρώτη περίπτωση, τελούνται εκδηλώσεις μπροστά στα μνημεία, που περιλαμβάνουν θρησκευτικό μνημόσυνο, κατάθεση στεφάνων και ανάκρουση του Εθνικού ύμνου, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, προσκλητήριο νεκρών, απουσία των επίσημων κυβερνητικών και άλλων αρχών, κατάθεση στεφάνων ή λουλουδιών και απόδοση τιμής στους ήρωες, με ανύψωση της γροθιάς.

Με τα μνημεία, η μνήμη αποτυπώνεται στο δημόσιο χώρο και ο δημόσιος χώρος, με την υλικότητα που αποκτά, την ανατροφοδοτεί, λειτουργώντας παιδευτικά. Τα μνημεία έχουν δυνατότητα και χρησιμότητα παιδευτική και αυτή η δυνατότητα αξιοποιείται τόσο από την εκάστοτε κυβερνητική πλευρά για την ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας, όσο και από την Αριστερά για την καλλιέργεια και ανάδειξη της πολιτικής της ταυτότητας. Τα μηνύματα της εθνικής ενότητας και της κοινωνικής συνοχής, αφενός, αλλά και της αγωνιστικότητας για την κοινωνική δικαιοσύνη, αφετέρου, προβάλλονται και υπηρετούνται από τα μνημεία, και μπορούν να επηρεάσουν ευρύτερες κοινωνικές μάζες. Ωστόσο, αυτή η επιδίωξη είναι διαιρετική, αφού εξαρτάται από τις πολιτικές ταυτότητες και από το γεγονός ότι το αφήγημα της κάθε μιας πολιτικής πλευράς δεν μπορεί να πείσει την άλλη.

Στα μνημεία για τη δεκαετία του '40 της Κεφαλονιάς είναι αξιοσημείωτη η αναλογία με τις μνημειακές πολιτικές που είναι γνωστές από το διεθνή χώρο: Υπάρχει η τάση, εθνική ή δεξιόστροφη, για παραγωγή μνημείων συμπεριληπτικών, που προβάλλουν τη γενική ιδέα της Αντίστασης, αποσιωπώντας τα γεγονότα και την πολιτική ιδιότητα των προσώπων που

πρωταγωνίστησαν σε αυτά, και η τάση για ανέγερση μνημείων, με emphatic αναφορές στα γεγονότα και τις πολιτικές ιδιότητες των προσώπων, που υπηρετείται από το ΚΚΕ. Τα πρώτα στοχεύουν στην ανατροφοδότηση μιας ενοποιητικής μνήμης, τα δεύτερα στην καθαρότητα ενός αγωνιστικού μηνύματος και τη διαπαιδαγώγηση.

Καταβάλλεται προσπάθεια να τιμηθούν όλοι οι νεκροί, αυτό όμως που συμβαίνει στην κάθε εποχή είναι ότι τιμώνται οι νεκροί που ανήκουν σε συγκεκριμένες ταυτότητες, εθνικές, πολιτικές, οικογενειακές. Οι νεκροί, κατά βάση, ανήκουν στις οικογένειές τους· όταν μια οικογένεια αρνήθηκε την προτεινόμενη συμπερίληψη σε ένα μνημείο, τότε η οικογενειακή ταυτότητα υπερίσχυσε της πολιτικής.

Υπήρξαν περιπτώσεις μνημείων που βεβηλώθηκαν και άλλων που αφαιρέθηκαν για να κλαπεί ο χαλκός τους, τουλάχιστον σύμφωνα με την πιθανότερη εκδοχή. Αυτό το τελευταίο ισχύει για το μνημείο του Αστραπόγιαννου στο κοιμητήριο Ζερβάτων, όπου κλάπηκε η μεταλλική προτομή του ήρωα, και για το μνημείο της Εθνικής Αντίστασης στο Αργοστόλι, απ' όπου εκλάπηκαν να μεταλλικά γράμματα. Πιθανολογείται, όμως, ότι το ίδιο ισχύει και για τον ανδριάντα του βρετανού Αρμοστή Τόμας Μαίτλαντ, που καταποντίστηκε αφού αφαιρέθηκε από του Ιταλούς και μεταφερόταν στην Ιταλία.

Η περιπλάνηση στο χώρο των μνημείων μοιάζει με έναν περίπατο στην ιστορία, οι σταθμοί του οποίου καθορίζονται από τα δικά μας παροντικά ενδιαφέροντα. Κάθε ιστορία είναι μια σύγχρονη ιστορία. Με την έννοια αυτή, η διαπίστωση μιας καχυποψίας μεταξύ των αντίπαλων πολιτικών ταυτοτήτων, που βασίζεται στη διαιρεμένη μνήμη ή τη διαφορετική αντίληψη των ίδιων γεγονότων, μπορεί να είναι εποικοδομητική: Αυτό που ο καθένας προβάλλει από το παρελθόν είναι αυτό που θεωρεί σημαντικό για το μέλλον. Οι άνθρωποι αναγνωρίζονται ως ήρωες, όταν εγγράφονται στα μνημεία. Οι ήρωες δεν έχουν σκοτεινά σημεία και, χωρίς σκοτεινά σημεία, γίνονται ηθικά πρότυπα. Η μνήμη τους παιδαγωγεί και προσδιορίζει τις πολιτικές ταυτότητες, που παραμένουν διαιρεμένες καθώς τα επιμέρους κοινωνικά σύνολα, που προσδιορίζουν, δεν βρίσκονται σε πορεία σύγκλισης.-

Πηγές - βιβλιογραφία

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Α. Αρχειακό υλικό των Γ.Α.Κ.-Τ.Κ.:

Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Αρχείο Δήμου Αργοστολίου / Φ6, Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου.

Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Αρχείο Δήμου Αργοστολίου / Φ9, Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου 1989-90.

Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Αρχείο Δήμου Αργοστολίου / Φ12, «Πρόχειρο Βιβλίο καταχωρίσεως λαμβανομένων αποφάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου» από 5/1/1960 έως 21/12/1962.

Γ.Α.Κ.-Τ.Κ. / Δήμος Ληξουρίου / Φ21 – Βιβλίο Πρακτικών και Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1982-1984.

Β. Δήμος Αργοστολίου, αταξινόμητο αρχείο: Διάφοροι φάκελοι με αρχειακό υλικό.

Γ. Μητρώο αντικειμένων του Κοργιαλενείου Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου.

Δ. Αρχείο φωτογραφιών Διονυσίου Γ. Γαρμπή.

Ε. Αρχείο προφορικών συνεντεύξεων Διονυσίου Γ. Γαρμπή.

Στ. Μνημεία σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους της Κεφαλονιάς.

Ζ. Τοπικός τύπος, όπως αναφέρεται παρακάτω.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλβανός, Ραϋμόνδος, *Ο ελληνικός εμφύλιος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2022.

Alvanos, Raymondos, and Manola, Paraskevi-Danai, ‘Monuments of World War II: Exploring Contesting Political Identities and the Politics of Memory in the Greek island of Corfu’, in, Adamopoulou, Areti, and Droumpouki, Anna Maria (ed.), *Monuments for World War II: Memory and Oblivion in the Balkans and Central-East Europe*, Ioannina: University of Ioannina and Hellenic Foundation for Research and Innovation, 2024.

Αντωνίου, Γιώργος, και Μαραντζίδης, Νίκος, «Το επίμονο παρελθόν», στο Αντωνίου, Γιώργος, και Μαραντζίδης, Νίκος (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία, 2008, 11-45.

Βαν Μπούσχοτεν, Ρίκη, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα: Πλέθρον, 1997.

Βερβενιώτη, Τασούλα, *Οι άμαχοι του ελληνικού εμφυλίου. Η δυναμική της μνήμης*, Αθήνα: Κουκκίδα, 2021.

Βόγλης, Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.

Βόγλης, Πολυμέρης, «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά* 25/47 (Δεκέμβριος 2007), 437-456.

Βουτσινά, Σταλίνα, «Κατάλογος», στο Μαρκάτου, Δώρα Φ. (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα, Αργοστόλι*: ΤΕΙ Ιονίων Νήσων, 2015, 49-130.

Γαρμπής, Διονύσιος Γ., και Ζαφειράτου-Γαρμπή, Θεοδώρα, «Η λιθογλυπτική στα Φραγκάτα Κεφαλληνίας. (Το έργο της οικογένειας Γεράσιμου Τζάκη ή Μπούζα)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 7 (1995-1998), αφιέρωμα στον Γεώργ. Γ. Αλισανδράτο, Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 1998, 255-298.

Γιαννιτσιώτης, Γιάννης, «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία: Χωρικές διαμάχες γύρω από έναν μνημονικό τόπο», στο Γιαννακόπουλος, Κώστας, και Γιαννιτσιώτης, Γιάννης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.

Wille, Doris, και Πετράτος, Πέτρος, «“Mein weg zu den Partizanen” (‘‘Η πορεία μου προς τους Αντάρτες»)). Ο αντιστασιακός γερμανός στρατιώτης Josef Reitzle στην Κεφαλονιά», στο *ΙΑ΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Επτανησιακός βίος και πολιτισμός, Κεφαλονιά 21-25 Μαΐου 2018, Πρακτικά, Τόμος ΙΙ: Πολιτική Ιστορία του 20ού αιώνα και ειδικότερες θεματικές*, επιμέλεια Τουμασάτος, Ηλίας, γενική εποπτεία Μοσχόπουλος, Γεώργιος Ν., Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2019, 119-142.

Wille, Doris, και Πετράτος, Πέτρος, «Για την αντιστασιακή ιδιότητα του Josef Reitzle», στο Πετράτος, Πέτρος, *Σελίδες Κεφαλονίτικης Ιστορίας. Κατοχή - Αντίσταση - Εμφύλιος*, Ληξούρι: Ιακωβάτειος Βιβλιοθήκη, 2022, 187-203.

Winter, Jay, and Sivan, Emmanuel, “Setting the framework”, in, Winter, Jay, and Sivan, Emmanuel (edit.), *War and remembrance in the twentieth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 6-39. Διαθέσιμο στο:

<https://assets.cambridge.org/97805216/40350/sample/9780521640350web.pdf>, τελευταία πρόσβαση 15/6/2024.

Δαβαλάς, Ανδρέας Δ., «Η συγκρότηση της δεξιάς ιδεολογίας στη μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1981). Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Υπεύθυνος Καθηγητής Ζώρας, Κωνσταντίνος, μέλη Χτουρής, Σωτήρης, και Γρηγορίου, Παναγιώτης, 2006.

Δεμπόνος, Αγγελο-Διονύσης, *Το κουτούπι του Νάπιερ*, Αργοστόλι: Δήμος Αργοστολίου, 2004.

Ζαφειράτου, Θεοδώρα, «Ελένη Κοσμετάτου: Η ζωή και το έργο της», στο Ζαφειράτου, Θεοδώρα, και Αντζουλάτου-Ρετσίλα, Ευρυδίκη (επιμ.), *Μνήμη Ελένης Κοσμετάτου. Εκδήλωση που οργανώθηκε στις 16 Μαΐου 2015 με αφορμή τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας των Μουσείων*, Αργοστόλι: Σύλλογος «Φίλοι του Κοργιαλενείου Ιστορικού & Λαογραφικού Μουσείου Αργοστολίου, 2017, 17-38.

Καήλας, Δημήτρης (επιμ), *Τίποτα και κανείς δεν ξεχνιέται. Η Εθνική Αντίσταση μέσα από τα ηρώα και τα μνημεία*, Αθήνα: ΚΜΙΕΑ, 2000.

Καλαφάτης, Αλέκος, *Η πόλις (μου)*, χ.τ.ε., χ.ε., 2022.

Kallimopoulou, Eleni, Poulos, Panagiotis C., Kornetis, Konstantinos, and Tshipidis, Spyros, *Learning Culture Through City Soundscape. A Teacher Handbook*, Αθήνα: Sonor Cities, 2013, <http://sound-cities.turkmas.uoa.gr/wp-content/uploads/2016/10/Learning-Culture-Through-City-Soundscapes-Teacher-Handbook.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13/6/2024.

Καλύβας, Στάθης Ν., και Μαραντζίδης, Νίκος, *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2016.

Ιωαννίδης, Πέτρος, και Τσαουσάκης, Ηλίας, «Προλεγόμενα», στο Ιωαννίδης, Πέτρος, και Τσαουσάκης, Ηλίας, (επιμ.), *Μισός αιώνας εκλογές. Συζητώντας για τις εκλογικές αναμετρήσεις της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Πόλις, 2023.

Καλλιβωκά, Σταματούλα, «Η συγκρότηση της μνήμης της μεραρχίας Άκουι στην Ιταλία και στην Ελλάδα», διπλωματική εργασία στο ΜΠΣ Δημόσια Ιστορία του ΕΑΠ (επιβλέπων Αντωνίου, Γεώργιος), 24/7/2021, διαθέσιμο στο <https://www.apothesis.eap.gr/archive/item/6474>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

Κομποθέκρα, Άννα, «Μνημονικοί τόποι της Κεφαλλονιάς», γραπτή εργασία στο πλαίσιο του Μ.Π.Σ. «Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία -λαϊκός πολιτισμός», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Ιωάννινα 21/06/08.

Κουστένης, Παναγιώτης, «1981: Οι εκλογές της Αλλαγής», στο Ιωαννίδης, Πέτρος, και Τσαουσάκης, Ηλίας (επιμ.), *Μισός αιώνας εκλογές. Συζητώντας για τις αναμετρήσεις της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Πόλις, 2023, 65-87.

Corvaja, Santi, *Gli eroi di Cefalonia, Settembre 1943*, Atene: Horizon, χ.έ.έ.

Λουκάτος, Σπύρος Δ., *Τα χρόνια της Ιταλικής και Γερμανικής κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά και Ιθάκη, Τόμος δεύτερος, Η ιταλογερμανική σύρραξη στην*

Κεφαλονιά και η συμβολή των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων στην εκδήλωση και διεξαγωγή της, 8-24 Σεπτέμβρη 1943, Αθήνα: Αδελφότης Κεφαλλήνων και Ιθακησίων Πειραιώς, 1981.

Λουκάτος, Σπύρος Δ., *Τα χρόνια της ιταλικής και γερμανικής Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά και την Ιθάκη, Τόμος τρίτος, Η ναζιστική γερμανική κατοχή, οι εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις και τα αντιστασιακά επιτεύγματα στην Κεφαλονιά και την Ιθάκη, 24 Σεπτέμβρη 1943 -17 Σεπτέμβρη 1944*, Αθήνα: Ομοσπονδία Κεφαλονίτικων & Ιθακησιακών Σωματείων και Σύλλογος Φαρακλάδων «Η Εύγερος», 1991.

Λυδάκης, Στέλιος, *Οι έλληνες ζωγράφοι. Τόμος τέταρτος, Λεξικό των ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών (16ος-20ος αιώνας)*, Αθήνα: Μέλισσα, 1976.

Μαρκάτου, Δώρα Φ., «Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα», στο Μαρκάτου, Δώρα Φ. (επιμ.), *Δημόσια Γλυπτική στα Επτάνησα. Ζάκυνθος, Κεφαλονιά-Ιθάκη, Λευκάδα*, Αργοστόλι: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ιονίων Νήσων 2015.

Μαυροσκούφης, Δημήτρης Κ., *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Αθήνα: Αδελφοί Κυριακίδη, 2012.

Μοσχόπουλος, Γεώργιος Ν., *Ιστορία της Κεφαλονιάς, (1797-1940), Πολιτική ιστορία - πολιτισμός παιδεία - γράμματα - τέχνες, (Περιέχεται και η ύλη του εξαντλημένου Β' τόμου)*, Αργοστόλι: χ.ε., 2010.

Μοσχόπουλος, Γιώργος Ν., *Ιστορία της Κεφαλονιάς (1940-1949), τόμος τρίτος, Πόλεμος-Κατοχή-Εμφύλιος*, Αργοστόλι: χ.ε., 2020.

Μοσχόπουλος, Γεώργιος Ν., «Ένα χειρόγραφο του Γεράσιμου Χαρ. Μοσχόπουλου που αφορά την ιταλο-γερμανική κατοχή (1941-1944) στην Κεφαλονιά», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 10, Αφιέρωμα στους συνεργάτες του περιοδικού από το 1976 ως σήμερα, Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2005, 111-123.

Bloch, Marc, *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Γαγανάκης, Κώστας, Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, 1994 (7η έκδ.).

Ούπι, Λεά, *Ελεύθερη. Μεγαλώνοντας στο τέλος της Ιστορίας*, μτφρ. Καλοκύρης, Αντώνης, Αθήνα: Πατάκης, 2003 (2η έκδ.).

Πλάντζος, Δημήτρης, «Εισαγωγή: Κληρονομίες της μνήμης και της λήθης», στο Πλάντζος, Δημήτρης (επιμ.), *Τα μνημεία των άλλων. Ανεπιθύμητες κληρονομίες στις παρυφές της μνήμης και της λήθης*, Αθήνα: Νεφέλη, 2023.

Portelli, Alessandro, *The battle of Valle Giulia. Oral history and the art of dialogue*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1977.

Schminck-Gustavus, Christoph U., *Οι ηττημένοι της Κεφαλονιάς*, Αθήνα: Σμίλη, 1994.

Τενεκετζής, Αλέξανδρος, *Τα μνημεία για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εικονομαχίες στην Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου (1945-1975)*, πρόλογος Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Αθήνα: Ασίνη, 2020.

Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, *23+ Παθιασμένα ψέματα για τον ένοπλο λαϊκό αγώνα 1941-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, (2016).

Τριάντης, Λουκάς, «Χωρικές πολιτικές της μνήμης και της λήθης στη ‘μετασοσιαλιστική’ πόλη. Η περίπτωση των Τιράνων», στο Φωκαΐδης, Πέτρος, και Χρονάκη, Αλεξάνδρα (επιμ.), *Θέσεις της μνήμης*, Αθήνα: Νήσος, 2016, 59-78.

Τσιτσέλης, Ηλίας Α., *Κεφαλληνιακά σύμμικτα. Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας, εις τόμους τρεις. Τόμος πρώτος: Βιογραφίαι, οίκων ιστορία, δημοσιεύματα*, Αθήνα: Λεωνής, 1904.

Τσιτσέλης, Ηλίας Α., *Κεφαλληνιακά σύμμικτα. Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας, εις τόμους τρεις. Τόμος δεύτερος. Εκκλησιαστικά. Μονών ιστορία. Χρονογραφία, Πολιτικά και στατιστικά σημειώματα*, εν Αθήναις: Μηνάς Μυρτίδης, 1960.

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Οι δωσίλογοι, Ένοπλη, πολιτική και οικονομική συνεργασία στα χρόνια της Κατοχής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2024 (ε' έκδοση).

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ ΕΝΤΥΠΟ ΤΥΠΟ

Νέα Κεφαλληνία:

«Ο εορτασμός της εορτής του Συντάγματος», *Νέα Κεφαλληνία*, 7/6/1941

Τα Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης

Τσάσης Χ., «Ο ανδριάς ενός ήρωος στη γραφική πολιτειούλα της νέας Σάμης. Η συγκινητική τελετή της παρ. Κυριακής», *Τα Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 10/10/1959.

«Ο εορτασμός της επετείου της 28η Οκτωβρίου στην Κεφαλονιά», *Τα Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 25/11/1981.

«Τα αναλυτικά αποτελέσματα βουλευτικών εκλογών της 18 Οκτωβρίου 1981 στο νομό Κεφαλονιάς-Ιθάκης», *Τα Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 25/11/1981.

«Μνημείο γι' αυτούς που έπεσαν στην Κατοχή από τους κατακτητές», *Τα Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 15/10/1982.

«Χωρίς την παρουσία της κοινοτικής αρχής! Τα Βαλσαμάτα τίμησαν τους 26 αγωνιστές τους», *Τα Νέα Κεφαλληνίας και Ιθάκης*, 27/7/1983.

Η φωνή της Κεφαλονιάς:

«Ο αυριανός εορτασμός της 28ης Οκτωβρίου», *Η Φωνή της Κεφαλονιάς*, 28/10/1966.

«Στο Ληξούρι πολλοί πιστεύουν πως ήταν προβοκάτσια της δεξιάς ο... αποκεφαλισμός του Μεταξά;», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 4/8/1979.

«Γυρίζοντας στ' Αργοστόλι», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 25/8/1979.

«Να φύγει το άγαλμα του Μεταξά από την πλατεία, λέει ο Δήμαρχος κ. Κοσμετάτος», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 19/1/1980.

«Ούτε φέτος δραχμή δεν δόθηκε για το δρόμο που ... κατολισθαίνει... Αργίνα: Τάκαψαν οι Γερμανοί το 44. Τα ξέχασε η Κυβέρνηση τώρα. Μια μεγάλη θυσία που σίγουρα λίγοι γνωρίζουν», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 12/4/1980.

Σ.Δ.Λ., «Από τις σελίδες της Εθνικής Αντίστασης στα νησιά μας (1941-1944). Το ολοκληρωτικό κάψιμο του χωριού Μουζακάτα Σάμης, στις 23 Απρίλη 1944», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 26/4/1980.

«Ο πρώην Νομάρχης κ. Κριτσίνης προς τον νυν κ. Κατακαλίδη. Πετάξτε το άγαλμα του Μεταξά στον Κούταβο», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 7/11/1981.

«Δημοψήφισμα για το άγαλμα. Να το πετάξουμε στη θάλασσα ή όχι; Αντιδρά μειοψηφία ακροδεξιών», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 1/12/1981.

«Στιγμή με στιγμή τα δραματικά επεισόδια», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 13/2/1982.

«Ενώ αύριο... αποκαθλώνεται, αποκαλύπτουμε: Παράνομο ήταν το άγαλμα. Τοποθετήθηκε χωρίς άδεια του δήμου δικτατορικά από τον Προκόπη», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 13/2/1982.

«Δικαιώθηκε ο ηρωικός αγώνας του λαού μας. Ξηλώθηκε ο Προκόπης.... Πάει κι ο Μεταξάς»,
Η φωνή της Κεφαλονιάς, 20/2/1982.

«Πάει κι ο Μεταξάς», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 20/2/1982.

«Στιγμή προς στιγμή η ‘αποκαθήλωση’ του Μεταξά», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*, 3/3/1982.

«Εκπλήρωση χρέους τιμής προς τον δάσκαλο ήταν η εκδήλωση για τον Ευθύμιο Κουρούκλη»,
Η φωνή της Κεφαλονιάς, 31/3/1982.

«Μετονομάστηκε η κεντρική πλατεία στο Ληξούρι από Ι. Μεταξά σε Εθνικής Αντίστασης», *Η
Φωνή της Κεφαλονιάς*, 15/5/1982.

«Μετά από 40 χρόνια, τιμούνται με μνημείο οι 20 των Αργινίων», *Η φωνή της Κεφαλονιάς*
24/8/1982.

Το μέλλον:

«Αναμένεται εις την Κεφαλληνίαν ο μακαρ. Αρχιεπίσκοπος κ.κ. Ιερώνυμος, δια την πανήγυριν
του πολιούχου μας και την τελετήν των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντος του αειμνήστου Ιωάν.
Μεταξά», *Το μέλλον*, 8/6/1972.

«Η τελετή των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντος του αειμνήστου κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά.
Θα παραστούν κυβερνητικοί εκπρόσωποι και άλλοι επίσημοι. Το εκδοθέν επίσημον
πρόγραμμα», *Το μέλλον*, 10/8/1972.

«Απεκαλύφθη επισήμως ο ανδριάς του αειμνήστου Κεφαλλήνου Εθνικού Κυβερνήτου Ιω.
Μεταξά. Μια σεμνή και συγκινητική τελετή εις Αργοστόλιον», *Το μέλλον*, 24/8/1972.

«Εις ολόκληρον τον Νομόν Κεφαλληνίας και Ιθάκης: Με πατριωτικήν έξαρσιν και εθνικήν
υπερηφάνειαν εορτάσθη η ιστορική επέτειος της 28ης Οκτωβρίου. Μεγαλειώδης υπήρξεν η

παρέλασις εις Αργοστόλιον προ του ανδριάντος του δημιουργού του Αλβανικού Έπους
αιμνήστου Εθνικού Κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά», *Το μέλλον*, 7/11/1972.

«Περίλαμπρον νίκην εσημείωσεν ο συνδυασμός της Νέας Δημοκρατίας εις Κεφ/νίαν και
Ιθάκην. Καταλαμβάνει και τας 2 βουλευτικές έδρας», *Το μέλλον*, 18/11/1974.

«Αφιξις Ιταλών εις Κεφαλληνίαν δια την τέλεσιν ετησίου μνημοσύνου . Μετέβησαν στους
τόπους των εκτελέσεων», *Το μέλλον*, 11/10/1973.

«Από την επέτειον. Παρηγκωνίσθη ο δημιουργός του ‘ΟΧΙ’ Ιωάννης Μεταξάς», *Το μέλλον*,
7/11/1974.

Τα Φραγκάτα

Γαρμπής, Ν. Γ., «Αφιέρωμα. Κεφαλλονιά, Σεπτέμβρης 1943. Η σφαγή της μεραρχίας
‘ΑΚΟΥΙ’ αιχμαλώτων πολέμου από τους Γερμανούς. Cefalonia, Settembre 1943. I caduti
della Divisione “Acqui”», *Τα Φραγκάτα* 12 (Ιούλιος 2000).

Γ., Ν.Γ., «Σπύρος Γαρμπής του Ηλία. Ένας αυθεντικός μάρτυρας θυμάται τη σφαγή των Ιταλών
στα Φραγκάτα», *Τα Φραγκάτα* 12 (Ιούλιος 2000).

Αρβανιτάκης, Διονύσης, «Τα Φραγκάτα στην ιταλογερμανική σύρραξη στην Κεφαλονιά (8-24
Σεπτ. 1943)», *Τα Φραγκάτα* 12 (Ιούλιος 2000).

«Αφιέρωμα, μέρος Β’. Κεφαλλονιά, Σεπτέμβρης 1943. Η σφαγή της μεραρχίας ‘ΑΚΟΥΙ’
αιχμαλώτων πολέμου από τους Γερμανούς. Cefalonia, Settembre 1943. I caduti della Divisione
“Acqui”. Συνεντεύξεις Σπυράγγελου Ι. Τζωρτζάτου, Διλινάτα, Νικολάου Π. Δρακάτου,
Τρωιανάτα», *Τα Φραγκάτα* 13 (Ιανουάριος 2001).

«Κεφαλλονιά 1/3/2001. Παρουσία των Προέδρων Ελλάδας και Ιταλίας τιμήθηκαν οι πεσόντες στον αγώνα κατά του ναζισμού Ιταλοί της μεραρχίας Άκουι, αλλά και Έλληνες», *Τα Φραγκάτα* 14 (Ιούλιος 2001).

«Επιστολή του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου προς την εφημερίδα μας», *Τα Φραγκάτα* 14 (Ιούλιος 2001).

Γαρμπής, Νικόλαος Γερασ., «Ο αγώνας κατά του ναζισμού και η σφαγή χιλιάδων Ιταλών της Μεραρχίας Άκουι το Σεπτέμβριο 1943 στην Κεφαλονιά. Να ιδρυθούν 4 μνημεία στους κυριότερους τόπους θυσίας», *Τα Φραγκάτα* 15 (Ιανουάριος 2002).

Γ, Ν.Γ., «Ο αγωνιστής Γεράσιμος Στεφανίτσης (1917-1944)», *Τα Φραγκάτα*, 15 (Ιανουάριος 2015).

«Από το βιβλίο επισκεπτών της έκθεσης ενθυμημάτων της Μεραρχίας Άκουι», *Τα Φραγκάτα* 15 (Ιανουάριος 2002).

«Μνημεία στην Ιταλία για τους πεσόντες της Μεραρχίας Άκουι», *Τα Φραγκάτα* 15 (Ιανουάριος 2002).

Γαρμπής, Νικόλαος Γεράσ., «Σφαγή Ιταλών από τους Γερμανούς το Σεπτέμβριο 1943 στην Κεφαλονιά. Οι αντιρρήσεις για την πρόταση ίδρυσης 4 μνημείων στους κυριότερους τόπους θυσίας», *Τα Φραγκάτα* 16 (Ιούλιος 2002).

«1943-2003: Επέτειος 60 χρόνων της σφαγής των Ιταλών από τους Γερμανούς το Σεπτέμβριο 1943 στην Κεφαλονιά», *Τα Φραγκάτα* 17 (Ιανουάριος 2003).

«Τιμητική πλάκα στη μνήμη των Σλοβένων αντιφασιστών», *Τα Φραγκάτα* 17 (Ιανουάριος 2003).

«1943: Σφαγή Ιταλών μεραρχίας Άκουι. Πέρασαν κιάλας 60 χρόνια!», *Τα Φραγκάτα* 18 (Ιούλιος 2003).

«Πρακτικά ιστορικού συνεδρίου ‘Κεφαλονιά 1941-1944, τρία χρόνια κατοχής. Η συνεισφορά των Κεφαλλήνων’, Αργοστόλι, θέατρο ‘Κέφαλος’, Σάβ. 13 και Κυρ. 14 Σεπτ. 2003», *Τα Φραγκάτα 19*, (Ιανουάριος 2004).

«Κεφαλλονιά 1943. Εκτελέσεις αιχμαλώτων από τους Γερμανούς. Αναμνήσεις ενός χωριανού», στο ίδιο· «Φραγκάτα, Σεπτέμβρης 1943. Οι Γερμανοί εκτελούνε τους Ιταλούς. Δύο χωριανοί αυτόπτες μάρτυρες, ο Σπύρος Γαρμπής, του Μαστρολιά, και ο Διονύσης Κουρούκλης, Ριγανάς, διηγούνται στο Γερμανό ιστορικό συγγραφέα Χ. Φ. Μάγερ», *Τα Φραγκάτα 20* (Ιούλιος 2004).

«Για το τριεθνές ιστορικό συνέδριο, 13,14 Σεπτεμβρίου 2003, δεν εκδόθηκαν πρακτικά στα ελληνικά», *Τα Φραγκάτα 20* (Ιούλιος 2004).

Γ, Ν.Γ., «Μετά από 60 χρόνια. Ξαναζωντάνεψαν τα μαρτυρικά Μουζακάτα. Αποκαλυπτήρια μνημείου», *Τα Φραγκάτα 21* (Ιανουάριος 2005).

Γ, Ν.Γ., «Η 1η Ορεινή Μεραρχία, το 22ο Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943-1944», *Τα Φραγκάτα*, 33 (Ιανουάριος 2011).

Γ., Ν.Γ., «Εθνική Αντίσταση 1941-1944. Γυμνάσιο Αρρένων. Τιμήθηκαν οι εκτελεσθέντες 5 μαθητές και ο καθηγητής τους. Ανάμεσά τους και ο χωριανός μας Διονύσης Νεόφυτος (1925-1944)», *Τα Φραγκάτα 41* (Ιανουάριος 2015).

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΤΥΠΟ

Γιαννοπούλου, Αντζελίνα, «Ενάντια στη λήθη. Εκεί που κάηκαν όλα», *Kefaloniasstatus.gr*, 2/5/2022, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/olokaftoma-Mouzakata.html>, τελευταία πρόσβαση 5/6/2024.

Κουρκουμέλη, Μαρία, «Με μπογιές και ναζιστικά σύμβολα και το μνημείο στα Χιονάτα (εικόνα)», *inKefalonia* 6/10/2018, <https://www.inkefalonia.gr/koinonia/65619-me-bogies-kai-nazistika-symvola-kai-to-mnimeio-sta-xionata-eikona>, τελευταία πρόσβαση στις 30/6/2024.

Λειβαδά-Ντούκα, Ευρυδίκη, «'Ανδρών επιφανών πάσα γη τάφος'. Αδελφοί Αθανασίου Βαλλιάνου», *Κληροδότημα Βαλλιάνου*, 2016, <http://klirvaglianos.gr/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B1%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%86%CF%8E%CE%BD-%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85/>, τελευταία πρόσβαση 24/5/2024.

Λεκατσάς, Μάκης, «Μουζακάτα. Αγωνιστική Πρωτομαγιά στο Μνημείο των εκτελεσμένων απο τους Γερμανούς κατακτητές», *inkefalonia*, 2/5/2023, <https://www.kefaloniapress.gr/topika/politiki/article/554500/moyzakata-agonistiki-protomagia-sto-mnimeio-ton-ektelesmenon/>, τελευταία πρόσβαση 4/6/2024.

Λογαράς, Χρήστος, «Εκλογές 2023: Η αυτοδυναμία της αποχής και το ιστορικό αρνητικό ρεκόρ, *Το Βήμα*, 25/6/2023, <https://www.tovima.gr/2023/06/25/politics/ekloges-2023-i-aytodynamia-tis-apoxis/>, τελευταία πρόσβαση 19/6/2024.

Λουκάτος, Σπύρος, «Τα μαρτυρικά Μουζακάτα, 23 Απριλίου 1944», για το περιοδικό *Οδύσσεια* (2011), <https://ethniki-antistasi-dse.gr/olokaftoma-Mouzakata.html>, τελευταία πρόσβαση 5/6/2024.

Μαφρέδας, Μικέλης, «34 χρόνια από το γκρέμισμα του αγάλματος του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά από την πλατεία Αργοστολίου». *InKefalonia*, 18/11/2018, <https://www.inkefalonia.gr/apopsi/39014-mikelis-mafredas-34-xronia-apo-to-gremisma-tou-agalmatos-tou-diktatora-ioanni-metaksa-apo-tin-plateia-argostoliou>, τελευταία πρόσβαση 22/5/2024.

Σακαλής, Σπύρος, «Αργοστόλι: Τίμησαν την μνήμη τους! Αποκαλυπτήρια του μνημείου και τρισάγιο στη μνήμη των 100 νεκρών Κεφαλλήνων ναυτικών θυμάτων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Εικόνες + Video)», *inkefalonias*, 19/8/2020,

<https://www.inkefalonias.gr/koinonia/84356-argostoli-timisan-tin-mnimi-tous-apokalyptiria-tou-mnimeiou-kai-trisagio-sti-mnimi-ton-100-nekron-kefallinon-naftikon-thymaton-tou-v-pagkosmiou-polemou-eikones-video>, τελευταία πρόσβαση 29/5/2024.

Σωτηρόπουλος, Δημήτρης Α., «Γιατί απείχαν από τις κάλπες», *Η Καθημερινή*, 16/6/2024,

https://www.kathimerini.gr/opinion/563080927/giati-apeichan-apo-tis-kalpes/?_ptid=%7Bkpx%7DAAAavciqtXycgoKRlllQ0JEZEJwZRIQbHhtNnZxMHP4b2o2MXppNRoMRVhJQTQyUkdCRIRLiUxODIydDBvMGUwLTAwMDAzNDFocXIycDNuZWgyb2dubG5wN2RvKhzaG93T2ZmZXI1WThHUTNEUFNXRvdiQ1QwAToMT1Q3S1dJRVNYQzdZUjh2LXMA8CcxajVtdzF1eXFoWgwxODguNC4yMi4yMzliA2R3Y2il9NGzBnABeAyCAQxPRjdPWFgxUFQ2R0o, τελευταία πρόσβαση 19/6/2024.

Jackson, Neil, «Σε βαρύ κλίμα η σημερινή εκδήλωση στο μνημείο της Εθνικής Αντίστασης ‘Αετός’, στην Πάστρα, [Εικόνες], *eKefalonias.gr*, 4/12/2022, <https://ekefalonias.gr/se-vary-klima-i-simerini-ekdilos-i-sto-mnimeio-tis-ethnikis-antistasis-aetos-stin-pastra-eikones/>, τελευταία πρόσβαση 14/6/2024.

Φον Χάιν, Ματίας, και Κοσμά, Αλεξάνδρα, «15 χρόνια από την πτώση του Σαντάμ», *dw.com*, 9/4/2018,

<https://www.dw.com/el/15-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CF%84%CF%8E%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BC/a-43285182>, τελευταία πρόσβαση 19/5/2024.

Χαλαβαζής, Γιώργος, «Γεράσιμος Μ. Μεταξάς: ‘Αξιος ηγέτης ο Ιωάννη Μεταξάς – Δεν έχει καμία σχέση με τη Χρυσή Αυγή’», *inKefalonias.gr*, 13/1/1917,

<https://www.inkefalonias.gr/koinonia/6949-gerasimos-m-metaksas-aksios-igetis-o-ioannis-metaksas-den-exei-kamia-sxesi-me-ti-xrysi-avgi>, τελευταία πρόσβαση στις 8/5/2024.

Χαλαβαζής, Γιώργος, «Η Κεφαλονιά γιόρτασε της ημέρας της Εθνικής Αντίστασης, κατά του ναζισμού και του φασισμού (video)», *inkefalonias*, 9/5/2024,

<https://www.inkefalonias.gr/koinonia/132441-i-kefalonias-giortase-tis-imeras-tis-ethnikis-antistasis-kata-tou-nazismoy-kai-tou-fasismoy-video>, τελευταία πρόσβαση, 26/5/2024.

«1000 υπογραφές από τη Χρυσή Αυγή για το άγαλμα του Μεταξά!», *inkefalonias*, 8/9/2012,

<https://www.inkefalonias.gr/koinonia/5637-1000-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AD%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE-%CE%B1%CF%85%CE%B3%CE%AE-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%AC%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AC>,
τελευταία πρόσβαση 25/5/2024.

«Βεβήλωσαν και το μνημείο των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης στα Βαλσαμάτα!», *inkefalonias*, 21/9/2018,

<https://www.inkefalonias.gr/koinonia/65254-vevilosan-kai-to-mnimeio-ton-agoniston-tis-ethnikis-antistasis-sta-valsamata>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Το Δημοτικό Συμβούλιο καταγγέλλει τη βεβήλωση των μνημείων των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά», *eKefalonias.gr*, 12/10/2018,

<https://ekefalonias.gr/to-dimotiko-symvouliao-katangellei-ti-vevilosi-ton-mnimeion-ton-agoniston-tis-ethnikis-antistasis-stin-kefalonias/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Καταγγελία για την βεβήλωση μνημείων των αγωνιστών», *efimeridsKefalonias.gr*, (1918),

<https://efimeridakefalonias.gr/el/2018/09/26/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B2%CE%B5%CE%B2%CE%AE%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CF%89%CE%BD/>,
τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Κατέστρεψαν για δεύτερη φορά το μνημείο του ΔΣΕ στη θέση Αη Λευτέρης στον Αίνο», *Kefalonia Magazine.gr*, 25/7/2019, <https://kefaloniamagazine.gr/politiki/katestrepsan-gia-deyteri-fora-to-mnimeio-toy-dse-sti-thesi-ai-leysteris-ston-aino/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Η Τομεακή Επιτροπή Κεφαλονιάς και Ιθάκης του ΚΚΕ για την εκδήλωση τιμής και μνήμης στα Ζερβάτα (εικόνες)», *inkefalonias.gr*, 23/8/2022, <https://www.inkefalonias.gr/koinonia/112538-i-tomeaki-epitropi-kefalonias-kai-ithakis-tou-kke-gia-tin-ekdilosi-timis-kai-mnimis-sta-zervata-eikones>, τελευταία πρόσβαση 16/6/2024.

«Λαμπρός ο εορτασμός της 28ης Οκτωβρίου στο Ληξούρι», *Kefaloniapress*, 28/10/2023, <https://www.kefaloniapress.gr/topika/koinonika/article/610237/lampros-o-eortasmos-tis-28is-oktovrioy-sto-lixoyri/>, τελευταία πρόσβαση 27/6/2024.

«Πώς ψήφισαν οι εκπαιδευτικοί για το νέο Δ.Σ. της ΕΛΜΕΚΙ. Τα αποτελέσματα», *Ημερήσιος*, 2/11/2023, <https://anexarttitosblog.gr/pos-psifisan-oi-ekpaideftikoi-gia-to-neo-d-s-tis-elmeki-ta-apotelesmata/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Η απόλυτη ντροπή κρυμμένη στον κήπο του Νάπιερ», *Kefaloniapress*, 11/3/2024, <https://www.kefaloniapress.gr/topika/politismos/article/645964/i-apolyti-ntropi-krymmeni-ston-kipo-toy-napier/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/4/2024.

«Κάλεσμα της ΠΕΑΕΑ-ΔΣΕ για τις Ευρωεκλογές», 8/5/2024, <https://peaea-dse.gr/kalesma-tis-peaea-dse-gia-tis-evroekloges/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Sir Arthur Harris (1892-1984), statue by Faith Winter, 1992, The Strand, Westminster», <https://www.english-heritage.org.uk/visit/london-statues-and-monuments/arthur-harris/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

«Μουσείο Ακουι»,

<https://kefaloniamediterraneoassociation.com/el/%ce%bc%ce%bf%cf%85%cf%83%ce%b5%ce%af%ce%bf-acqui/>, τελευταία πρόσβαση 30/6/2024.

<https://www.youtube.com/watch?v=jdxmN9UUUOQ&t=22s>, τελευταία πρόσβαση 24/5/2024.

Παράρτημα Α:

Αποσπάσματα από τις προφορικές συνεντεύξεις

I. Συνέντευξη Μερά Καλογηράτου, 24 Φεβρουαρίου 2024.

ΜΚ: Πριν πάω στη Σχολή Καλών Τεχνών, ασχολήθηκα με πολλές τέχνες. Επειδή η οικογένεια ήτανε καταστραμμένη από τον πόλεμο, από τον Εμφύλιο πόλεμο μι όλα αυτά τα πράγματα μεταφέρθηκαν στην Πάτρα, η οικογένειά μου. Εκεί εμεγαλώσαμε, εκεί ζήσαμε κι από κει ξεκίνησα κι έφυγα στην Αθήνα για να πάω στο Πολυτεχνείο. (...) Ο Πατέρας μου ήτανε αρχιφύλακας στην Αγρονομία, μέχρι που τον διώξανε, γιατί πήγε... ασχολήθηκε με τον ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, με όλα αυτά τα πράγματα, μπήκε στο βουνό και το σπίτι κάηκε. Κι από κει ξεκινήσανε η ταλαιπωρία τση οικογένειας.

ΔΓ: [00:09:21]. Λοιπόν, να πούμε λίγο για τη δεκαετία του 40. Σαν βιωμένη εμπειρία, και σαν πηγή έμπνευσης για σένανε. Γιατί, ήτανε ο πόλεμος, ήτανε η Εθνική Αντίσταση, ήτανε ο Εμφύλιος...

ΜΚ: Αυτά, και να θέλω να τα ξεχάσω δεν μπορώ! Αυτά επηρέασαν πάρα πολύ τη ζωή μου και το έργο μου, μετά (...)

ΔΓ: Και με τον Θανάση τον Απάρτη, η μαθητεία;

ΜΚ: Ο πρώτος μου δάσκαλος... ήτανε αυτός ο Γιώργος Παπαδημητρίου, ο Φάουν. Αυτός μ' έστειλε στη Σχολή Καλών Τεχνών. Μπήκα για ζωγράφος. Αλλά όταν μπήκα στη Σχολή, όταν πέρασα από τη Σχολή, είδα κι έκανε γλυπτική. Και μ' άρεσε πάρα πολύ. Μου πήγαινε περισσότερο. Και η δύναμη των χεριών μου, και η διαδικασία της... του πηλού, του γύψου, του κεριού, κι όλα αυτά τα πράγματα. Κι έτσι πήγα στη γλυπτική. Ο πρώτος μου δάσκαλος ήταν ο Γιάννης ο Παπάς, που έκατσα ένα χρόνο μαζί του. Όταν ήρθε ο Απάρτης, ήξερα πολλά πράγματα για τον Απάρτη, και από φίλους και από γνωστούς, και αμέσως πήγα στο εργαστήριό του. Εκεί τέλειωσα βέβαια. Και θεωρώ ότι ήμουν πολύ τυχερός, που ο Απάρτης επιτέλους ανέλαβε την Έδρα της Καλών (Τεχνών). Γιατί ο Απάρτης ήρθε το 36 στην Ελλάδα να αναλάβει τη Σχολή Καλών τεχνών, επειδή όμως του είχανε προσάψει άλλες κατηγορίες, έγινε το 62. Το 61-62. Κι εμείς, που ήμαστε μια πλειάδα ανθρώπων, που είχαμε ζυμωθεί μες στη ζωή και τα πράγματα, ακολουθήσαμε το εργαστήριο του Απάρτη.

ΔΓ: [00:15:32]. Λοιπόν, τώρα, αυτά τα γλυπτά, που τοποθετούνται στους δημόσιους χώρους, πώς γίνεται η παραγγελία από τους ενδιαφερόμενους; Γίνεται κάποιος διαγωνισμός, γίνεται κάποια ανάθεση; Πώς γίνεται;

ΜΚ: Όταν γίνεται ένας διαγωνισμός, να στηθεί ένα έργο, σου καθορίζει αν είναι μάρμαρο, αν είναι πέτρα, αν είναι ορείχαλκος. Κι έτσι είσαι υποχρεωμένος εσύ να ακολουθήσεις τη συμφωνία που

έχεις κάνει. Εγώ, σαν πάρεργο, μετά το 65, μετά το 67, που απολύθηκα από το Στρατό, έκανα ένα χυτήριο. Και δούλευα με συναδέλφων έργα. Δηλαδή τα μετέφερα από το γύψο...

ΔΓ: Στο μέταλλο.

ΜΚ: Στο μέταλλο. Το χυτήριο το διατήρησα, περίπου, όλη τη Χούντα. Όλα τα χρόνια της Χούντας, γιατί κι εγώ πήγα στρατιώτης με Χούντα, κι απολύθηκα με Χούντα. Κι έτσι, έδωσα σε 2-3 διαγωνισμούς. Πήρα τους δύο, μου τσου πήρανε πίσω, και δεν μπορούσα να ζήσω. Κι αναγκάστηκα ν' ανοιζώ, εγώ, δικό μου χυτήριο πλέον.

ΔΓ: Εδώ το άνοιξες;

ΜΚ: Όχι, στην Αθήνα. Το πρώτο το έκανα στο Μαρούσι, στο Ολυμπιακό Στάδιο, εκεί στο χώρο, μετά το μετέφερα στην Καλλιθέα, πίσω από τον Ιππόδρομο, και μετά το πήγα στην Ηλιούπολη. Μετά την Ηλιούπολη, παντρεύτηκα. Η γυναίκα μου ήταν οδοντίατρος – την ήξερες – κι έτσι, μου λέει «θα τα τελειώσεις αυτά», αλλά εγώ είχα όλα τα υλικά πλέον, τα μετέφερα εδώ κι έκανα ένα χυτήριο, όπου εχύτευσα όλα μου τα έργα εδώ. (...)

ΔΓ: [00:26:35]. Τώρα, αυτά τα μνημεία για την Εθνική Αντίσταση θεωρείς πως είναι μια ειδική κατηγορία μνημείων;

ΜΚ: Αυτά γίνονται σ' όλη την Ελλάδα. Δεν γίνονται μόνο εδώ. Ε, συνήθως αναφέρονται στα... στα γεγονότα.

ΔΓ: Σίγουρα δεν γίνεται μόνο από πλευράς οικονομικής συναλλαγής. Πρέπει να έχει ο καλλιτέχνης μια ιδιαίτερη συγκρότηση, ιδεολογική – ξέρω 'γω – για να τα αποδώσει;

ΜΚ: Συνήθως, όλοι εμείς έχουμε μια τέτοια συγκρότηση. Δηλαδή, πάντα, από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα, αυτά ήτανε έργα που έπρεπε να τα στήσει το κράτος... (...).

ΔΓ: Εσύ θεωρείς ότι τα έργα σου αυτά έχουνε κάποια αξία υψηλότερη από τα άλλα, ή δεν τα διαχωρίζεις;

ΜΚ: Δεν μπορώ να κάνω εγώ τέτοιους διαχωρισμούς. Ούτε θα ήθελα ποτέ. Ο καθένας φτιάνει ό,τι μπορεί. Και εισχωρεί μέσα στο έργο, όσο θέλει αυτός. Δηλαδή, εγώ δεν θα έκανα ποτέ ένα μνημείο για τη χούντα ή για το φασισμό. Δεν έκανα ποτέ. Αυτό πάει να πει ότι εμένα δεν με ενδιαφέρει αυτό, δεν ασχολήθηκα ποτέ με αυτήν την ψυχολογία, η την ιδεολογία που θα με οδηγήσει κάπου. Έχω το δικό μου ιδεολογικό χώρο, δουλεύω πάνω σε αυτά τα θέματα.

ΔΓ: Κάνεις κάτι, το οποίο το πιστεύεις, κάτι για κάτι που το πιστεύεις...

ΜΚ: Μα είναι, είναι το δεύτερο, το είναι μου, πώς το λένε. Η δεύτερή μου φύση. (...)

ΔΓ: [00:29:47]. Πιστεύεις ότι αυτά τα έργα στοχεύουνε ή πρέπει να στοχεύουνε στη συμφιλίωση, σε μια ηθική βάση, ή στη δικαίωση, τέλος πάντων, των αδίκως διωχθέντων, ή...

ΜΚ: Εγώ έζησα όλα αυτά τα χρόνια, από το '40, που γεννήθηκα, από τεσσάρων χρονών, τριών, μέχρι σήμερα. Κανείς δεν μίλησε για συμφιλίωση, ποτέ. Και ειδικά η άρχουσα τάξη, πάντα, μέχρι που

ήμουνα 17 χρονώ, με σταματάγανε 5 φορές τη βδομάδα, το μήνα, ξέρω 'γω, για εξακρίβωση. Ένα παιδί 17, 16 χρονώ. Δηλαδή, θέλω να πω,..

ΔΓ: Έζησες, δηλαδή, ένα διαχωρισμό;

ΜΚ: Ακριβώς. Υπάρχει – και σήμερα ακόμη που ζούμε – υπάρχει ακόμη σήμερα. Μπορεί να 'ναι, να μη φαίνεται τόσο όσο εφαινόταν πρώτα, δηλαδή να μη δρα τόσο πολύ στην ψυχολογία μου, αλλά δρα.

ΔΓ: Το αντιλαμβάνεσαι εσύ αυτό ακόμα;

ΜΚ: Έτσι.

II. Συνέντευξη Αντώνη Καλλιβωκά, 21/4/2024.

[00:02:56]

ΔΓ: Ας ξεκινήσουμε από αυτό πρώτα, πού γινόντουσαν παρελάσεις; Γινόντουσαν στη Σάμη;

ΑΚ: Και στα χωριά παλιά, γινόταν κατάθεση στεφάνων, σε μνημεία που ήτανε είτε μια πλάκα που έλεγε (...). Σημείο αναφοράς είναι αυτές οι μεγάλες οι ορθογώνιες στήλες.

ΔΓ: Απ' ό,τι θυμάσαι και απ' ό,τι ξέρεις, υπάρχουνε σε κάθε χωριό, υπάρχει μία σε κάθε χωριό ή σε κεντρικά χωριά μόνο;

ΑΚ: Όχι. Υπήρχανε, όπου υπήρχε δημοτικό σχολείο.(...) Εκεί υπήρχε γενικά ηρώο, που ήτανε η στήλη που λες, είτε, όσοι δεν είχανε ηρώα, είχανε καμιά πλάκα, που έγγραφε επάνω κάτι, ανάλογα, για τους αγώνες του λαού, γενικά, και πηγαίνανε εκεί πέρα. Συνήθως όμως κάθε χωριό έχει και το δικό του ηρώο και εξαιρουμένων των Γριζάτων, που έχει την προτομή του Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου, που είναι παλιότερο και δεν μας αφορά στη σημερινή μας έρευνα.

ΔΓ: Εκεί στην προτομή του Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου γινόντουσαν τελετές, δηλαδή κατάθεση στεφάνων στις εθνικές επετείες;

ΑΚ: Ναι, ναι. Εκεί γινότανε. (...)

ΔΓ: [00:04:51]. Τώρα, παρελάσεις, που γίνονται;

ΑΚ: Τώρα, στην περιοχή εδώ γίνονται ανά Δημοτική Ενότητα. Γίνονται στη Σάμη, στην Πύλαρο και στην Έρισσο. Εκεί που υπάρχουνε σχολεία. Εκεί που υπάρχουνε σχολεία. Γιατί τα σχολεία από τα χωριά έχουν κλείσει και υπάρχουν, ας πούμε, γίνεται στη Σάμη μια παρέλαση, στην Πύλαρο, Αγία Ευφημία ή Μακρυώτικα εναλλάξ, 28 Οκτωβρίου και 25 Μαρτίου, και στην Έρισσο, στα Μεσοβούνια, όπου είναι το σχολείο.

ΔΓ: Εκεί εκπροσωπείται ο Δήμος;

ΑΚ: Ο Δήμος, ναι. Όπως γίνεται κάθε παρέλαση και με κάθε επισημότητα.

ΔΓ: Συμμετέχουν και καταθέτουν στεφάνια πολιτικοί φορείς, σχολικοί φορείς, ε;

ΑΚ: Ακριβώς, σχολεία...

ΔΓ: Τα πολιτικά κόμματα;

ΑΚ: Αν, και εφόσον θέλουνε. Έτσι;

ΔΓ: Γιατί; Δεν καταθέτουν όλοι;

ΑΚ: Εδώ, σπάνια καταθέτουν πολιτικά κόμματα. Για παράδειγμα, στην Πύλαρο, κανένα, στην Έρισσο κανένα, στη Σάμη, πού και πού, αν καταθέτει κάποιο πολιτικό κόμμα. Και φυσικά μας ειδοποιούνε, σα Δήμο, νωρίτερα. Αλλά, γενικά, δεν καταθέτουν όλα τα κόμματα, όπως γίνεται σε μεγάλες πόλεις. Σπάνια καταθέτουν πολιτικά κόμματα. Απλώς και οι θεσμοθετημένοι φορείς, Αστυνομία, Λιμεναρχείο, Πυροσβεστική.

ΔΓ: Στέλνει και η Περιφέρεια εκπροσώπηση;

ΑΚ: Όχι. Μόνο ο Δήμος. (...).

ΑΚ: [00:11:21]. ...Αλλά εμείς, σαν Δήμος, Κοινότητα, παλιά, και Δήμος τώρα, κάνουμε εκδηλώσεις στα πλιά Μουζακάτα (...). Στα παλιά Μουζακάτα, υπάρχει ένα μνημείο, το οποίο έχει πάλι με δωρεάν, μετά από δική μου παράκληση, η οικογένεια του Ευθύμη του Μουρίκη το δώρισε, (...) που, ο πατέρας του Ευθύμη του Μουρίκη ήταν ένας από αυτούς που πιάσανε οι Γερμανοί στο ολοκαύτωμα των Μουζακάτων και εκτελέσανε στις φυλακές του Αργοστολιού την 1η Μάη. Εκεί λοιπόν στα Μουζακάτα, υπάρχει ένα μνημείο που δείχνει τη μορφή ενός ανδρός και μιας γυναίκας, διότι οι αντάρτες ήτανε άνδρες, αλλά υπήρχαν και γυναίκες αντάρτισσες, έτσι, και αυτό δείχνει ακριβώς εκεί πέρα. Και μάλιστα, αυτό έγινε περίπου το 2005-2006, αν θυμάμαι καλά, και αυτούς που γράφει κάτω, «Τα Μουζακάτα κήκαν, το φως δεν σβήνει, που άναψε στα στήθια μας η Λευτεριά», είναι παρμένο από το ποίημα, θα 'λεγα, ή τους στίχους του Νίκου του Σουρή, που έχει μελοποιήσει ο Λίνος Κόκκοτος, που αναφέρεται στη «Λειτουργιά». (...) και ακριβώς αυτό που είναι γραμμένο επάνω, το βρήκα εγώ, συμφώνησε και η εγγονιά του Ευθύμη του Μουρίκη, το γράψαμε επάνω, όπως φιλοτεχνήθηκε αυτό, το οποίο μάλιστα είναι μέσα και σε χώρο όχι δημόσιο, στα παλιά Μουζακάτα στο παλιό χωριό, που το κάψανε οι Γερμανοί, αλλά έχει διαμορφωθεί σε πλατεία ο χώρος.

ΔΓ: Έχει παραδοθεί, έχει παραχωρηθεί;

ΑΚ: Άτυπα ναι, αλλά ουσιαστικά είναι χώρος (δημόσιος). Ουσιαστικά, ναι.

ΔΓ: Και εκεί γίνονται εκδηλώσεις στις 23 Απριλίου...

ΑΚ: Απλώς είχανε διακοπεί επί Δήμου Κεφαλονιάς, και τις ξανακάνανε επί Δήμου Σάμης. Όταν (ξαναέγινε) ο Δήμος Σάμης πάλι. Τώρα, είτε με πεζοπορία, που κάνουμε τα τελευταία χρόνια, είτε τώρα που θα έχουμε και πρόσβαση, με το νέο δρόμο που θα φτιαχτεί, θα κάμουμε καλύτερη, όπως κάναμε πολύ παλιότερα επί παλαιότερου Δήμου της Σάμης, κανονικά με τρισάγιο, με Φιλαρμονική, με κατάθεση στεφάνων, με ομιλίες και τα πάντα.

ΔΓ: Ο Δήμος Κεφαλονιάς γιατί το διέκοψε; Έτσι άτυπα δηλαδή, δεν έδειξε ενδιαφέρον;

ΑΚ: Ακριβώς. Δεν έδειξε ενδιαφέρον. Γιατί συνήθως δείχνουν οι τοπικοί φορείς. Δηλαδή εμείς και επειδή πηγαίναμε μια βόλτα, πάντα, πάντα πηγαίναμε εκεί πάνω τέτοιες μέρες. Αυτό λοιπόν είναι το δεύτερο. Το τρίτο που υπάρχει είναι στο Γυμνάσιο της Σάμης μία πλάκα, η οποία γράφει επάνω για τον Πέτρο τον Μιχαλάτο. Ήταν ένα παιδί, το οποίο πιάσανε (τέσσαρους) οι Γερμανοί πιάσανε στα Μουζακάτα, που είχαν απομείνει πριν φύγουμε και πριν καούν τα Μουζακάτα, αφού είχαν ειδοποιηθεί. Ένας από αυτούς ήταν και ο Πέτρος ο Μιχαλάτος, ένα παιδί που ήταν και λίγο φιλάσθενο, το οποίο πιάσανε και εκτέλεσαν την 1η Μαΐου στο Αργοστόλι. Εκείνη την πλάκα, την έχει τοποθετήσει η ΕΛΜΕ-ΚΙ στο Γυμνάσιο, μετά από συμφωνία, βεβαίως, του Γυμνασίου και του Λυκείου.

ΔΓ: Εκεί, υπήρξε καμία αντίρρηση, υπήρξαν συζητήσεις;

ΑΚ: Όχι, δεν υπήρξε αντίρρηση. Δεν νομίζω. (...)

ΔΓ: [00:22:38]. Τώρα, πιστεύεις ότι η ύπαρξη αυτών των μνημείων επηρεάζει την πολιτική συμπεριφορά και τα εκλογικά αποτελέσματα;

ΑΚ: Όχι βέβαια, δεν νομίζω. Αυτά έχουν κριθεί. Απλώς η συνεισφορά είναι ότι διατηρούν ζωντανές τις μνήμες.

ΔΓ: Κι αυτό όμως, δεν επηρεάζει την συμπεριφορά των ανθρώπων; Δηλαδή, ένας που έχει ένα μνημείο εκεί, που έχει έναν νεκρό, δεν επηρεάζεται νομίζω.

ΑΚ: Εντάξει, αλλά, νομίζω ότι, σε μια εποχή που ζούμε, σε μια εποχή που όσο περνάν τα χρόνια και απομακρυνόμαστε από τα γεγονότα, γι' αυτό, και ειδικά στη νεολαία, είναι καλό να θυμίζονται. Δεν νομίζω να επηρεάζονται, γιατί δεν έχουν και βιώματα, ειδικά η νεολαία. (...)

III. Συνέντευξη Γιώργου Σπυράτου, 9/5/2024.

ΓΣ: [00:06:30]. Στο μνημείο στα Χιονάτα, δεν παραχωρούσε η Κοινότητα (χώρο). Ήμουν μια φορά, εντελώς τυχαία στο καράβι, και άκουσα μία συζήτηση – χρόνια τώρα, που σου λέω, παλιά – που συζητούσε δίπλα μου ένας κι έλεγε ότι δεν παραχωρούσε η κοινότητα χώρο για να κτισθεί το (μνημείο) – που είναι καμιά εκατοστή ονόματα στα Χιονάτα. Τα περισσότερα είναι εκτελεσθέντες στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Ιουλίου, Ιούνιος-Ιούλιος, που είχαν κάνει οι Γερμανοί μαζί με τους ΠΟΚίτες, του έτους 44 – και παραχώρησε το χώρο ένας εκεί, που ήταν οικόπεδό του. Παραχώρησε το χώρο, κι εκεί τοποθετήθηκε το μνημείο.

ΔΓ: Μπορούμε να πούμε ότι αυτά τα μνημεία, ας πούμε το μνημείο του Αστραπόγιαννου στα Ζερβάτα, που έχει, δεξιά κι αριστερά έχει δύο πινακίδες μαρμάρινες, οι οποίες γράφουν ονόματα εκτελεσθέντων από τους Γερμανούς, αλλά και θυμάτων του πολέμου [...], και πεσόντων στο Αλβανικό

Μέτωπο και της Εθνικής Αντίστασης. Μπορούμε να πούμε ότι αυτό είναι ένα συμπεριληπτικό μνημείο, ότι περιλαμβάνει, ας πούμε περισσότερα πράγματα από την (Εθνική Αντίσταση);

ΓΣ: Ναι, σαφώς, είναι μνημείο, που σκοτώθηκαν (άνθρωποι) υπερασπιζόμενοι την πατρίδα, απέναντι στους ναζιστές και τον ιταλικό στρατό, και η συνέχεια του πολέμου του αλβανικού μετώπου, είναι η δράση του ελληνικού λαού και τα θύματα που είχε, απέναντι στους κατακτητές. Άρα, είναι μια συνέχεια, ο ίδιος σκοπός. Απέναντι στην ανεξαρτησία της χώρας.

ΔΓ: Τώρα, τα ηρώα: Τα ηρώα, με κάποια έννοια, είναι μνημεία που αναφέρονται στη δεκαετία του 40. Είναι παλαιότερα μνημεία συνήθως – ας πούμε το μνημείο πεσόντων στο Νάπιερ – αυτά έχουν φτιαχτεί μάλλον για τους Βαλκανικούς Πολέμους, αλλά έχουν προστεθεί ονόματα στρατιωτών, που πέσανε στο μέτωπο. Μου έκανε εντύπωση που στις γιορτές για την 25η Μαρτίου, το ΚΚΕ δεν κατέθεσε στεφάνι. Είναι μια απόφαση αυτή, ή είναι συγκυριακό τελείως;

ΓΣ: Δεν ξέρω τώρα. Θα πρέπει να σου πει... Εγώ δεν μπορώ να πω απέναντι στο ΚΚΕ... Γενικά επειδή πολλές φορές, υπάρχει μια διάχυση, έτσι, της Εθνικής Αντίστασης, παράδειγμα, στο μνημείο που έχει στηθεί εδώ στο Περιβολάκι, στο Ξενία, που αναφέρει απλά Εθνική Αντίσταση. Εδώ στην Ελλάδα έχουμε το φαινόμενο ότι αναγνωρίστηκε Εθνική Αντίσταση η συμμετοχή των δωσιλογικών αυτών και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Επί χούντας, αναγνωρίστηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας σαν Εθνική Αντίσταση. Τα οποία Τάγματα Ασφαλείας και από κάτω, από την κυβέρνηση από το Κάιρο, είχαν αναγνωρισθεί σαν προδοτικά. Υπάρχει αναγνώριση επίσημη σαν προδοτικά. Άσχετο, αν μετά χρησιμοποιήθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας, για να επανδρώσουνε, και τα λοιπά. Και ουσιαστικά οι δίκες των δοσιλόγων δεν... το 99% αθώωθηκαν και όσοι καταδικάστηκαν πήραν και χάρη μετά. Ελάχιστοι, πάρα πολύ ελάχιστοι, μετρημένοι στα δάκτυλα, εκτελέστηκαν από αυτούς που ήτανε δωσίλογοι. (...)

ΓΣ: [00:15:56]. Δεν συμμετέχουμε στη (γιορτή) της Εθνικής Αντίστασης, που γίνεται την ημέρα της απελευθέρωσης, που γίνεται μια επετειακή, στο μνημείο, που δεν ξεχωρίζει το ΕΑΜ σαν κυρίαρχη δύναμη αντίστασης, απλώς του βάνουνε ένα χύμα «Εθνική Αντίσταση»...

ΔΓ: Μιλάμε για το μνημείο στο Ξενία.

ΓΣ: Στο Ξενία. Ναι, ακριβώς εκεί γίνεται η επίσημη (γιορτή). Κι εμείς δεν συμμετέχουμε.

ΔΓ: Κι εσείς, τί κάνετε;

ΓΣ: Εμείς συμμετέχουμε στις κατά τόπους εκδηλώσεις, που κάνουμε, δηλαδή σε εκδηλώσεις, τιμώντας τους αγωνιστές. Ανάλογα, πού έχουμε (μνημεία). Πολλές επιμέρους εκδηλώσεις. Π.χ, ας πούμε, σαν ΠΕΑΕΑ, συμμετείχαμε κι εμείς στα Γριζάτα, που μας κάλεσε, και τοποθετηθήκαμε και με ομιλία, που έγινε τώρα η εκδήλωση για τα Μουζακάτα... (...).

ΓΣ: [00:24:09]. Δεν είναι η Μακρόνησος live style, δεν είναι δηλαδή για να βγούμε στο Instagram ή ξέρω 'γω στα facebook. Είναι τόποι θυσίας και τόποι πού άνθρωποι βασανίστηκαν και παρέμειναν στις ιδέες τους σταθεροί, και πεθάνανε, σακατεύθηκαν, τρελάθηκαν...(...)

ΓΣ: Υπάρχει ένα ζήτημα. Οι αστικές κυβερνήσεις, για να μιλήσουμε με όρους πολιτικούς, είναι αυτοί οι οποίοι εκπροσωπούνε τάξεις, δηλαδή το κεφάλαιο. Είναι οικονομική ολιγαρχία, είναι οικονομικοί παράγοντες, που κάνουνε το κουμάντο. Ένα μεγάλο τμήμα τους, και σήμερα βγαίνουνε τα στοιχεία, και από άλλους ερευνητές πέραν του ΚΚΕ, μπορείς να δεις και πέρα από προσκείμενους και τέτοια, με στοιχεία κ.λπ., πώς συνεργάστηκε η αστική τάξη της Ελλάδος. Ένα μεγάλο τμήμα της συνεργάστηκε με τους κατακτητές. Ένα τμήμα της έφυγε και πήγε στο Κάιρο, ένα μικρότερό της τμήμα, πολύ μικρότερό της τμήμα, πιθανώς συμμετείχε σε κάποιο βαθμό στην Εθνική Αντίσταση, αλλά το μεγαλύτερο της τμήμα συνεργάστηκε. Και όχι μόνο συνεργάστηκε. Συνεργάστηκε ενεργά. Κι ένα τμήμα πολύ μεγάλο από αυτούς που θησαύρισαν σε αυτήν την περίοδο, λόγω μαυραγοριτισμού. Μαυραγορίτες, που υπήρχανε και τέτοια και χιλιάδες σπίτια στην Αθήνα, οικόπεδα τεράστια, περάσανε για έναν τενεκέ λάδι... στα χέρια τους. Και αυτοί ήτανε οι οποίοι έγιναν μετά η εξουσία...

ΔΓ: Θεωρείς λοιπόν ότι και ο ΣΥΡΙΖΑ είναι σε αυτό το πλάνο;

ΓΣ: Εκτιμώ ότι το δείχνει η πρακτική. Θέλω να πω δηλαδή ότι – δεν είναι προσωπικό το ζήτημα, είναι πολιτικές που κατευθύνουνε. Αν οι πολιτικές σου είναι σε κατεύθυνση διαιώνισης ενός συστήματος τέτοιου, αυτό δημιουργεί τις καταστάσεις να το διαιωνίσεις. Δεν υπάρχουνε, πώς να το πω;, να πατάς σε δύο βάρκες(...)

ΔΓ: [00:28:32]. Παρατηρούμε τώρα στα τελευταία χρόνια να υπάρχει μια μεγάλη παραγωγή μνημείων από το ΚΚΕ – και στην Κεφαλονιά αλλά και γενικότερα στην Ελλάδα, πιστεύω – που αναφέρονται περισσότερο στο...

ΓΣ: Δημοκρατικό Στρατό.

ΔΓ: ...στο Δημοκρατικό Στρατό. Αυτό έχει σχέση κατ' αρχήν με τις πολιτικές συνθήκες; Υπάρχουν ειδικές συνθήκες, που το ευνόησαν; Υπάρχει μια αλλαγή στην αναφορά του ΚΚΕ στον Εμφύλιο; Από ένα σημείο και μετά, άρχισε να προβάλλεται το έπος του ΔΣΕ, ας πούμε.

ΓΣ: Ναι. Αυτό ναι. Υπάρχει μία καθυστέρηση, γιατί υπήρχε ένα μούδιασμα στη συγκεκριμένη κατάσταση. Μετά από όλο ό,τι είχε συμβεί, υπήρχε ένα..., υπήρχε μία...

ΔΓ: Μετά από όλο που είχε συμβεί, ποιο; Τις δικτατορίες και σχετικά;

ΓΣ: Μετά τις δικτατορίες. Μετά τη μετεμφυλιακή κατάσταση στην Ελλάδα...

ΔΓ: Υπήρχε διωγμός.

ΓΣ: Εκτελέσεις είχαμε ακόμα στην Ελλάδα στη δεκαετία του 60, ας πούμε. Δεν εσταμάτησαν οι εκτελέσεις στην Ελλάδα. Δηλαδή, ο Νικηφορίδης, π.χ., ένας εικοσιτριάχρονος αγωνιστής, εκτελέστηκε γιατί υπογράφε, γιατί είχε υπογραφές κάτω από τη συνθήκη της Στοκχόλμης, που μίλαγε για ειρήνη. Και πάνω σε αυτό το κείμενο μαζεύανε υπογραφές και ο Νικηφορίδης εκτελέστηκε επειδή θεωρήθηκε ο οργανωτής, ας πούμε της αυτής, και εκτελέστηκε το 52 – ή το 53, δεν θυμάμαι ακριβώς – και εκτελέστηκε, γιατί αυτό ακριβώς ήτανε το στοιχείο το βασικό που υπήρχε, άσχετα αν πέσανε και μια σειρά άλλα στοιχεία. Ξέρω 'γω, υπήρχαν κι οι νόμοι 509, και (...).

ΔΓ: . Στα μνημεία αυτά, που στήνονται, ποιοι τιμώνται; Οι μαχητές μόνο ή και άμαχοι;

ΓΣ: Ναι, πολλές φορές μπορεί να είναι και αυτοί, που είναι, π.χ. στο μνημείο στο Γράμμο στη Θεοτόκο, είναι και αυτοί που σκοτώθηκαν και άμαχοι, δηλαδή που εκτελέστηκαν ή ... Δεν ήταν μόνο μαχητές δηλαδή. Κατά κανόνα βέβαια είναι μαχητές, τις περισσότερες φορές (...).

ΔΓ: [00:53:12]. Τώρα βέβαια είπαμε για τη συμβολή των μνημείων στη διατήρηση της μνήμης και, ουσιαστικά, στη στήριξη μιας πολιτικής ταυτότητας, έτσι;

ΓΣ: Σαφώς... Δηλαδή, ο ελληνικός λαός, ας πούμε, έχει δείξει απaráμιλλο ηρωισμό. Βέβαια, με καθοδήγηση – θα πρέπει να το επισημάνουμε αυτό – του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Αυτό σάλπισε, κάλεσε, συγκεκριμένα κάλεσε όλα τα αστικά κόμματα να συμμετέχουν. Δεν παρευρέθηκαν. Κάλεσε μεμονωμένους, γιατί είχανε φύγει μία σειρά, κάλεσε τον Καφαντάρη, τον Παπανδρέου, τους κάλεσε και δεν συμμετείχαν αυτοί, να συμμετέχουνε στο ΕΑΜ, τη συγκέντρωση που έγινε. Και συμμετείχε η ΕΛΔΗΚ με τον Τσιριμώκο, συμμετείχε ο... ο... ο Σβώλος, νομίζω ήτανε, αν δεν κάνω λάθος. Κάτι μικρά κόμματα συμμετείχανε, μαζί με το αγροτικό κόμμα του Γαβριηλίδη. Αυτοί σχημάτισαν το ΕΑΜ. Κορμός βέβαια ήταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Και μάλιστα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος εδημιούργησε, με θυσίες των μελών του ξεκινώντας, και φτιάχτηκε αυτή η παλλαϊκή αντίσταση που υπήρξε. Γιατί έπρεπε κάποιος να πρωτοστατήσει. Η ίδρυση του ΕΑΜ, ήταν σαν πολιτικός φορέας, και μετά η ίδρυση του ΕΛΑΣ ήτανε από τα κορυφαία αντιστασιακά κινήματα στην Ευρώπη. Δηλαδή, τα κορυφαία αντιστασιακά κινήματα στην Ευρώπη ήτανε το ελληνικό, το γιουγκοσλαβικό και το Αλβανικό. Κατά βάσιν. Βέβαια, θα μου πεις, και στη Γαλλία είχαμε, κι αλλού είχαμε, αλλά τελικά, με απελευθερωμένες τεράστιες περιοχές, υπήρχανε μόνο σ' αυτές τις χώρες. Δηλαδή, μπορούσες να περάσεις από τη Βόρειο Ελλάδα και να κατέβης μέχρι κάτω στην Πελοπόννησο μέσω, με ταυτότητες, με άδειες που σου έδινε το ΕΑΜ, που σου έδινε την άδεια να κατέβης. Ολόκληρες περιοχές υπήρχαν ελεύθερες.

ΔΓ: Η ύπαρξη των μνημείων, επηρεάζει λοιπόν την εκλογική συμπεριφορά και τα εκλογικά αποτελέσματα σήμερα, λες;

ΓΣ: Ναι, θα έλεγα ότι, εντάξει, δεν νομίζω ότι είναι τόσο πολύ... Εν πάση περιπτώσει το να κρατάς μια μνήμη, και η νεολαία να γνωρίζει τι γίνεται, (γι' αυτό και γίνονται οι ιστορικοί περίπατοι, για να μπορεί να γνωρίζει πού γίνανε μάχες στην Αθήνα), για να γνωρίζει η νεολαία, η οποία δεν διδάσκεται ούτε γνωρίζει γεγονότα. Δεν γνωρίζουνε – ή επιδερμικά (μόνο) γνωρίζουνε – γεγονότα του 1821, ας πούμε. Πόσο μάλλον της τωρινής (ιστορίας). Με την κατεύθυνση ότι – έχουμε και τη δήλωση του υπουργού, του Μητσοτάκη, του πρωθυπουργού τώρα, ότι «ποιον αφορούν τα γεγονότα του παρελθόντος, τώρα;» - λες και μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, να κάνουμε έναν χυλό, χωρίς να έχουμε τις παραδόσεις, που υπάρχουνε, τις αγωνιστικές παραδόσεις, οι οποίες είναι στάσεις ζωής, για τον καθένα μας σήμερα. Στάσεις ζωής, από άποψη ηθικής, από άποψη αγωνιστικής δράσης, και από άποψη αυτοθυσίας.

Δηλαδή, το να θυσιάζεις τη ζωή σου, ας πούμε -και πόσοι αγωνιστές εκτελέστηκαν και από τους Γερμανούς, Στην Καισαριανή, ο Ναπολέων Σουκατζίδης, του πρότεινε ο Γερμανός, γιατί ήτανε διερμηνέας στα γερμανικά, του πρότεινε ο διοικητής της εκτέλεσης να μην εκτελεστεί. Και είπε αυτός «θα μπει άλλος στη θέση μου;» και απάντησε ο Γερμανός «Ναι». Και δεν δέχτηκε. Δηλαδή, αν ήτανε 199, θα μπορούσε, αλλά όχι, του είπε θα συμπληρωθεί από άλλον. Και είπε «όχι, δεν μπαίνει άλλος». Και πήγε κι εκτελέστηκε. Αυτό είναι κάτι το οποίο υπερβαίνει. Δείχνει δηλαδή, γιατί παλεύεις. Παλεύεις, ας πούμε, από μια άλλη διάσταση του ανθρώπου. Δηλαδή, δεν είναι κάτι το οποίο, είναι ατομικό το συμφέρον και στενά ατομικό. Έχει να κάνει και με μία πλατύτητα....

ΔΓ: Και τα μνημεία το συντηρούν αυτό στη μνήμη και το επαναφέρουν....

ΓΣ: Πιστεύω ότι αυτά τα μνημεία το επαναφέρουν, ας πούμε.

ΔΓ: Και στα πλαίσια μιας αποστασιοποίησης από την πολιτική η απουσία των μνημείων θα δημιουργούσε ένα θέμα, σε σχέση με αυτήν την μνήμη...

ΓΣ: Θα μπορούσε, ναι, ακριβώς. Π.χ., ας πούμε, σε διάφορες περιοχές, χιλιάδες νεολαίοι κατεβαίνουν και γίνονται εκδηλώσεις και γνωρίζουνε τί δράσεις υπήρχανε.

IV. Συνέντευξη Σπύρου Χουρμούζη, 9/5/2024

ΔΓ: [00:01:31]. Πες μου λίγο κάτι για σένα: Πώς έχεις ασχοληθεί με τη γλυπτική; Ασχολείσαι επαγγελματικά, ερασιτεχνικά;

ΣΧ: Εντελώς ερασιτεχνικά. Δηλαδή, σε σημείο που μπορώ να σου πω ότι ποτέ στη ζωή μου δεν έχω μπει σε εργαστήριο άλλου καλλιτέχνη. Ούτε καν!.. (...).

ΣΧ: [00:07:25]. ...Κάποια στιγμή, γύρω στο 2000, 1999, ήρθε και με βρήκε ο Αντωνάτος ο Γιώργος [...] και μου λέει, «Θέλω να μου φτιάξεις μία προτομή και πιστεύω ότι εσύ μπορείς να τα καταφέρεις». Λέω «σε τι;». Μου λέει «Σε μάρμαρο». Λέω. «δεν έχω ούτε εργαλεία, ούτε μάρμαρο, ούτε τίποτα». Μου λέει, «το μάρμαρο θα στο φέρω εγώ, το κομμάτι που θα μου πεις ότι χρειάζεσαι, και θέλω και να μου φτιάξεις και μία στήλη πεσόντων, τα οποία – μου λέει – θα πάνε στα Χαλιωτάτα. Λεφτά δεν υπάρχουνε. Ό,τι φτιάξεις θα ‘ναι δωρεάν». Του λέω «δεν έχω καμία αντίρρηση. Δεν με ενδιαφέρει αυτό. Το θέμα είναι αν θα μπορέσω να τα καταφέρω». Μου λέει, «εγώ πιστεύω ότι εσύ θα τα καταφέρεις. Γιατί – μου λέει – η Κοινότητα δεν έχει τα λεφτά να ασχοληθεί και να το φτιάξει». [...] Να μην τα πολυλογούμε, μου έφερε το μάρμαρο κι εγώ άρχισα να φτιάχνω στον πηλό την προτομή. Ενώς ευεργέτη που λεγότανε Γεράσιμος Πρίαμος, από τα Χαλιωτάτα. Όταν το ‘φτιαξα στον πηλό, το παρουσίασε στον Φιλιππότη, τον γλύπτη, στην Αθήνα. Και του λέει, «απ’ ό,τι βλέπω, προχωράει καλά η προτομή. Θα

του δώσεις αυτού του ανθρώπου αυτή τη στέλα, δανεικά». Στέλα ήτανε, για να καταλάβουμε, ο πρωτόγονος παντογράφος, από αυτόν που χρησιμοποιούσανε και οι αρχαίοι Έλληνες, στα γλυπτά τους. Μου την έφερε τη στέλα, και, όπως την έφερε, του λέω «Πάρτη πίσω!». Και μου λέει «γιατί;». «Δεν ξέρω να την χρησιμοποιήσω», (του λέω). «Δεν ξέρω να την χρησιμοποιήσω». Εν πάση περιπτώσει, «Καλά», μου λέει. Και την πήρε πίσω. Και την πήγε στο Φιλιππότη. Εγώ από τον πηλό, έβγαλα την προτομή στο γύψο. Γιατί έπρεπε να τη σταθεροποιήσω, να μην μου κρακελάρει όπως το (πρώτο) έργο. Πράγματι, το έβγαλα στο γύψο και, όταν το είδε ο Φιλιππότης αυτό, του λέει «Είναι μια χαρά!». «Είναι μια χαρά!», του λέει.

ΔΓ: [00:13:43]. Ασχολείσαι και με αυτό το είδος, με το ανοξείδωτο και τις κολλήσεις, ε;».

ΣΧ: Και με το ανοξείδωτο... Ό, τι γίνεται, με οποιοδήποτε υλικό, εγώ το δουλεύω. Δεν έχω πρόβλημα.

ΔΓ: Αυτό είναι πιο σπάνιο, πιστεύω, έτσι; Τουλάχιστον εδώ, δεν έχουμε πολλά. Εσύ θα πρέπει να ασχολείσαι με αυτήν την τεχνική μόνο.

ΣΧ. Ναι. Και το πρώτο μου έργο ήτανε ο «Αετός» στην Πάστρα.

ΔΓ: Ποιο έτος ήταν αυτό; Θυμάσαι περίπου;

ΣΧ: Το 1995 ετοποθετήθηκε. Το 94, προς το τέλος, ξεκίνησε.

ΔΓ: Αρκετά παλιά είναι κι αυτό. Αρκετά παλιό είναι. Θυμάσαι, ποιος το παρήγγειλε, ποιος το χρηματοδότησε αυτό; Ο Δήμος ήτανε...;

ΣΧ: Ήμουνα πολύ φίλος με το Γιαννακό το Δημήτρη, τον συγχωρεμένο, ο οποίος ήτανε πρόεδρος στην Κοινότητα Πάστρας. Και μου λέει, έχω δυόμισι εκατομμύρια και πρέπει να φτιάξω ένα μνημείο. Γιατί ήτανε μια πέτρα μόνο, απ' ό,τι θυμάμαι, που πέρναγα καμιά φορά. Και μου λέει, «θέλω να κάμω κάτι πιο εντυπωσιακό». Του λέω, «να φτιάξουμε με σίδερο – έτσι μου πέρασε από το μυαλό – έναν αετό», του λέω. «Θα τα καταφέρεις;», μου λέει. Λέω, «θα προσπαθήσω». Επήγαμε λοιπόν στο Μαγδαληνό, που ήτανε σιδεράς, κι αυτά, και του λέμε «Με τι μπορούμε να περάσουμε το σίδερο, για να μην σκουριάσει;». Και μας λέει ο άνθρωπος, «Κανένα σίδερο δεν έχει ζωή μεγάλη, αν δεν το συντηρείτε συνέχεια. Εγώ σας συμβουλεύω να βάλετε ανοξείδωτο». Μας έδωσε κάποια τηλέφωνα στην Αθήνα, πήραμε τηλέφωνα, μας είπανε – εκείνη την εποχή - ότι θα στοίχιζε ένα χιλιάρικο το κιλό. Ο «αετός» ζυγίζει δυόμισι τόνους, μαζί με τα ηλεκτρόδια κι αυτά, οπότε, τα λεφτά που είχε φτάνανε ίσα-ίσα για την κατασκευή. Και μου λέει «εσύ τι θα πάρεις;». «Δεν μ' ενδιαφέρει να πάρω τίποτα», του λέω. «Εφόσον είναι για Κοινότητα, κι είναι για τον τόπο μας, εγώ προσφέρω δωρεάν». Να σκεφτείς, ούτε το ηλεκτρικό δεν πληρώθηκα... (...)

ΔΓ: [00:19:16]. Έχουμε και βανδαλισμούς σε μνημεία. Φαντάζομαι, σε δικό σου, δεν θα έχει υπάρξει κάτι, έτσι, καταστροφή;

ΣΧ: Μια φορά το είχανε βάλει μπογιές, στον «Αετό». Στη βάση, δηλαδή.

ΔΓ: Γιατί, όμως;

ΣΧ: Έ, τι;

ΔΓ: Ναι, είναι δηλαδή πράξη συνειδητή; Είναι χουλιγκανισμός, μάλλον; Τι να πειράξει ο «Αετός»;

ΣΧ: Εγώ δεν θέλω ούτε θέση να πάρω. Δεν θέλω να το κρίνω, δηλαδή. Ας το κρίνουνε άλλοι.

ΔΓ: Ένα ζήτημα, σε σχέση με τα μνημεία – που με ενδιαφέρει εμένα, δηλαδή, από πλευράς Δημόσιας Ιστορίας – είναι οι συζητήσεις που γίνονται στην τοπική κοινωνία σε σχέση με αυτά.

ΣΧ: Ναι.

ΔΓ: Ας πούμε, κάποια μνημεία, κάποιοι θεωρούν ότι είναι πολύ γενικά και δεν προβάλλουν τους αντιστασιακούς και τις οργανώσεις τους. Δηλαδή, δεν αναφέρεται το ΕΑΜ, δεν αναφέρεται η ΕΠΟΝ, δεν αναφέρονται αυτά. Εσύ πώς το προσεγγίζεις αυτό το θέμα. Είναι περισσότερο συμπεριληπτικά;

ΣΧ: Εγώ δεν θα πάρω θέση σε αυτά, γιατί, ό,τι διχάζει τον ελληνικό λαό, εγώ είμαι μακριά. Εγώ είμαι υπέρ της ομόνοιας, και υπέρ της συμφιλίωσης. Δεν με ενδιαφέρουν τα προσωπικά του καθενός, ή τα πολιτικά του, κι αυτά. Είμαι πάνου από κόμματα, δεν με ενδιαφέρουν. Κάπου θα ψηφίσω, αλλά μέχρι εκεί. Από ‘κει και πέρα δεν ασχολούμαι..

ΔΓ: Ναι. Σε ρωτώ όμως, επειδή είσαι καλλιτέχνης και ασχολείσαι με αυτά...

ΣΧ: ... Και ποτέ δεν έφτιαξα κάτι, για να τιμήσω ή να μην τιμήσω κάποια ιστορικά γεγονότα. Εμένα δεν με ενδιαφέρει αυτό. Εγώ θέλω να προσφέρω στον τόπο μου, όσο μπορώ και όσο, εν πάση περιπτώσει, κρατάνε τα χέρια μου. Δωρεάν. Δεν θέλω τίποτε.

ΔΓ: Ναι. Σε απασχολούνε δηλαδή οι έννοιες περισσότερο ως ιδέες, παρά (τα) πρόσωπα.

ΣΧ: Έτσι μπράβο. Ό,τι οι άλλοι πιστεύουν ότι μπορώ να προσφέρω στον τόπο μου, είμαι πρόθυμος να το κάμω. Αφιλοκερδώς. Δεν με ενδιαφέρει το χρήμα. Το χρήμα δεν έρχεται μαζί μας πουθενά. Τα πάντα τα αφήνουμε πίσω. Το τελευταίο ταξίδι είναι άναυλο και χωρίς αποσκευές.

V. Συνέντευξη Νικόλαο Δρακάτου, 16/5/2024.

ΔΓ: [00:03:52]. Μου είχες μιλήσει κάποτε για τις φυλακές Κεφαλονιάς, οι οποίες...

ΝΔ. Αυτό το κάτεργο!... Ουδέποτε δραπέτευσε κανείς.

ΔΓ: Επίσης είχαμε πει και για ένα μνημείο, που επρόκειτο τότε να στηθεί, και που το είχατε προτείνει μια ομάδα, στην οποία συμμετείχες κι εσύ...

ΝΔ: Συμπολιτών, και φίλων. Συντρόφων...

ΔΓ: Γι' αυτό να μιλήσουμε λίγο.

ΝΔ. Ναι.

ΔΓ: Πες μου λίγο για τις Φυλακές, γενικά.

ΝΔ: Κοίταξε... Οι φυλακές αυτές είχανε φτιαχτεί στα πρότυπα τα εγγλέζικα. Ξέρεις ότι οι Εγγλέζοι ξέρανε να κυβερνάνε εδώ. Γι' αυτό και (είχανε) τον κόσμο ολόκληρο, γι' αυτό και δεν έδνε ποτέ η σημαία -πώς το λένε- δεν έφευγε ποτέ ο ήλιος, από την αυτοκρατορία δηλαδή. Λοιπόν, κατά τα πρότυπα αυτά τα εγγλέζικα, οι οποίοι ήτανε μαστόροι οι άνθρωποι..., φτιαχτήκανε οι φυλακές της Ζακύνθου, του Αργοστολιού, αλλά και της Κέρκυρας. Νομίζω δε πως ότι -δεν είμαι σίγουρος – αλλά νομίζω ότι είναι ακόμα, βελτιωμένες εντός εισαγωγικών, οι κερκυραϊκές Φυλακές, οι φυλακές της Κέρκυρας, να το πούμε πιο απλά. Σε μεγάλο ποσοστό, είναι από εκείνες, προέρχονται από εκείνες...

ΔΓ: Ακόμα σε χρήση, εννοείς.

ΝΔ: Ουδέποτε δραπέτευσε κρατούμενος, και, η Κεφαλονιά, επειδή ήτανε νησί, απομακρυσμένο μάλιστα, προσφερότανε και για... Φέρνανε καταδικασμένους σε θάνατο, στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, τους οποίους εκτελούσανε εδώ.

ΔΓ: Εκτελέσεις μέχρι πότε γινόντουσαν;

ΝΔ: 48 και 49.

ΔΓ: Μετά σταμάτησαν;

ΝΔ: Μετά τέλειωσε ο Εμφύλιος και έπεσε λίγο φρένο. Όχι απόλυτα, γιατί έχουμε Πλουμίδιδες, έχουμε Μπελογιάννιδες, έχουμε Αεροπόρους, έχουμε... Αλλά, αυτά είναι τα μετεμφυλιακά χρόνια.

ΔΓ: Ερχόντουσαν, λοιπόν, εδώ, καταδικασμένοι. Ξέρεις πόσο χρόνο έμεναν εδώ, μέχρι να εκτελεστεί η ποινή τους;

ΝΔ: Κοίταξε, έμενε μια διαδικασία, καθότι τότε, μιλάμε για Βασίλειο της Ελλάδος, έτσι; Ανώτατος άρχων ήταν ο Βασιλεύς. Μεγαλιώτης, έ; Αυτός, σαν αρχηγός του κράτους, σ' αυτόνε, μάλλον, που ήταν ο αρχηγός του κράτους, μπορούσε ο κάθε καταδικασμένος να ζητήσει χάρη. Το χρονικό διάστημα που πέραγε, ήταν καθαρά θέματα διαδικαστικά. Όταν ερχόντανε τα καράβια – έχουμε δύο καράβια τη βδομάδα – έτσι γινότανε η επικοινωνία με τον έξω κόσμο τότε, το ένα κάθε Τετάρτη και το άλλο κάθε Κυριακή, Τετάρτη ή Πέμπτη, μάλλον Πέμπτη. Και το άλλο κάθε Κυριακή.

ΔΓ: Στο Αργοστόλι ερχόντουσαν;

ΝΔ: Μόνο στο Αργοστόλι, ναι. Και αυτά τα καράβια φέρνανε, κάθε φορά που θα μπαίνανε μέσα, απορρίψεις χάριτος, που σήμαινε ότι, την επομένη, κάποιιοι από αυτούς τους καταδικασμένους, θα οδηγούντο στο εκτελεστικό απόσπασμα. Την επομένη. Γι' αυτό και, όταν ακούανε καράβι να σφυρίζει, έλεγε ο κόσμος γενικά, «Ωχ, πάλι εκτελέσεις θα έχουμε αύριο». Γιατί συνήθως, τα χρόνια εκείνα, αυτά συμβαίνανε, Διονύση μου. Και μάλιστα, έχω καταγράψει ότι όλη τη νύχτα δεν κοιμότανε κανένας στο Αργοστόλι, επειδή φωνάζανε οι άλλοι κατάδικοι τα ονόματα αυτών που θα εκτελούντο το πρωί. Και όλη νύχτα, όπως καταλαβαίνεις, με τα χωνιά ξέρεις εκείνα τα χειροποίητα, χαρτόνια και άλλα, αντιβούιζε όλο το Αργοστόλι. Δεν κοιμόταν κανένας. (...)

ΔΓ: [00:09:07]. Πες μου λίγο, στα Τρουγιανάτα, στο χωριό σου, υπάρχει ηρώο, έτσι; Υπάρχει ηρώο;

ΝΔ: Ναι.

ΔΓ: Υπάρχει μνημείο Εθνικής Αντίστασης;

ΝΔ: Ναι.

ΔΓ: Γίνονται τελετές εκεί;

ΝΔ: Κοίταξε να δεις. Αυτό το ηρώο, που περιλαμβάνει την Εθνική Αντίσταση, περιλαμβάνει κάποιους χωριανούς, τέσσαρους, πέντε – νομίζω – τον αριθμό, οι οποίοι σκοτώθηκαν στη Λευκάδα. Στη Λευκάδα έχει γίνει μία ατυχής απόβαση Κεφαλλήνων ανταρτών, διαρκούσης της Κατοχής αυτό πρέπει να έχει συμβεί το Μάη του 44. Πήγανε, καμιά εκατοστή περίπου κεφαλονίτες Ελασίτες, προκειμένου να διώξουνε τους Γερμανούς και τους Γερμανοτσολιάδες τέλος πάντων, πού ήτανε μαζί τους, και να απελευθερώσουνε τον τόπο. Εκεί πέσανε σε ενέδρα, όπως βγήκανε στη Λευκάδα, εις τη Βασιλική, πέσανε πάνω σε Γερμανούς. Μάλιστα, μέσα σ' αυτούς ήτανε και Κεφαλλήνες, συνεργάτες του κατακτητή, οι οποίοι συνελήφθησαν – η συντριπτική τους πλειοψηφία – και εκτελέστηκαν επιτόπου. Βέβαια, υπάρχουν κάποια παραδείγματα ανθρώπων, που καταφέρανε να φύγουνε, όπως είναι το περιστατικό ενός φίλου, ενός Παναγιωτάτου...

ΔΓ: Εννοείς ότι συνελήφθησαν οι ομάδες που φύγανε από εδώ για Λευκάδα...

ΝΔ: Ναι, ναι, ναι, ναι. Ε, είναι ένα πολύ μελανό σημείο... Τέλος πάντων! Πήγανε, υπακούοντας, προφανώς, στα κελεύσματα της ηγεσίας (...) να απελευθερώσουνε, πιο μπροστά, να διώξουνε τους Γερμανούς, Τα αδέρφια μας τους Λευκαδίτες, αλλά, δυστυχώς, μαυροφόρεσε όλη η Κεφαλονιά.

ΔΓ: Ήτανε πολλοί δηλαδή...

ΝΔ: Πάνω από 70 οι εκτελεσμένοι. Οπότε, αν κοιτάξεις πόση είναι η Κεφαλονιά, τώρα 70 νοματαίοι μαζί...! Καταλαβαίνεις, τι θέμα είχε δημιουργηθεί

ΔΓ: [00:22:29]. Υπάρχει τώρα, δεν ξέρω αν το έχεις υπόψη σου το θέμα, κι αν ξέρεις κάτι, ένα μνημείο του Νάπιερ, μια προτομή του Νάπιερ, μέσα στον κήπο του Νάπιερ, τοποθετημένη τώρα. Η οποία έχει υποστεί καταστροφή. Της έχουν καταστρέψει το πρόσωπο.

ΝΔ: Ξέρεις πότε έχει γίνει αυτό;

ΔΓ; Πότε; Αυτό σε ρωτάω. Το ξέρεις αυτό το θέμα;

ΝΔ: Ασφαλώς και το ξέρω. Τα παιδιά της ογδός Γυμνασίου, εν έτει 1956, την ημέρα που έγινε η εκτέλεση του Καραολή και του Δημητρίου, επήγανε τα παιδιά του Γυμνασίου Αρρένων, της ογδός της εποχής εκείνης. Δεν τους είδα. Είχα συμμετάσχει όμως, σαν μαθητής που ήμουνα, στις εκδηλώσεις που γινόντανε τότε. Και μάλιστα, μάλιστα, στο θάνατο της Βασίλισσας της Αγγλίας, εκείνο που της επισυνάπτουνε οι δημοκρατικοί – ο δημοκρατικός κόσμος και προπάντων οι Έλληνες, έτσι; και οι Κύπριοι – είναι ότι απέρριψε την αίτηση χάριτος γι' αυτά τα παλληκάρια. Δηλαδή έβαλε την υπογραφή της για να εκτελεστούνε. (...)... ...

ΝΔ: [00:27:09]. Και αυτό, που λέγαμε προηγούμενα, για τα παιδιά του Γυμνασίου, αυτά από την παράδοση, Διονύση μου. Εγώ δεν το έχω δει, ούτε γραμμένο πουθενά, ούτε είδα τα παιδιά εγώ, να (το) κάνουν.

ΔΓ: Αλλά το ξέρεις από εκείνη την εποχή, το έχεις ακούσει.

ΝΔ. Ακούγεται από εκείνη την εποχή, από ανθρώπους σοβαρούς. Αλλά για να είμαι φιλαλήθης, δεν έχω ακούσει από άνθρωπο να λέει «εγώ ήμουν, ήμουν κι εγώ» [00:27:40].

ΔΓ: [00:27:47]. Αν μιλήσουμε λίγο για την μνήμη, πώς νομίζεις ότι οι άνθρωποι θυμούνται τα γεγονότα, δηλαδή αυτά τα γεγονότα της δεκαετίας του '40, κατοχή, εμφύλιος, αντίσταση, Εθνική Αντίσταση. Κυρίως οι έννοιες της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου είναι συναφείς, είναι το ίδιο πράγμα, ή είναι διαφορετική η μνήμη για το ένα και διαφορετική για το άλλο; Δεδομένου κιόλας ότι το ένα έχει αναγνωρισθεί ως εποποιία εθνική, τελικά, ενώ το άλλο...

ΝΔ: Άκουσε, για να εμπεδώσεις την άποψή μου. Να ψάξεις και να διασταυρώσεις (...) Ο καθένας μπορεί να λέει τα δικά του...

ΔΓ: Την άποψή σου θέλω.

ΝΔ: Η άποψη η δική μου είναι η εξής: ότι μέχρι το 1943, όσο κρατάει..., όσο είναι ζεστός ακόμη ο Άξονας και που πιστεύει πως ότι θα κερδίσει τον πόλεμο. Αυτά όλα αρχίζουν να καταρρέουν από τα δύο σοβαρότατα ιστορικά γεγονότα του 43. Το ένα είναι ότι έσπασε τα μούτρα του ο Χίτλερ στο Στάλινγκραντ, και το άλλο είναι η απόβαση των Συμμάχων στη Σικελία. Με το που πατάνε στη Σικελία οι σύμμαχοι, αυτομάτως δημιουργείται πρόβλημα τεράστιο στην ιταλική κοινωνία (όχι στη Γερμανική – οι Γερμανοί, μέχρι το τελευταίο τετράγωνο, που δεν είχε πέσει ακόμα η Καγκελαρία, πιστεύανε πως θα νικήσουνε. (...)). Θέλω να 'ρθω να απαντήσω στο ερώτημά σου. Οι σύμμαχοι βλέπουνε πως ότι θα κερδίσουν τον πόλεμο. Ήδη έχουν κερδίσει την Αφρική, ε; Από την Αφρική τα έχει μαζέψει κι έχει φύγει ο Ρόμελ. Έχει φύγει και αυτός. Λοιπόν, στη συνέχεια, σκέφτονται πάντα, οι Εγγλέζοι και οι σύμμαχοι, σκέφτονται την Ελλάδα, ότι έχει έναν εμπειροπόλεμο, διόλου ευκαταφρόνητο, επαναστατικό στρατό στα όπλα, που είναι 150 χιλιάδες περίπου και είναι εμπειροπόλεμοι. Αυτούς πώς θα τους αντιμετωπίσει; Μέχρι τότε – σου θυμίζω – μέχρι τότε η Αντίσταση είναι πλατιά αποδοχής, η Αντίσταση του ελληνικού λαού. Και μάλιστα συνεργάζονται και οι οργανώσεις, οι δεξιές με τις αριστερές, ως ένα σημείο. Όχι πολύ, αλλά... και τρανή απόδειξη είναι ο Γοργοπόταμος. Το '42. Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Λοιπόν, φτάνουμε τώρα, σε μία εποχή που λένε οι Εγγλέζοι: «Γιατί να πάμε να καταλάβουμε την Ελλάδα, και πώς θα γίνει εκείνο το πράγμα τώρα, με 150.000 αντάρτες εμπειροπόλεμους, με το όπλο στο χέρι;». Κι αρχίζουν να ρίχνουνε τα σχέδια. Τότε ξεκινάνε οι συμμαχικές αποστολές, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Κι εδώ ήρθε η συμμαχική αποστολή, βγήκε σε συγκεκριμένο σημείο, κι επήρε μαζί του – είχε βέβαια κι ένα αρκετά... εκείνες οι λίρες που ψάχνουνε απάνω στα βουνά, ε; (με σαρκασμό), έχει γίνει τόσο μεγάλος ντόρος για λίρες – δεν ξέρω, δεν τις έζησα, εκείνα που γράφονται, αυτά πρέπει κανείς να τα κρίνει με πολλή πολλή αυστηρότητα και να μην

τα πιστεύει όλα. Έτσι; Να μην τα πιστεύει όλα. Πάντως, γεγονός ήταν πως ότι ο ερχομός της συμμαχικής αποστολής, παντού στην Ελλάδα, (...) [00:35:41] Κι εκεί τους πήγαινε κάποιος φίλος μου, παιδάκι, τους πήγαινε φαγητό. Ήτανε εγκατεστημένοι σε μια τραγάτα εκεί, σε κάτι περνάρια...

ΔΓ: Τι δύναμη μπορεί να ήταν αυτοί; Πόσοι μπορεί να ήτανε;

ΝΔ: Τρεις-τέσσαροι ήτανε. Ήτανε με τον ασύρματό τους και με τις επαφές τους. Ξέρανε με ποιους θα πρέπει να έχουνε επαφή. Τότε, να σε κάμω να καταλάβεις, με το ερχομό τους εδώ, την ίδια εποχή, την ίδια εποχή, αρχίζουν να παρουσιάζονται οι ΠΟΚίτες. Πατριωτική Οργάνωση Κεφαλονιάς έγραφε το περιβραχιόνιο. Αυτοί ήτανε οπλοφόροι και συνεργαζόντανε με τους Γερμανούς. Αυτά. Από τότε βέβαια, ξεκινάει, όπως καταλαβαίνεις, ξεκινάει και ο διαχωρισμός των Ελλήνων. Λέγανε, π.χ, «είναι μια οικογένεια η οποία αριθμεί τόσα άτομα. Αν φανεί πως ότι αυτός που σκότωσε έναν απ' αυτούς ήτανε κομμουνιστής, αυτοί θα βγούνε στο κλαρί για να εκδικηθούνε τον αδερφό τους και θα πάνε με την άλλη παράταξη». Η συντριπτική πλειοψηφία των θυμάτων του Εμφυλίου, το λέω και το προσυπογράφω, η συντριπτική πλειοψηφία οφείλεται σε προσωπικές διαφορές. Τότε γίνεται και ο διαχωρισμός. Εγώ θυμάμαι ανθρώπους που έχουνε φύγει, τέλος πάντων, δικούς μου ανθρώπους, το περιβάλλον (...) όλοι οι χωριανοί, έλεγε, όλοι ήμαστε οργανωμένοι κάποτε στο ΕΑΜ. Ήταν γεγονός αυτό. Μέχρι κάποια στιγμή. Όταν μπήκανε, όταν μπήκε η διαίρεση, που σου είπα από πού κατευθυνόταν, κατά την άποψή μου την ταπεινή. Έχεις κάτι άλλο να σκεφτείς;

ΔΓ: Κάποιος ανταγωνισμός, για το ποια θα είναι η μετέπειτα κατάσταση, δεν υπήρξε ως αίτιο του διαχωρισμού; Ήτανε σε μία φάση, που υπήρχε πλέον η πίστη ότι οι Γερμανοί θα φεύγανε. Για την επόμενη κατάσταση, υπήρξε κάποια διαδικασία, που να ξέφυγε, ας πούμε, και να οδήγησε στον Εμφύλιο; Κάποια επιδίωξη, δηλαδή, των μεν ή των δε, να επικρατήσουν μετά;

ΝΔ: Διονύση μου, οι μεν κατευθυνόντανε από τους Εγγλέζους, κύρια από τους Εγγλέζους, και από τις δεξιές, τέλος πάντων απόψεις, οι δε, οι δε, ήτανε δημοκράτες

VI. Συνέντευξη Σωτηρίου-Ευσταθίου Κουρή, 24/6/2024

Στο πρώτο τμήμα της συζήτησης, ο πληροφορητής κάνει εκτενή αναφορά στο έργο που έχει επιτελέσει από τις δημόσιες θέσεις που κατείχε κατά καιρούς, και ιδιαίτερα από την θέση του ως Αντιπεριφερειάρχης.

[00:23:05]

ΔΓ: Αν ξεκινήσουμε από το άγαλμα του Μεταξά, να πάμε στα αγάλματα της Εθνικής Αντίστασης, κάποια συζήτηση που να έγινε, είτε στα επίσημα όργανα είτε στην κοινωνία σε σχέση με αυτά και που να σου έχει αφήσει κάποιες αναμνήσεις ιδιαίτερες, υπάρχει;

ΣΚ: Κοιτάτε, εγώ ήμουν σε όλες τις επαναστάσεις της εποχής. Και σαν πρόσκοπος ήμουν στα εγκαίνια της τοποθέτησης του Μεταξά – ποτέ δεν πήγα άλκιμος – και μάλιστα υπήρχε αντιπαράθεση μεταξύ Προσκόπων, τότε, και Αλκίμων – είχαμε παραταχθεί εμείς, σαν Πρόσκοποι, τότε, και οι Άλκιμοι απέναντί μας...

ΔΓ: Οι Άλκιμοι ήταν πολιτική νεολαία, έτσι;

ΣΚ: Οι Άλκιμοι ήταν η πολιτική νεολαία, τότε, της Χούντας. Ποτέ δεν ήμουν εκεί. Ήμουν με τους Προσκόπους, με τους Ναυτοπροσκόπους, όλη η παρέα μας εδώ του Αργοστολιού. Και ήμουν και στην πώση του αγάλματος. Πώς το ρίζανε, πώς το κάνανε... Εγώ, εγώ πάντα διαφωνώ. Αυτά είναι ιστορικά στοιχεία. Και τα αγάλματα είναι ιστορικές περιόδους, που δεν πρέπει να τα αμαυρώνουμε...

[00:24:40]

ΣΚ: Εγώ ήμουν από μια οικογένεια δεξιά, βασιλική δεξιά, σκληρή. Και από μάνα και από πατέρα. Όμως, ποτέ, μα ποτέ, δεν μου επιβάλανε ή δεν μου είπαν κάτι το αντίθετο. Εκείνο που εγώ ανίχνευα σαν μικρός, σαν νεολαίος, ιδιαίτερα όταν ήμουν και πολιτικοποιημένος έξω, ήταν ότι υπήρχε μεγάλος σεβασμός στην οικογένειά μου. Και από άτομα αριστερά, τα οποία δεν μου το είχαν πει. Δηλαδή, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, κ.λπ., είχαν φιλοξενήσει στο σπίτι μου άτομα τα οποία τα τρέχανε, τα κυνηγάνε.

ΔΓ: Του Εμφυλίου ή της Αντίστασης;

ΣΚ: Του Εμφυλίου, του Εμφυλίου. Και με ικανοποιούσε αυτό, γιατί, εντάξει, έβλεπα ότι είμαι από μια οικογένεια η οποία είχε κοινωνικό ευαισθητήριο. Ήταν βασικό, να μην βλέπει τα πράγματα με μία σκληράδα κ.λπ.

[00:27:50]

ΔΓ: Και λέγαμε για τα μνημεία. Θεωρείς ότι τα μνημεία καταγράφουν τις ιστορικές εποχές;

ΣΚ: Για μένα τα μνημεία καταγράφουν τις ιστορικές εποχές...

ΔΓ: Τι άλλο κάνουν τα μνημεία, όμως; Δεν διδάσκουνε, με συγκεκριμένο τρόπο, πράγματα;'

ΣΚ: ...και πρέπει να παραμένουν τα μνημεία. Εμένα μου έκανε εντύπωση, επειδή έχω πάει τρεις φορές στη Μόσχα, ότι παρόλα τα ογδόντα χρόνια του σκληρού, έτσι, καθεστώτος, όλα τα μνημεία είναι – δηλαδή, τα βασιλικά στοιχεία, τα τσαρικά στοιχεία – είναι μουσειακά. Είναι μουσειακό. Η εποχή του Ναπολέοντα, είναι μουσειακό, μέσα στην Κεντρική Πλατεία. Η εποχή του '40, του πολέμου με τους Γερμανούς, είναι μουσειακό. Δεν τα 'χουνε καταστρέψει, δηλαδή. Είναι μια ιστορία. Που άλλες φορές

είχανε χάσει και άλλες φορές είχαν κερδίσει. Και έτσι πιστεύω και ότι έπρεπε να είναι κι εδώ. Δηλαδή, εδώ θα έπρεπε να υπάρχει ένα πάρκο, π.χ., στο Αργοστόλι, που να έχει όλους τους «διατελέσαντες». Αλλά, καμιά φορά, εντάξει, ο ένας αντιμάχεται τον άλλον και τον αντιμάχεται και μνημειακά.

ΔΓ: Τέτοιες συζητήσεις υπήρξαν κάποτε, δηλαδή, στο πού θα τοποθετήσουμε τί; Γιατί, ένα κεντρικό σημείο δίνει ένα πλεονέκτημα σε ένα μνημείο. Ένα απόμακρο σημείο;

ΣΚ: Υπήρχανε συζητήσεις, αλλά βλέπεις ότι στο Αργοστόλι δεν έχει δημιουργηθεί κάτι, το οποίο να είναι ουσιαστικό. Ίσως η διαχείριση επί εποχής δημαρχίας Φόρτε, με τον Νάπιερ, που αποκαταστάθηκε το κεφάλι του Νάπιερ, και πήγε. Δεν ξέρω αν το ξέρεις.

ΔΓ: Ναι. Την θυμάσαι την ιστορία αυτή;

ΣΚ: Τη θυμάμαι την ιστορία. Τη θυμάμαι, τότε. Τη θυμάμαι. Και ήτανε... Άλλοι το θέλανε, άλλοι δεν το θέλανε. Υπήρχαν και αρθρογραφήσεις, που σου λεν, τι θα βάλουμε τον Νάπιερ, τώρα; Είναι ο κήπος του Νάπιερ, όμως. Είναι ιστορικό στοιχείο. Είναι ο Κήπος του Νάπιερ. Αλλά εγώ, τόσο πολύ ήθελα να αποκαταστήσω, γιατί δεν είχε αποκατασταθεί, και έκανα δύο μεγάλες κινήσεις. Οι οποίες διατηρούνται και σήμερα και αυτό με ευχαριστεί. Η πρώτη ήτανε να βρω τα μνημεία των Ριζοσπαστών στο Δράπανο και να τα τιμήσω. Να τα καθαρίσω και να τα τιμήσω. Και 21 Μαΐου, ακόμα συνεχίζεται και κατατίθενται στεφάνια στα μνημεία, στους τάφους των Ριζοσπαστών. Και ήταν ένα, αρκετά...

ΔΓ: Το κάνουν τα σχολεία αυτό;

ΣΚ: Το κάνει η Περιφέρεια και μετέχουν και τα σχολεία, μετέχουν και οι πολιτιστικοί σύλλογοι, όποιοι θέλουν, συνήθως το Λύκειο Ελληνίδων. Και αυτό είναι βασικό. Επίσης να θυμίσω τους συμμετέχοντες στην Επανάσταση του 21...

[00:34:23]

ΣΚ: ...Σκέψου ότι σε μια προεκλογική εκστρατεία του '85; Είχαμε βάλει τόσα πανό στην πλατεία, που δεν έβλεπες τον ουρανό.(...) και είχαμε βάλει όλες τις πλάκες της πλατείας. Στάμπες του ΠΑΣΟΚ, στάμπες της Νέας Δημοκρατίας. Ποιος θα βάλει τις περισσότερες στάμπες! Εντάξει. Αυτό διατηρήθηκε μέχρι τη δεκαετία του 2000, αυτή η αντιπαράθεση... Υπήρχαν και διασπαστικές κινήσεις, γιατί υπήρχαν και πολιτικές φιλοδοξίες... Μετά τη δεκαετία του 2000, άρχισε κι έσπαγε όλο αυτό το πράμα. Και μέχρι το 2010, από κει έπαψε τελείως.

ΔΓ: Γεγονότα, που έπαιξαν κάποιο καταλυτικό ρόλο;

ΣΚ: Κάποιο καταλυτικό ρόλο, γεγονότα... Υπήρχανε γεγονότα. Πάντα υπάρχουνε θέματα. Όπως ήτανε οι πανεπιστημιακές σχολές, ή οι σχολές του ΤΕΙ, όπως ήτανε η απαίτηση του κόσμου για καλύτερες συνθήκες ζωής...

Παράρτημα Β:

Οι επιγραφές στα μνημεία της Κεφαλονιάς

1. Στο μνημείο πεσόντων δημοτών Αργοστολίου (Κήπος Νάπιερ), η αναφορά στους πεσόντες του πολέμου 1940-41: «1940-1941 / Έφ. Ανθ/ίατρος Σπινέλης Νικηφόρος / Οπλίται / Αρδαβάνης Σταύρος / Γιαννάτος Σπυρίδων / Θωμάς Πλάτων / Κουνάδης Ιωάννης / Ταραζής Ιωάννης / Αγνούμεινοι στρατιώτες / Μικελάτος Γεράσιμος / Χριστοδουλάτος Περικλής».

2. Μνημείο πεσόντων Βαλσαμάτων: «Απέθανον υπέρ Πατρίδος / 1912-1913 / Ιωάν. Α. Βιτσεντσάτος / Δαμ. Π. Γαλιατσάτος / Γερ. Α. Γουλιμής / Χαράλ. Γ. Παγουλάτος / Διον. Α. Γιαννάτος / Ιωάν. Ε. Λοΐζος / Παν. Ν. Σταθούλης / 1818-1922 / Θρασ. Π. Παγουλάτος / Αγαθ. Ε. Ματιάτος / 1940 / Ανδ. Γ. Λιναρδάτος / Γερ. Γ. Γαλιατσάτος / Γερ. Α. Γαλιατσάτος / Ηλ. Δ. Νιφοράτος / Γερ. Ν. Βαλλιανάτος / Γεώ. Α. Μαραβέγιας / 1949 / Δημ. Ζ. Αποστολάτος».

3. Μνημείο ναυτικών, Αργοστόλι. «Εις μνήμην των / Κεφαλονιτών ναυτικών που / χάθηκαν στην θάλασσα για την / οικογένεια την πατρίδα και τους συμμάχους κατά την διάρκεια του / Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου 1939-1945» // «Αλεξανδράτος Πέτρ. ναύτης / Αλιπράντης Χαρ. ύπ/χος / Αμπατιέλος Γερ. μάγειρος / Ανουσάκης Βασ. Β΄ μηχ/κός / Αντζουλάτος Αριστ. θερμαστής / Αντύπας Διον. μάγειρος / Αντύπας Επαμ. θερμαστής / Αντύπας Νικόλ. θαλ/λος / Αντύπας Παναγ. ναύτης / Αντύπας Παναγ. θερμαστής / Αντωνάτος Κων. ναύτης / Αντωνάτος Μιχ. Γ΄ μηχ/κός / Αντωνάτος Παναγ. ναύτης / Αντωνάτος Αλέξ. ναύκληρος / Αποστολάτος Παναγ. θαλ/λος / Βαγγελάτος Παναγ. ναύκληρος / Βαλεντής Ευάγ. θερμαστής / Βαλεντής Σπυρ. θαλ/λος / Βαλλιάνος Σπυρ. ανθ/χος / Βαλσαμάκης Γεωργ. Γ΄ μηχ/κός / Βαλσαμάκης Κων. Γ΄ μηχ/κός / Βαλσαμάκης Εμμαν. μάγειρος / Βελισαράτος Ελευθ. μάγειρος / Βενιέρης Αντών. θλ/λος / Βεντουράτος Ανδρ. θερμαστής / Βρυώνης Τρύφ. ναύτης / Γιανουλάτος Χρήστ. ναύτης / Γουλιμής Παναγ. Α΄ μηχ/κός / Γρηγοράτος Ηλίας ασυρ/τής / Γρηγοράτος Σάββας πλοί/χος / Δελαπόρτας Σπυρ. θαλ/λος / Δενδρινός Ιωάν. θερμαστής / Δεπούντης Μιχ. Γ΄ μηχ/κός / Δευτεραίος Ανδρ. Β΄ μάγειρος / Δευτεραίος Πέτρ. λιπαντής / Δευτεραίος Σπυρ. ναύτης // Δημητράτος Κων. θερμαστής / Διαλογής Ευάγ. ναύτης / Διβάρης Λεων. θερμαστής / Δόριζας Σταύρ. ναύκληρος / Δραγώνας Γεώργ. Β΄ μηχ/κός / Ζερβός Ιωάν. ναύτης / Ζερβός Σπυρ. θερμαστής / Ζερβός Στυλ. Γ΄ μηχ/κός / Θεοδωράτος Γεώρ. δόκ. πλοί/χος / Θωμάς Ιωάν. Β. θαλ/λος / Καββαδίας Αντών. Α΄ μηχ/κός / Καλλίνικος Γερ. πλοί/χος / Καλογεράς Γιάν. θερμαστής / Καλούρης Ευάγ. αρχ. θερ/τής / Καμινάρης Ευθ. ανθρακεύς / Καμπίτσης Σαρ. πλοί/χος / Καμπίτσης Φώτ. ναύτης /

Καμπίτσης Χαρ. ναύτης / Κανάκης Παν. ναύτης / Κανδηλιώτης Αναστ. ασυρ/τής / Κατεβάνης Σπυρ. πλοί/χος / Κατσαΐτης Παντ. ναύτης / Κεφαλάς Γερ. θαλ/λος / Κλαουδάτος Λάμπ. θαλ/λος / Κονταράτος Μιχ. ναύτης / Κονταρίνης Διον. θερμαστής / Κοτσολίνης Αθαν. αρχ. θερ/τής / Κουτουφάς Γεώρ. ναύτης / Κρητικός Νικόλ. θερμαστής / Λευκόκοιλος Παν. πλοί/χος / Λορεντζάτος Αναστ. ανθ/χος / Λουκάτος Αλφρ. θαλ/λος / Λυκιαρδόπουλος Κλεάν. ναύτης / Λυκιαρδόπουλος Μιχ. θερμαστής / Λυμπεράτος Γερ. λιπαντής / Μαγκλιβέρας Γεώρ. ναύτης // Μανωλάτος Σπυρ. πλοί/χος / Μαρκόπουλος Σπυρ. ναύτης / Μάσσας Γερ. ναύτης / Ματαράγκας Γεώρ. ναύτης / Μελέτης Γεώρ. αρχ. θερ/τής / Μελιδώνης Ευάγ. Β΄ μηχ/κός / Μενεγάτος Ανδρ. ναύτης / Μεσσάρης Γεώρ. ναύτης / Μοσχάτος Γερ. ναύτης / Μπενετάτος Χριστ. ναύκληρος / Νικολάτος Παντ. Γ΄ μηχ/κός / Πανάς Κλεάνθ. ναύτης / Παπαδόπουλος Κων. θερμαστής / Παπαζαφειράτος Κων. ναύτης / Παπασπυράτος Παν. ναύτης / Ποταμιάνος Διον. ναύτης / Πυλαρινός Νικόλ. ναύτης / Ραυτόπουλος Γεώρ. θερμαστής / Ραυτόπουλος Αριετ. θερμαστής / Ρωμανός Χρήστ. μάγειρος / Σεργιάτος Ιωάν. θερμαστής / Σιμωνιάς Χαρ. ναύτης / Σουρμπάνος Αριστ. πλοί/χος / Σπαθής Κων. τροφ/της / Σταματελάτος Ιπποκ. λιπαντής / Τσαγκαράτος Ιωσ. ανθ/χος / Τσελέντης Δημ. υπ/χος / Τσιμάρας Αγγ. Α΄ μηχ/κός / Φερεντίνος Ευάγ. ναύτης / Φιλιππάτος Παν. Γ΄ μηχ/κός / Φραγκισκάτος Λεων. πλοί/χος / Φραγκόπουλος Ιωάν. Γ΄ μηχ/κός / Φραντζής Στέφ. ναύτης / Φωκάς Διον. υπ/χος / Χριστοδούλου Γεώρ. Β΄ μάγ/ρος / Χριστοδούλου Γεώρ. ναύτης / Βαλλιανάτος Κων. ναύτης». Οι τελευταίες σειρές στις τρεις στήλες: « Βυθισθέντα πλοία / Ag. Nikolaos – Almeerta – Ant. Georgantis / Andreas – Apostolos – Aris – Art. Pitta – Attiki / Bay..... - ... Karabias – Granikos – D Thermiotis / Egeon – Elik – E. Livanou – El. Stathatou / Esperos – E. Vernikou – Evros // Sunken ships / Eydoxia – Eytixia – Ellinikou – Flora – Fofu / Fokion / Ismini – Ithaki – Kalipso Vergoti / Karten Stratis – Keramie Kolchis – Kate – Maro / Marioca / Maya / Meropi / Mimis / M. Logothesis // Βυθισθέντα πλοία / Mount Idi – Mount Lykabetous – Nemea / Nikoklis – N. Pateras – Nymphis – Ollandia / Olympik – Oropos – Panachrantos – Perseus / Pindos – P. Margaronis -Salomea – Santorini / Thalia – Velos – Viking – Zeus».

4. Μνημείο Μερραρχίας «Άκου», Αργοστόλι: Οι τρεις αυτές επιγραφές επαναλαμβάνονται και στα ιταλικά: «Τοποθεσία μαχών εις την Κεφαλληνίαν / 12-13 Σεπτεμβρίου 1943 / Αργοστόλι / Ακρωτήρι Μούντα / Κορυφή Τηλέγραφου / Δαυγάτα / Διλινάτα / Φαρακλάτα / Φάρσα / Καρδακάτα / Κουρουκλάτα / Κουτσούλι / Στενό Κουλούμι / Γέφυρα Κιμονικού / Προκοπάτα / Ραζάτα», «Τοποθεσία σφαγών εις την Κεφαλληνίαν / 21-26 Σεπτεμβρίου 1943 / Αργοστόλι / Ακρωτήρι Μούντα / Δαυγάτα / Φραγκάτα / Καρδακάτα / Κουρουκλάτα / Κουτσούλι / Διλινάτα / Λακήθρα / Λάρδιγκο / Λουρδάτα / Στενό Κουλούμι / Προκοπάτα / Άγιος Θεόδωρος / Σπήλια / Τρωϊανάτα / Λαγκάδι της Αγίας Βαρβάρας» και «Εις μνήμην των στρατιωτών της Μερραρχίας “Acqui” / ναυτών και τελωνιακών της φρουράς της νήσου / πεσόντων εθελοντικώς / κατά τον αγώνα εναντίον των ναζιστών / εισβολέων από 15-26 Σεπτεμβρίου 1943 / Κατά την μάχην: Αξ/κοί 65 υπαξ/κοί και στρ/τες 1250 / Τυφεκισθέντες: Αξ/κοί 155

υπαξ/κοί και στρ/τες 5000 / Απολεσθέντες εις την θάλασσαν: Υπαξ/κοί και στρ/τες: 3000 / Η Ιταλία
ευγνωμονούσα / Σεπτ. '78».

5. Επιγραφή στο Κοργιαλένιο Α΄ Γυμνάσιο Αργοστολίου: «Τιμή και δόξα / στους νεκρούς /
του Γυμνασίου / Αρρένων Αργοστολίου / στον αντιφασιστικό αγώνα / 1941-1944 / ΕΑΜ ΕΛΛΑΣ ΕΠΟΝ
/ Κουρούκλης Ευθύμιος εκπαιδευτικός / Λιναρδάτος Μαρίνος μαθητής / Νεόφυτος Διονύσιος μαθητής
/ Πανταζάτος Παναγής μαθητής / Παπαναστασάτος Σπυράγγελος μαθητής / Βαβάσης Σπύρος
μαθητής».

6. Στο Γυμνάσιο-Λύκειο Σάμης: «Τιμή και δόξα / στους ήρωες του λαού μας / Είμαι περήφανος
/ γιατί γεννήθηκα Έλληνας / και γιατί πεθαίνω Επονίτης. / Πέτρος Μιχαλάτος / ετών 18 / Εκτελέστηκε
από τους Ναζί / την 1η Μάη 1944 / Ένωση Λειτουργών / Μέσης Εκπαίδευσης / Κεφαλονιάς-Ιθάκης».

7. Τάφος των 5 ηρώων στο Ληξούρι, Αμμούσα: «Σπυρίδων Βασ. Αναλυτής / Αντώνιος Γερ.
Ληξουριωτάτος / Γαβριήλ Νικ. Ραλλάτος / Βασίλειος Γαβ. Ραλλάτος / Διονύσιος Γερ. Ρατσιάτος /
Άπαντες εξ Αγίας Θέκλης / Εξετελέστησαν υπό των Γερμανών / την 5-6-1944»

8. Ηρώο Φαβατάτων Παλικής: «Ηρώων / Κοινότητας Φαβατάτων / Έπεσαν στην Εθνική /
Αντίσταση / Άγγελος Δ. Δρακονταειδής / Διονύσης Φ. Δρακονταειδής / Νίκος Κ. Δρακονταειδής /
Γεράσιμος Αν. Ελευθεράτος / Δημήτρης Γ. Λυκούδης / Ηλίας Δ. Λυκούδης / Κοσμάς Αρ. Λυκούδης /
Νίκος Χ. Λυκούδης / Τάσος Σ. Λυκούδης / Αριστοτέλης Σ. Παπαδάτος / Διονύσης Σ. Παπαδάτος».

9. Μνημείο στα Μαντζαβινάτα: «Πεσόντες 1897-1922-1941 / Φονευθέντες / Χρισ. Σ.
Γιαννάτος / Χαράλ. Σ / Έρτσος / Βασ. Π. Γιαννάτος / Γεράσ. Α. Λινάρδος / Σπυρ. Ε. Γιαννάτος / Νικ.
Χ. Αντωνέλος / Αποθανόντες / Θρασύβουλος Γιαννάτος / Μιχαήλ. Ε. / Βιτωράτος / Σάββας Νικηφ.
Τουμάσης / Αντ. Π. Τιμοθεάτος / Άγγελ. Ν. Ματιάτος / Σπυρ. Γ. Γιαννάτος / Δημ. Γ. Γέμος / Αρισ. Γερ.
Βουτσινάς / Παναγής Δ. Ασκιτής / Χαράλ. Βιτωράτος / Μιχαήλ Σ. Λινάρδος / Αριστείδης Σ. Ματιάτος
/ Χαράλαμπος Α. Νεοχορίτης (sic) / Νικόλαος Σ. Φαράντος / Απέθανον υπέρ / Πατρίδος».

10: Μνημείο εκτελεσθέντων κατοίκων Σαρλάτων: «Τιμή και δόξα / στους ήρωες που
εκτελέστηκαν / στα Χιονάτα από τους Γερμανούς / στις 17 Ιουλίου 1944 / Αυγουστάτος Γεράσιμος /
του Σπυρίδωνος ετών 18 / Βοντιτσιάνος Χαρίλαος / του Γεωργίου ετών 28 / Νεόφυτος Γεράσιμος / του
Ιωάννη ετών 21 / Πολυκαλάς Αθανάσιος / του Γερασίμου ετών 18 / Ρηγάτος Νικόλαος / του Σπυρίδωνος
ετών 20 / Ο δικός μας σκοτωμός και το αίμα / μας που χύθηκε να γίνει για σας / τους ζωντανούς μήνυμα
συμφιλίωσης / και προσταγή για ενότητα».

11. Ηρώο Τρωιανάτων: «Πεσόντες εν πολέμω / 1922-1950 / Βεντουράτος Παναγής Δ. / Βαγγελάτος Παναγής Λ. Βαγγελάτος Πέτρος Ε. / Γαλιατσάτος Σωτήριος Π. / Ζαφειράτος Ζαφείριος Χ. / Ζαφειράτος Ηλίας Σ. / Κουρής Διονύσιος Χ. / Καλογηράτος Γεώργιος Γ. / Καλογηράτος Δημήτριος Σ. / Σπυράτος Γεώργιος Γ. / Στελλάτος Σπυρίδων Ν. / Τζιμπουρλάς Αλέξανδρος Σ. / Τζαννάτος Ιωάννης Σ. / Μελλάς Δημήτριος Ν. / Χριστοφοράτος Διονύσιος Δ. / Χριστοφοράτος Νικόλαος Π. / Χριστοφοράτος Άγγελος Α. / Χριστοφοράτος Δημοκράτης Β. / Χριστοφοράτος Σπυρίδων Δ. / Τσιμπουρλάς Γεράσιμος Α. / Μιτάκης Γεράσιμος Α. / Θεοδωρακάτος Αντώνιος Ν. / Βαγγελάτος Νικόλαος του Γεώρ. / Βεργάτος Γεράσιμος του Σπυρ. / Λουκάτος Μιχαήλ του Παναγ. / Τζανάτος Γιάννης του Παναγ. / Χριστοφοράτος Διονύσιος του Κ. / Χριστοφοράτος Ευάγγελος του Δ. / Χριστοφοράτος Κοσμάς του Δ. / Χριστοφοράτος Μακρής του Φ.».

12. Ηρώο «Αετός» στην Πάστρα: «Ηρώον / πεσόντων υπέρ Πατρίδος / Εθνικής / Αντίστασης», «Σπυρίδων Σ. Βαβάσης ετών 20 / Διονύσιος Π. Κατέλης ετών 30 / Γεράσιμος Π. Κρεμμύδας ετών 22 / Παναγής Ι. Παναζάτος ετών 18 / Δημήτριος Μ. Πάστρας ετών 38 / Κωνσταντίνος Γ. Παυλάτος ετών 31 / Αιωνία η μνήμη σε σας αδελφοί / στον τίμιο που πέσατε αγώνα». Η ίδια επιγραφή και στην πέτρινη πλάκα μπροστά στο μνημείο. Άλλη επιγραφή: «Το παρόν μνημείο / στήθηκε / επί προεδρίας / Δημήτρη Γιαννακού / στη Κοιν/τα Πάστρας / Εμπνεύστηκε / και αφιλοκερδώς φιλοτέχνησε / αυτό / ο γλύπτης / Σπύρος Χουρμούζης / Αργοστόλι / 16-4-1995».

13: Μνημείο Εθνικής Αντίστασης στα Αργίνια: «Εθνική Αντίσταση / 1944 / Πεσόντες Αργινιώτες / Μπάλλας Κ. Ερωτόκριτος 70 / Μπάλλας Σ. Γεράσιμος 66 / Μπάλλας Ν. Γεράσιμος 62 / Μπάλλας Σ. Δημήτριος 60 / Σιλιβέρδης Π. Ιωάννης 60 / Μπάλλας Ν. Σταύρος 43 / Μπάλλας Ε. Νικόλαος 43 / Μπάλλας Ι. Κωνσταντίνος 37 / Μπάλλας Π. Ευτύχιος 36 / Μπάλλας Χ. Δημήτριος 32 / Μπάλλας Γ. Ιωάννης 31 / Μπάλλας Φ. Γεώργιος 30 / Μπάλλας Π. Σπυρίδων 29 / Μπάλλας Σ. Στέλιος 23 / Μπάλλας Σ. Χαρίλαος 22 / Μπάλλας Γ. Χαρίλαος 18 / Μπάλλας Σ. Διονύσιος 15 / Εμπρισμός (sic) και καταστροφή Αργινίων / 10.6.1944 / από τους Γερμανούς».

14. Μνημείο Αστραπόγιαννου, στην πλατεία Ζερβάτων. Στη μπροστινή όψη της στήλης: «Αστραπόγιαννος / καπετάνιος του ΕΛΑΣ / Γεράσ. Μ. Γρηγοράτος / 1919-1949». Στην αριστερή πλευρά της στήλης: «Εκτελέστηκαν / Διονύσης Π. Μαρκουλάτος / Γιάννης Κ. Καλεράντες / Γεράσιμος Γ. Ρωμανός / Γεράσιμος Γ. Μήλας / Βαγγέλης Γ. Σαούλης / Κώστας Γ. Μήλας / Νικόλας Σ. Δελαπόρτας / Σπύρος Σ. Λυμπεράτος / Γιώργος Α. Φιοραβάντες». Στη δεξιά πλευρά της στήλης: «Εκτελέστηκαν / Διονυσία Μ. Γρηγοράτου / Δημήτρης Γ. Γρηγοράτος / Σπύρος Γ. Γρηγοράτος / Γιάννης Γ. Γρηγοράτος / Φουντίας Γ. Μερκούρης / Αντζουλέτα Γ. Μερκούρη / Αριστείδης Β. Μερκούρης / Αριστομένης Π.

Μηχαλάτος (sic) / Πέτρος Α. Μηχαλάτος (sic) / Παναγάγκελος (sic) Γ. Μηχαλάτος (sic) / Γιάννης Ε. Μουρίκης».

15. Στο μνημείο Φώτη Γρηγοράτου στα Ζερβάτα: «Εθνική Αντίσταση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ / 1941-1945 / Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος» 1946-1949». Σε ένθετα από μάρμαρο: «Γρηγοράτος Δημήτρης / 1919-1949 / Μαχητής του ΕΛΑΣ και του Δημ. Στρατού / Έπεσε στη Σέλα / 28-9-1949», «Κατασκευάστηκε / με φροντίδα / και δαπάνη / του / Γρηγοράτου Φώτη / 1998», «Γρηγοράτος Σπύρος / 1925-1944 / Επονίτης / μαχητής του ΕΛΑΣ / Έπεσε στο Λεσίνι Αιτ/νίας / 19-7-1944».

16. Μνημείο Εθνικής Αντίστασης Βαλσαμάτων: «Εθνική / Αντίσταση / 1941-1944 / Δ.Σ.Ε. 1946-1949 / Μιχ. Δ. Ανδρεάτος / Ηλ. Δ. Ανδρεάτος / Χαρ. Ν. Βαλιανάτος / Παρ. Σ. Βαλιανάτος / Γερ. Θ. Γαλιατσάτος / Κων. Γ. Γαλιατσάτος / Κυρ. Α. Γαλιατσάτος / Φωτ. Γ. Γαλιατσάτος / Παν. Μ. Γαλιατσάτος / Κοσμ. Μ. Γαλιατσάτος / Βασ. Σ. Γαλιατσάτος / Γερ. Μ. Καρλής / Κων. Ν. Καρλής / Παν. Α. Κολαΐτης / Κων. Ν. Κουρούκλης / Αγγ. Λιναρδάτος / Μαρ. Σ. Λιναρδάτος / Μιχ. Σ. Μινέτος / Κων. Α. Μαραβέγιας / Βικ. Ν. Μινέτος / Απ. Γ. Μαραβέγιας / Αν. Ν. Μπαζίγος / Ορ. Ν. Μποζιάς / Γερ. Τ. Μποζιάς / Γερ. Δ. Ματιάτος / Ευστ. Σ. Μινέτος / Χρ. Στ. Μινέτος / Χρ. Ε. Μεσολωράς / Βαγ. Βασ. Μινέτος / Διον. Γ. Νεόφυτος / Κων. Δ. Νιφοράτος / Χρ. Δ. Νιφοράτος / Κων. Γ. Παγουλάτος / Σπ. Α. Παγουλάτος / Γερ. Α. Παγουλάτος / Σπ. Γ. Σκουτελάς / Φωτ. Ε. Σγούρος / Κορ. Γ. Ταβιανάτου / Νικ. Ε. Ταβιανάτος / Γερ. Ε. Τσάσης».

17. Μνημείο εκτελεσθέντων στις Βινάριες, Αργοστόλι: «Εδώ στις 16-7-1944 / εκτελέστηκαν / οι αγωνιστές του / ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ / Ατζουλάτος Σταύρ. / Αρδαβάνης Σπύρ. / Βελάς Άγγελος / Δευτεραίος Δημ. / Λιναρδάτος Άγγ. / Μπουρμπούλης Σπ. / Μουσουρής Σπύρ. / Πανταζάτος Παναγ. / Πιεράτος Βενιζέλ. / Στεφανίτσης Γεράσ. / Σκλαβουνάκης Σπ. / Αιωνία η μνήμη σε σας / αδελφοί στο τίμιο / που πέσατε αγώνα».

18. Μνημείο εκτελεσθέντων στο Περιβολάκι, Αργοστόλι: «Την Πρωτομαγιά 1944 / εδώ τουφεκίστηκαν από τους / Γερμανούς καταχτητές οι / αγωνιστές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ / Ερωτόκριτος Κ. Μπάλλας 70 / Δημήτριος Σ. Μπάλλας 60 / Αριστομένης Π. Μιχαλάτος 55 / Ιωάννης Ε. Μουρίκης 50 / Ιωάννης Γ. Γρηγοράτος 34 / Πέτρος Α. Μιχαλάτος 18 / Στις 25-9-1943 / Μαρίνος Λιναρδάτος 19 / Στις 11-6-1944 / Δημήτριος Ν. Βουτσινάς 29 / Τιμή και δόξα στους αγωνιστές / της Εθνικής Αντίστασης».

19. Μνημείο εκτελεσθέντων κρατουμένων στις φυλακές Κεφαλονιάς, Αργοστόλι, Δημοτικό Νεκροταφείο: Στη στήλη αριστερά: Εκτελεσθέντες / το 1948 / Κουνάβης Αργ. / Βούρτσης Γερ. /

Κουσουλός Αριστ. / Δημητρόπουλος Κωστ. / Πανούτσος Κωστ. / Χρυσανθακόπουλος Παν. / Παρασκευόπουλος Ιωάν. / Δουραμάνης Χρήστ. / Λαμπρόπουλος Γεώργ. / Βομπίρης Δημήτ. / Κωσταντάρας Διον. / Σιδεροκαστρίτης Νικ. / Νικολετάκης Παν. / Σταματελάτος Σταύρ. / Καραγιάννης Τασ. / Μαυρογιάννης Χρήστ. / Καραμπέρης Βασ. / Ρεπάνης Κωστ. / Τσαπάρας Κωστ. / Καραθανασάπουλος Γεώργ. / Ζαφειρόπουλος Βασ. / Παναγιωτόπουλος Σωτ. / Βασιλόπουλος Αντ. / Κάκος Νεοκλ. / Μπάρμπας Κωστ. / Βάρδαλος Ανδρ. / Λυκουρέσης Γεώργ. / Λαμπρόπουλος Βαγ. / Βασιλογιάννης Χρήστ. / Κασταΐτης Βασ. / Βαχός Αριστ. / Κύντος Βασ. / Βισβέρδης Σταύρ. / Γιακουμέλος Διον. / Μητσόπουλος Νικ. / Αριστόπουλος Τρύφ. / Μανώλης Αθαν. / Ζησιμόπουλος Βασ.» // Στη μεσαία στήλη: «Εκτελεσθέντες / αντιστασιακοί / στις / φυλακές / Κεφαλονιάς / Εκτελεσθέντες / το 1948 / Κοτσίφης Χρηστ. / Μίχος Γρηγ. / Καζατζής Κωστ. / Ρέκας Δημήτ. / Κουτρουλιάς Αλέκ. / Εκτελεσθέντες το 1949 / Παπαβασιλόπουλος Χαρ. / Κατωπόδης Νικ. / Παπαδάτος Γιάν. / Κοκόλιας Γεώργ. / Πολίτης Παν. / Παπαζέκος Νικ. / Καραβέος Δημήτ. / Τσίτος Δημήτ. / Ασημάκης Βασ. / Λούβρος Νικ. / Ευπίδης Γεώργ. / Μάρκου Μάρκ. / Καπελάκης Δημήτ. / Κωτάδης Γεράσ. / Καρπέτας Λάμπρ. / Ποριτσάνος Χρήστ. / Σάββας / Σαπλαούρας Γιάν. / Πετρόπουλος Μιχ. / Αλεβιζάτος Λευτ. / Γασπαρινάτος Διον. / Χριστοφοράτος Βαγ.» // Στην τρίτη στήλη: «Εκτελεσθέντες / το 1949 / Σπυράτος Ερωτ. / Βενέτης Βαγ. / Χρηστιάς Χρήσ. / Γαλαζούλας Θωμ. / Παπαροϊδάμης Γεώργ. / Κάτσαρης Σωτ. / Σταυρόπουλος Δημήτ. / Γαβαλάς Γιάν. / Κούτρας Κωστ. / Μοσχοκλαϊδής Λεων. / Μαυδόπουλος Κωστ. / Καστρίτης Θωμ. / Τσιπούρος Αχιλ. / Παραμυθιώτης Θεοδόσ. / Νάκος Πέτρ. / Καφετζής Βασ. / Σάλτας Βασ. / Δημητράκης Ιωάν. / Μαραμπότας Νικ. / Καλικάντζαρος Σπυρ. / Τσοπανόπουλος Μαν. / Μπάλας Στελ. / Κατσίκερος Γιάν. / Κοντός Βασ. / Βλαντάς Π. / Αντωνίου Χαράλ. / Καλλίνικος Αριστ. / Παύλος Ευάγ. / Καραϊσκος Ανδρ. / Παπαδάτος Διον. / Κολεντίνης Κωστ. / Παπακωσταντίνου Τάκ. / Δημόπουλος Βασ. / Διονυσίου Ιωάν. / Ποχάς Λάμπρ. / Χολέβας Νικ. / Βισινιώτης Δημήτ. / Γαβαλάς Γεώργ.».

20. Μνημείο Αγίας Θέκλης: Κεντρικά: «Εκτελέστηκαν / από τους Γερμανούς / 1941-1944 / Διονύσης Γ. Ρατσιάτος / Γαβρίλης Γ. Ραλλάτος / Βασίλης Γ. Ραλλάτος / Αντώνης Γ. Ληξουριότατος (sic) / Σπύρος Ζ. Αναλυτής / Στάθης Μ. Ανδρεάτος / Σπύρος Α. Θεοπεφτάτος / Γιάννης Α. Θεοπεφτάτος / Άγγελος Ε. Λιναρδάτος / Αχιλλέας Χ. Καραντινός / Κώστας Δ. Ευθυμιάτος». Στην αριστερή πλευρά: «Έπεσαν / στον Εμφύλιο Πόλεμο / 1945-1949 / Δημήτρης Κ. Λιναρδάτος / Θεοδόσης Χ. Μπατιστάτος / Σπύρος Α. Πετράτος / Κώστας Α. Φλωράτος». Στη δεξιά πλευρά, δύο επιγραφές: «Έπεσαν / στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο / 1940-1941 / Διονύσης Ε. Ρατσιάτος / Αντώνης Η. Θωμάτος / Γιώργος Δ. Νικολάτος / Αλέκος Κ. Κομηνάτος» και «Επονίτες / σκοτώθηκαν / από νάρκη 1944 / Σπυρογιώργος Αναλυτής / Σπύρος Κοκκίνης / Αντώνης Κοκκίνης / Χαράλαπος Ευθυμιάτος». Στην πίσω όψη: «Έστησε το 1986 / ο Σύλλογος “Αγία Θέκλη” / των χωριανών της Αθήνας»

21. Μνημείο Δαμουλιανάτων: Η πρώτη επιγραφή: «Μνημείο / Εθνικής Αντίστασης / Σ' αυτούς που δεν / συνεργάστηκαν που / αντιστάθηκαν μα / πιο πολύ σ' αυτούς / που σκοτώθηκαν / πολεμώντας τους / κατακτητές και τον / φασισμό για να είναι / η Πατρίδα λεύτερη / και δημοκρατική». Η δεύτερη επιγραφή: «Στη μνήμη αυτών που έπεσαν για / εθνική ανεξαρτησία ελευθερία / κοινωνική δικαιοσύνη / Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41 / Έπεσαν / Αλιβιζάτος Τζανής (Τ/χης) / Αλιβιζάτος Αντρέας / Θεοφιλάτος Διονύσιος / Εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς 1941-44 / Αλιβιζάτος Ευάγγελος / Αλιβιζάτος Νικόλας / Μαλλιώρας Διονύσιος του Αλεβίζου / Εμφύλιος Πόλεμος 1945-49 / Έπεσαν / Αλιβιζάτος Χρήστος / Θεοφιλάτος Χαράλαμπος / Θεοφιλάτος Γεράσιμος / Θεοφιλάτος Αθανάσιος / Δαούσης Σπυραλέξης / Αλιβιζάτος Ελευθέριος / Ευαγγελάτος Χαράλαμπος / Αντόνιος Μαντέλης / Διονύσιος Ζαφειράτος».

22. Ηρώο θυμάτων πολέμου 1940-1949 Φαρακλάτων: «Θύματα / πολέμου / 1940-1949 / Ζαχαρτου Ειρήνη Θ. / Ζαχαράτου Μελανί Θ. / Ζαχαράτος / Νικόλαος Σ. / Κοσμάτος Γεράσιμος Γ. / Κοσμάτος Διονύσιος Γ. / Κουμαριώτης / Φοίλιπος (sic) Δ. / Λουράντος Ευστάθιος Χ. / Λυκούδη Αμαλία Γ. / Λυκούδης Δημήτριος Δ. / Λυκούδης Παναγής Χ. / Παρέντης Γεώργιος Γ. / Παρέντης Σάββας. / Σιμάτος Δημήτριος Λ. / Τζουγανάτος Σπύρος Η. / Επί προεδρίας / Ηλία Ιωσήφ Κοσμάτος (sic) / Δωρεά Προέδρου».

23. Μνημείο Δαυγάτων: «Τιμή στους Δαυγάδες αγωνιστές / του ΕΑΜ και του ΔΣΕ / Γασπαρινάτος Γεράσιμος του Σταύρου ετών 29 / Γασπαρινάτος Διονύσιος του Σπύρου ετών 24 / Γασπαρινάτος Μαρίνος του Σπύρου ετών 22 / Γασπαρινάτος Μιλτιάδης του Σταύρου ετών 22 / Μαρκάτος Ευάγγελος του Γεωργίου ετών 32 / Μπατιστάτος Παναγής του Γρηγορίου ετών 31 / Νικολάτος Μαρίνος του Σωτηρίου ετών 26 / Παπαδάτος Γεώργιος του Διονυσίου ετών 23 / Εκτελέστηκαν στις 4 Μαρτίου 1946 στο όρος Φάλαρη // Νικολάτος Πέτρος του Σωτηρίου ετών 24 / Μαχητής του ΔΣΕ / Έπεσε σε ενέδρα χωροφυλάκων στις 7 Οκτώβρη 1946 // Γασπαρινάτος Διονύσιος του Σταύρου ετών 20 / Μαχητής του ΔΣΕ / Εκτελέστηκε στο Αργοστόλι στις 19 Σεπτέμβρη 1949 // 100 χρόνια ΚΚΕ / Τ.Ε. Κεφαλονιάς - Ιθάκης».

24. Μνημείο Εθνικής Αντίστασης στα Χιονάτα. Οι δύο μαρμαρίνες πλάκες: «Εκτελέστηκαν / Σπύρος Γ. Αλεξάτος / Παναγής Γ. Ανδρεάτος / Σπύρος Γ. Αυγουστάτος / Γεράσιμος Μ. Βλάχος / Χαρίλαος Γ. Βοντεσιάτος / Ανδρέας Π. Γαβριελάτος / Γεράσιμος Σ. Γαλιατσάτος / Κώστας Γ. Γαλιατσάτος / Νίκος Ρ. Γεωργόπουλος / Γεράσιμος Α. Γρουζής / Διονύσης Λ. Δημάτος / Κώστας Ν. Κάγκας / Σωτήρης Π. Καμιλάτος / Διονύσης Π. Καπέλης / Γεράσιμος Π. Κρεμύδας / Παναγής Γ. Μαρκόπουλος / Γρηγόρης Κ. Μασλουμιάν / Λευτέρης Η. Μενεγάτος / Βικέντιος Ν. Μινέτος / Βαγγέλης Β. Μινέτος / Αγγελική Ε. Μοντεσάντου / Γεράσιμος Ν. Μπάλλας / Χαρ/πος Κουστουμπάρδης» και

«Εκτελέστηκαν / Ευτύχιος Π. Μπάλλας / Σταύρος Ν. Μπάλλας / Χαρίλαος Σ. Μπάλλας / Σπύρος Γ. Μπελίτσης / Γεράσιμος Ι. Νεόφυτος / Δημήτρης Γ. Νικάτος / Δημήτρης Δ. Ορφανός / Γεράσιμος Δ. Παγουλάτος / Ανδρογιάννης Π. Παντελιός / Δημήτρης Μ. Πάστρας / Κώστας Γ. Παυλάτος / Κώστας Γ. Πετράτος / Θανάσης Γ. Πολυκαλάς / Γιώργος Α. Ρηγάτος / Γιάννης Π. Σιλιβέρδης / Γεράσιμος Γ. Σκουτελάς / Βαγγέλης Σ. Σπυράτος / Σωτήρης Δ. Σταθάτος / Μαρίνος Ν. Σταματελάτος / Βαγγέλης Γ. Τσούδης / Σωτήρης Ν. Φωκάς / Ηλίας Σ. Φωτεινάτος / Μαρία Χ. Χιόνη / Χρήστος Κ. Χιόνης»

25. Στον τάφο Βαρβάρας Μερκούρη Νικολοβιέννη στα Ζερβάτα: «'Στο πολυτάραχο χωριό τα Μουζακάτα / του κόσμου μια μέρα διαβάτες / ανυπόμονοι περάσαν σαν τον αέρα / το πάτημα τους φάνηκε / στο χωριό ένα πρωί / άγριος γερμανός κατακτητής / επέρασε μια μέρα και το σβήνει / είμαστε εμείς τα μουζακάτα / τα παιδιά σου συγκεντρωμένα / επάνω στα βουνά για εσένα / και για τη λευτεριά σου / θα αγωνιστούμε όλοι με καρδιά / δεν μας φοβίζουν των γερμανών τα βόλια / ούτε του προδότη τα άτιμα σπαθιά / το έχουμε γράψει μέσα στην καρδιά μας / θάνατος θάνατος ή λευτεριά.' / Δεν σας ξεχνώ / με αγάπη η αδελφή σας / Βαρβάρα Βασιλείου Μερκούρη».-

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.